

T.C.
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KÜLTÜREL İNCELEMELER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**VATANDAŞLIK HAKKI OLARAK SİYASAL KATILIM VE
BAŞÖRTÜLÜ MİLLETVEKİLİ ADAYLIĞI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

110611020

NAGİHAN UZUN

İSTANBUL, 2014

VATANDAŞLIK HAKKI OLARAK SİYASAL KATILIM VE
BAŞÖRTÜLÜ MİLLETVEKİLİ ADAYLIĞI

POLITICAL PARTICIPATION AS A CITIZENSHIP RIGHT AND
VEILED DEPUTY CANDIDATE

Tez danışmanı : Prof. Dr. Ayhan AKTAR

Jüri Üyesi: Dr. Bülent SOMAY

Jüri Üyesi: Dr. Yektan TÜRKYILMAZ

Tezin Onaylandığı Tarih: 11.06.2014

Toplam Sayfa Sayısı: 100

Anahtar Kelimeler (Türkçe)

1. Milliyetçilik
2. Türk Milliyetçiliği ve kadın
3. Vatandaşlık
4. "Başörtülü aday yoksa oy da yok"

Anahtar Kelimeler (İngilizce)

1. Nationalism
2. Turkish nationalism and woman
3. Citizenship
4. "If there is not a veiled candidate, there is also no vote"

TEŞEKKÜR

Öncelikle bana bu tezi yazma gücü verdiği için Allah'a şükrediyorum. Bu tezin yazım sürecinde benden desteğini esirgemeyen, yoğun iş temposunda bana evinin kapılarını açma nezaketi gösteren tez danışmanım Prof. Dr. Ayhan Aktar'a, her dersini keyifle dinlediğim Dr. Bülent Somay'a, tez jürime katılmayı kabul eden Dr. Yektan Türkyılmaz'a ve bu tezin şekillenmesinde derslerinin çok fazla katkısı olan Prof. Dr. Meyda Yeğenoğlu, Prof. Dr. Meltem Ahıska hocalarıma çok teşekkür ederim.

Bunun yanı sıra bu tezin yazım sürecine başladığım İSAM'da çoğu zaman beraber çalıştığım arkadaşlarım Sena Yapar ve Elif Reis'e destekleri ve yanımda oldukları için teşekkürü bir borç bilirim.

Tez yazım aşamasında benden maddi-manevi hiçbir desteği esirgemeyen annem Nazmiye Uzun ve babam Şevki Uzun'a ve burada isimlerini yazmadığım tüm aile bireylerine çok teşekkür ediyorum.

Tezimin her aşamasında bana cesaret veren, bana olan inancından aldığım güçle bu tezi bitirmeme yardımcı olan ve bu inancı ömrümün sonuna kadar bana hissettireceğini umduğum Gökhan Ordu'ya minnettarım.

Tezin yazım sürecinde konuyla ilgili bana fikir veren, yol gösteren ama burada isimlerini sıralayamadığım herkesin affına sığınıyorum.

İstanbul, 2014

ÖZET

Bu çalışmada bugüne kadar farklı açılardan ele alınan başörtüsü meselesinin siyasetle olan bağlantısı incelenecektir. Başörtü ve siyaset bağlantısı 2011 genel seçimlerinden önce bir grup kadın tarafından başlatılan "başörtülü aday yoksa oy da yok" kampanyası kapsamında incelenecektir. Bu incelemenin başlangıç noktasını da olarak ulus devlet yapısı ve milliyetçilik oluşturacaktır. Milliyetçilik kavramının tarihçesine değinilecek ve oradan hareketle milliyetçi söylemde kadın algısı ve Türk milliyetçiliğinin kadın vurgusu üzerinde durulacaktır. Türk milliyetçiliği ve kadın algısı üzerinden geniş çerçevesi çizilen çalışma da vatandaşlık hakkı olarak başörtülü milletvekilliğine de değinilecektir. Vatandaşlık kavramının tarihçesine değinilecek ve başörtülü milletvekili olmanın bir vatandaşlık hakkı olduğu noktasına varılacaktır. Başörtülü milletvekilliğinin ulusal ya da uluslar arası hiçbir kanunla yasaklanmadığı vurgulanacak ve bunun alt yapısının tamamen psikolojik bariyerler olduğu iddia edilecektir. "Başörtülü aday yoksa oy da yok" kampanyasının ülke gündeminde ne şekilde yer aldığı birçok gazeteci, siyasetçi, akademisyen, yazar tarafından söylenen sözlere yer verilerek açıklanacaktır. "Başörtülü aday yoksa oy da yok" kampanyasını hem destekleyenlerin hem karşı duranların sözlerine yer verilerek konunun yasal bir yönden ziyade kişisel bakış açılarına göre değerlendirildiği iddia edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Türk milliyetçiliği ve kadın, Vatandaşlık, "Başörtülü aday yoksa oy da yok"

ABSTRACT

In this study, veil issue which has been discussed in different approaches from now on will be examined in terms of politics. Veil and politic connection will be explained in a content with a "If there is no veiled candidate, there is also no vote" campaign which was started before 2011 general vote by a group of women. Initial point of that examination will be nation state construction and nationalism. History of the nationalism will be mentioned and after that women perception in nationalism and woman emphasize of Turkish nationalism will be stressed upon. In this study broad frame is Turkish nationalism and woman perception, veiled deputy also will be analyzed as a citizenship right. History of citizenship will be studied and it will be demonstrated that becoming a veiled deputy is a citizenship right. It will be emphasized that there is no prohibition for being a veiled deputy both in national and international law and it will be claimed that background of it is psychological barriers. It will be explained how "If there is not a veiled candidate, there is also no vote" campaign appear in journal of Turkey by referring the words of some journalist, politician, academician and author. Words of both who support "If there is not a veiled candidate, there is also no vote" campaign and who oppose to it will take place in this study and it will be claimed that it is not about laws but it is only about personal opinions.

Key Words: Nationalism, Turkish nationalism and woman, Citizenship, "If there is not a veiled candidate, there is also no vote"

İÇİNDEKİLER

Giriş	1
BİRİNCİ BÖLÜM	4
1.1. Ulus Devlet ve Milliyetçilik Tartışmaları	5
1.1.1.Ulus Devletin Kavramının Ortaya Çıkışı	5
1.1.2.Modern Ulus ve Milliyetçilik	7
1.1.3.Milliyetçilik Tartışmaları	8
1.1.4. Milliyetçilikte Oryantalizm İzleri	13
1.2.1.Milliyetçilik Söylemi ve Kadın	16
1.2.2. Milliyetçiliğin Toplumsal Cinsiyet Boyutu	16
1.2.3. Maddi-Manevi Dikotomilerinin Yeniden Üretimi	19
1.3. Türk Milliyetçiliği	21
1.3.1.Türk Milliyetçiliğinin Yapısı ve Tarihçesi	21
1.4.Türk Modernleşmesi.....	24
1.4.1. Türk Modernleşmesinin Kurgulanışı	24
1.4.2. Cumhuriyet Dönemi Modernleşme Girişimlerinde Kadın Meselesi.....	27
İKİNCİ BÖLÜM	32
2.1. Vatandaşlık/Yurttaşlık	32
2.1.1. Vatandaşlık Kavramının Tarihçesi.....	32
2.1.2. Vatandaşlık Nedir?	34
2.1.3. Farklı Vatandaşlık Tipolojileri	34
2.1.4. Vatandaş Kimdir?	38
2.5. Başörtülü Milletvekilliği Talebinin Yasalar ve Haklar Kapsamında Ulusal ve Uluslararası Konjonktürdeki Durumu	42
2.5.1. Türkiye Cumhuriyeti Yasaları Çerçevesinde Başörtülü Milletvekilliği.....	42

2.5.2. Başörtülü Milletvekilliği Talebinin Uluslararası Haklar Kapsamında Değerlendirilmesi	44
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	48
3.1. Bir Vatandaşlık Hakkı Olarak Siyasal Katılım ve Başörtülü Milletvekili Adaylığı	48
3.2.1999 Nisan Genel Seçimleri	49
3.2.1.Merve Kavakçı'nın Milletvekilliği.....	49
3.3.2011 Haziran Genel Seçimleri	51
3.3.1. “Başörtülü aday yoksa oy da yok” Kampanyasının Kapsamı	51
3.3.2.“Başörtülü Aday Yoksa Oy da Yok” Kampanyasına Yönelik Eleştiriler.....	55
3.3.3. BDP ve Başörtüsü	71
3.3.4. Siyasette Kadına Karşı Ayrımcılığın Temelleri ve Başörtülü Milletvekilliği.....	74
SONUÇ	78
KAYNAKLAR	86

Giriş

Başörtüsü tartışmalarına 1980'lerden itibaren fazlasıyla doymuş bir ülke olan Türkiye'de başörtüsü ile ilgili tez yazmaya karar vermek belki çok özgün bir girişim olmayabilir, ama başörtüsü meselesi Türkiye'de bugüne kadar çok büyük oranda eğitim hakkı çerçevesinde tartışılmıştır. Siyasi katılımın eğitim hakkına nispeten daha az gündeme gelmiş bir konu olması beni bu konuyu çalışmaya sevk eden en önemli nedenlerden biridir. Türkiye'de başörtüsü meselesi 1980'li yıllar itibariyle daha etraflıca tartışılmaya başlamasına rağmen, ilk olarak başörtüsü meselesi 1968 Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Hatice Babacan isimli bir kız öğrencinin okuldan uzaklaştırılmasına dayanmaktadır.

Başörtüsü meselesinin 1980'ler itibariyle fazlasıyla eğitim hakkı çerçevesinde tartışılıyor olması o dönemlerde eğitim hakkına getirilen sınırlandırmalarla yakından ilgilidir. Bu tezin amacı eğitim hakkı çerçevesinde başörtüsü meselesini tartışmak değil; başörtüsü meselesinin Türkiye gündeminde yer aldığı bir başka mesele olan siyasal katılım hakkı üzerinde durmaktır.

Bu tezin amacı başörtülü milletvekilliğinin toplumdaki zihinsel bariyerler dolayısıyla engellendiğini vurgulamaktır. Türkiye'de ilk başörtülü milletvekili adayı olan Merve Kavakçı'dan sonra 2011 yılında "başörtülü aday yoksa oy da yok" isimli bir kampanya başlatılmış ve bu konunun artık ertelenmemesi gerektiği kampanyanın başlığında nispeten 'tehditkar' bir şekilde belirtilmiştir.

Güncel bir mevzu olan başörtülü milletvekili adaylığının arka planında Türkiye'nin ulus devletleşme yapısı olduğu bu tezin temel iddiasını oluşturduğundan teze ulus devlet yapısı ve Türkiye'nin ulus devletleşme sürecinden başlandı. Tezin ilk bölümüne ulus devlet kavramının ortaya çıkışıyla ilgili yapılan tartışmalara yer verilerek başlanacaktır. Ulus devlet yapısının uluslararası arenada nasıl tartışıldığından yola çıkılarak milliyetçilik kavramına

değinilecektir. Farklı milliyetçilik tartışmalarının yer alacağı 1. bölümde batı ve doğu tipi milliyetçilik tartışmalarından başlanacak tartışmanın nihai noktasında Türk milliyetçiliğinin yapısı incelenecektir. Türk milliyetçiliğinin ısrarla üzerinde durduğu 'öz kimliği' koruma çabası milliyetçilik tartışmalarını daha geniş bir yelpazede inceleme olanağı sağlamıştır. 'Öz'e' yapılan atıflar dolayısıyla milliyetçilik söylemi oryantalist söylemin kullandığı kavramsal araçlarla ifade edilebildi.¹ Bu noktadan hareketle de tezin 1. bölümünde milliyetçilik söylemi ve oryantalist söylem arasındaki paralelliklere değinilecektir. Oryantalist söylemin kavramsal araçlarını kullanan milliyetçiliğin kadın vurgusu 1. bölümde yer verilecek bir başka konu olmakla birlikte tezin temel iddiasının da büyük bir kısmını kapsamaktadır. Milliyetçilik kavramının ulus devlet yapısı içerisinde kadına yüklediği 'görevlerin' aile yapısı içerisinde şekillendirildiğine değinilecektir. Aile yapısı içerisinde kadının ve erkeğin farklı görevlere tayin edilmesi ise kamusal alanı da şekillendirmekte ve milliyetçilik varmak istediği nihai noktayı aile yapısına yaptığı müdahale ile tamamlamış bulunmaktadır. Kadınlara aile hayatı içerisinde verilen rollerin de ele alınıp açıklanmayı bekleyen bir olgu olduğunu savunan Şirin Tekeli bu durumun toplum yaşantısının başka düzeylerinde de kendini gösteren bir tabiyat ilişkisinin var olması anlamına geldiğini vurgulamaktadır.² Bu tezde de kadınlara toplum içerisinde verilen roller irdelenerek siyasi alanda yapılan ayrımcılığın alt yapısı çözümlenecektir.

15 Mart 2004 yılında Fransız hükümetinin çıkardığı devlet okullarında başörtüsünü yasaklayan kanunu ile ilgili yazdığı *Örtünmenin Siyaseti* isimli çalışmasında Joan Scott ırkçılığı biz ve 'onlar'ı uzlaştırılması mümkün olmayan kalıcı biçimlerde ele alan zihniyet olarak tanımlamaktadır.³ Scott'un bu tanımından yola çıkarak bu teze de yeni bir pencere

¹ Meyda Yeğenoğlu, *Sömürgeci Fantaziler*, İstanbul: Metis Yayınları, s. 158.

² Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, İstanbul: Birikim Yayınları, 1982, s.39

³ Joan Scott, *Örtünmenin Siyaseti*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, Çev. Merve Tabur, 2007, s. 61

açarak kadınlara siyasi arenada yapılan ayrımcılığın toplumsal hayatta da ciddi kutuplaşmalara yol açtığı ve her kesimde yapılan ayrımcılığın tek bir kaynaktan beslendiği iddia edilecektir.

Siyasi katılımın bir vatandaşlık hakkı olarakta değerlendirileceği tezin 2. bölümünde vatandaşlık meselesi tartışılacaktır. Çağdaş demokrasiler siyasal kararın alınmasına katılmayı seçme ve seçilme haklarına sahip olmakla tanımlamışlar ve bu hakkı, aralarında hiçbir ayırım gözetmeksizin tüm yurttaşlarına tanımışlardır. Fakat siyasal haklar düzeyindeki bu formel eşitlikle hakların kullanılış biçimi çoğu zaman önemli farklılıklar göstermiştir.⁴ Bir vatandaşlık hakkı olarak siyasi katılımın iki farklı yönüne dikkat çekilip aktif katılım olarak değerlendirilen seçilme hakkı üzerinde durulacaktır. Seçme ve seçilme hakkı bir vatandaşlık hakkı olarak anayasada yer almasına rağmen seçilme hakkının tecrübe edilişinde pek çok faktör rol oynamaktadır. Bu tezde üzerinde durulacak faktör ise kadınların seçilme hakkını kullanmasıyla ilgilidir. Bu tezde kadınların seçilme hakkından çoğu zaman mahrum bırakıldığı bunun en önemli alt yapısının ise toplumsal düzeyde kadına biçilen hane içi 'görevlerde' yattığı iddia edilecektir. Dünya çapında temsili demokrasilerin kadınsız başlamış olması kadın hareketinin öncelikli talebini vatandaşlık ve oy hakkı üzerinde yoğunlaştırmıştır. Kadınlara oy hakkı tanınan ilk ülke 1893'te Yeni Zelanda iken Türkiye'de kadınlar yerel düzeyde oy hakkını 1930 yılında ulusal düzeyde seçme ve seçilme hakkını ise 5 Aralık 1934 tarihinde elde etmiştir.⁵ Kadınların seçme ve seçilme hakkını teorik olarak elde etmiş olmaları fiili hayatta bazı değişiklikleri beraberinde getirmemiştir. Bu tezin ikinci bölümünde de vatandaşlık çerçevesinden kadınların seçilme hakkı üzerinde durulacaktır.

⁴ Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, İstanbul: Birikim Yayınları, 1982, s.19

⁵ Narinç Ataman, *Kadınlar Olmadan Asla*, "Kadınsız Demokrasi Demokrasi Değildir" Derleyen: Zeynep Göğüş, İstanbul: Sabah Kitapları, 1998, s.25

Tezin son bölümü ve ana meselenin detaylandırıldığı bölüm olan 3. bölümde "başörtülü aday yoksa oy da yok" kampanyasının kapsamına ve bu kampanyayla ilgili medyada yer alan farklı düşünce ve yorumlara yer verilerek kampanyanın genel olarak nasıl karşılandığı üzerinde durulacaktır. Tezin 3. bölümünde muhafazakar tutumlarıyla bilinen gazeteci ve yazarların görüşlerine de yer verilerek başörtülü eğitim hakkını savunan muhafazakar kesimin siyasi katılım konusuna gelince kadınların haklarını savunmaktan geri durdurdukları izah edilecektir. Gazeteci ve yazarların dışında siyasi kadrolardan da birçok kişinin "başörtülü aday yoksa oy da yok" kampanyasıyla ilgili görüşlerine yer verilecek ve nihai noktada Türkiye'de kadın algısıyla ilgili zihinsel bariyerlerin olduğu noktasına varılacaktır.

Beni bu çalışmayı yapmaya iten en önemli nedenlerin başında uzun yıllardır başörtüsü konusunun siyasetin 'malzemesi' olduğu Türkiye'de hala çok fazla yol kat edilememesidir. Türkiye Büyük Millet Meclis'ine başörtülü milletvekilleri girdiğinde hala başörtülü kadınlara türbanı bir insan hakları ihlalden, bir insan hakları kazanımına dönüştürmek⁶ gibi sorumluluklar yükleyen Şafak Pavey gibi milletvekilleri varsa, hala 'başörtülü kadınlarla playboy dergilerine poz veren kadınlar benim gözümde aynıdır ve başörtüsü takmak gericiliktir'⁷ şeklinde konuşan Pınar Kür gibi yazarlar varsa bu ülkede başörtüsüyle ilgili de kadın algısıyla ilgilide aşılamamış ve aşılması artık elzemliği geçmiş konular sosyal bilimde tartışılmaya devam edecek demektir.

⁶ Şafak Pavey, 31 Ekim 2013, "Kibirden küfelik olmuştunuz, size benzemeyenin çığlığını nasıl duyacaksınız?", *BİRGÜN*, <http://birgun.net/haber/safak-pavey-kibirden-kufelik-olmuştunuz-size-benzemeyenin-cigligini-nasil-duyacaksınız-6111.html>

⁷ Pınar Kür, Aykırı Sorular, *CNN TÜRK*, 8 Nisan 2014, <http://tv.cnnturk.com/video/2014/04/09/programlar/aykiri-sorular/pinar-kur-enver-ayseverin-sorularini-yanitladi-aykiri-sorular-08-04-2014/2014-04-08T2045/>

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. Ulus Devlet ve Milliyetçilik Tartışmaları

1.1.1.Ulus Devletin Kavramının Ortaya Çıkışı

Ulus devlet milliyetçiliğin ve milli değerlerin de devlet yapısına eklenmesi ile meydana gelmiş siyasi bir oluşumdur. Batı Avrupa’da sanayi devriminin yaşanması toplumda önemli ölçüde değişimlere yol açmıştır. Sanayi devrimi ile birlikte tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş yaşanmış ve toplumda meydana gelen bu sosyal değişimin ardından siyasi alanda da değişiklikler meydana gelmiştir. Modern bir toplum olma yolunda ilerlemek için önemli bir adım olan Sanayi Devrimi’nin ardından toplumda modern toplumun ihtiyaçları doğrultusunda yeni siyasi kurumlar gelişmeye başlamıştır. Ulus devlet de modernleşen toplumların ihtiyaçları doğrultusunda oluşmuş siyasi bir yapılanma biçimidir.⁸ Ulus devlet oluşumu çoğu zaman modernleşme olgusuyla eş zamanlı bir biçimde tartışılmakta ve modernleşmenin kaçınılmaz sonuçlarından biri olarak ulus devlet oluşumuna işaret edilmektedir. Karl Deutsch, Stein Rokkan ve Charles Tilliy ile birlikte yaygınlaşan *nation building* ekolünden bahseden Christophe Jaffrelot bu ekole göre ulus devlet oluşumunun modernleşme olgusunun bir parçası olduğunu vurgulamaktadır.⁹ Craig Calhoun, Avrupa’da ulus diye adlandırılan devletlerin oluşumunu mutlak monarşi döneminde ve sonrasında ortaya çıkan devletlerin modernliği, idari kapasitelerini güçlendirmelerinde ve hudutların değil de kesin sınırlarını ilan edebilmelerinde yattığını ve daha sonra ulus diye adlandırılan siyasi ve

⁸ Köksal Şahin, *Küreselleşme Tartışmaları Işığında Ulus Devlet*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.

⁹ Christophe Jaffrelot, “Bir Milliyetçilik Kuramı İçin”, *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek Kuramlar ve Uygulamalar*, Yay. Haz. Alain Dieckhoff, Christophe Jaffrelot, Çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s.27-28.

kültürel olarak bütünleşmiş toplulukların, büyük ölçüde bu tür devletlerin yükselişi sonrasında ortaya çıktığını vurgulamaktadır.¹⁰

Ulus devlet yapısı Sanayi Devrimi'nden sonra gelişen şartlarla birlikte geçilen bir süreç olarak değerlendirilebilir. Ulus devletin ortaya çıkışını katı bir zaman dilimine oturtmak arka planda yaşanan tarihsel süreci görmezden gelmek anlamına gelebilir; bu da konunun kapsamlı olarak anlaşılmasına engel oluşturur. Sanayi Devrimi tüm dünya üzerinde ciddi değişikliklere neden olmuştur, yaşanan bu değişimlerin doğal sonucu olarak da ulus devlet yapısı toplumların nihai hedefi haline gelmiştir. Fransız Devrimi'nden sonra daha fazla zikredilmeye başlanan ulus devlet kavramı dünya üzerindeki feodal devlet yapısının zayıflamasıyla birlikte ortaya çıkmış ve ortaya çıkış tarihi olarak da Fransız Devrimi gösterilmiştir.

Ulusal kimliklere damgasını vuran, öteden beri var olan kültürel dokular olduğunu öne süren Calhoun, bu dokuların anlam ve şeklinin modern çağda dönüşüm geçirdiğini belirtmekte ve bu dönüşüme tek önemli faktör olarak devlet kurmayı göstermektedir. Devlet kurma girişimi de beraberinde birçok yenilik getirmiştir. Vatandaş ordularının kurulması, idari birliğin güçlenmesi, yol inşası, dilin standartlaşması, halk eğitim sistemleri, halkın siyasi katılımına fırsat sağlayan gelişmeler ve bir bilinç olarak ulusal kimliğin oluşması devlet kurmanın akabinde gelişen yeniliklerdendir. Devlet kurmayı bu şekilde aktardıktan sonra Calhoun bunların hiçbirinin tek başına ulus yaratmaya yetmediğini iddia etmektedir. Calhoun, yukarıda sıralanan yeni devlet uygulamalarını somut etkinlik alanı olmanın yanında küresel bir kültürel akış içinde paylaşılabilecek fikirler olduğunu ve milliyetçi söylemin bu küresel kültürel akımın en önemli parçalarından biri olduğunu aktarmaktadır. Son tahlilde de

¹⁰ Craig Calhoun, *Milliyetçilik*, çev. Bilgen Sütçüoğlu. -- İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2007, s.92.

milliyetçiliği devletin bizatihi oluşum sürecini biçimlendiren kuram olarak izah etmektedir.¹¹ Fransız devrimi, Batı dünyasının sanayileşme deneyimi tüm dünyayı etkilemiştir ve milliyetçiliğin omurgasını teşkil eden birçok faktörü desteklemiştir.

Milliyetçilik XIX. Yüzyıldan itibaren dünya gündeminde olmasına rağmen her yerde aynı şekilde tezahür etmemiştir, her ulusun milliyetçilik deneyimi farklı olduğundan da tek bir milliyetçilik tanımından söz edilememektedir. Milliyetçilik modern bir kavram ve ideoloji olarak iki yönlü okumaya olanak sağlayan bir yapıya sahiptir; bunlardan biri Fransız modeli olarak, diğeri ise Alman modeli olarak belirginleşir. Fransız modeli milliyetçilik yukarıdan aşağıya işleyen bir süreç olarak tanımlanırken, Alman modeli milliyetçilik ulusun kan, kültür ve ırk bağına işaret ederken bu ulusun tarih içinde devamlılığını da vurgular.¹² Milliyetçilik dünyanın büyük bir kısmında tecrübe edilmiştir; fakat yaşanan farklı deneyimler milliyetçiliğin tek bir tanıma sığdırılamayacağını göstermenin yanında hepsinin ortak payda da buluşan yönlerinin de altını çizmektedir.¹³

1.1.2.Modern Ulus ve Milliyetçilik

Modern Ulus kavramını milliyetçilikle bağlantılı olarak tartışan Çağhan Kızıl önce ulus devlet kavramının ortaya çıkışını izah eder, daha sonra da modern ulus kavramının toplumu bir arada tutmak için milliyetçiliği bir tutkal olarak kullandığını vurgular. Çağhan Kızıl ulus devlet için milliyetçiliğin mucizevî bir işleve sahip olduğunu, kimlik kavramı, ırk ve sınıf farklılıklarıyla bağlantı kurup izah etmektedir:

¹¹ Craig Calhoun, *A.g.e.* , s.100-105.

¹² “Milletin Bölünmez Bütünlüğü” *Demokratikleşme Sürecinde Parçalayan Milliyetçilik(ler)*, Yay. Haz. Derya Demirlere, Fırat Bozçalı, İstanbul: Tesev Yayınları, 2007, s.16.

¹³ M.Naci Bostancı, *Bir Kolektif Bilinç Olarak Milliyetçilik*, İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2009, s. 43.

Milliyetçilik kavramı ise bu anlamda mucizevî bir işlev görmüş, kapalı ulus-devlet sınırları içinde birbirleriyle çatışan çıkarları olan grupları, bir dış tehlike anında koşul gözetmeksizin bir araya getirebilecek bir bilinç oluşturmuştur. Mutlak bir ırksal farklılığın kuruluşu homojen bir ulusal kimlik kavramının asli temelini oluşturmuştur. Halkın kuruluşunda asıl el çabukluğu ve marifet, bütün nüfusun hegamonik bir grup, ırk ya da sınıf tarafından temsili yoluyla iç farklılıkların silinmesidir. İşte bunun bilinçsel temellerinden biri de milliyetçiliktir. Ulusal egemenlik demek ki bir kimlik kuruluşunun ürünüdür.¹⁴

Çağhan Kızıl'ın modern ulus kavramı ve milliyetçilik arasında kurduğu bağlantı milliyetçiliğin bir ulusun kuruluşunda ne kadar büyük bir öneme sahip olduğunu gözler önüne sermektedir; zira ulusu bir araya getirmek için manevi güçleri kullanmak en hızlı ve 'akıllıca' çözüm olsa gerektir. Aksi takdirde bir topluluğu tek bir ulus devlet altında toplayıp bütün farklılıkları görünmez hale getirmek çok güç olacaktır.

Modern milliyetçiliğin ilk örneklerinin, İngiliz İç Savaşı'na yol açan çatışmalarda, Latin Amerika'daki bağımsızlık mücadelelerinde, Fransız Devrimi'nde ve Alman tepki ve Romantizmi'nde ortaya çıktığı söylenmektedir. Craig Calhoun ise 18. Yüzyılın sonunda, Fransız Devrimi'nde ve uyanışında, söylemsel oluşumun ön planda olduğunu bilmenin yeterli olduğunu belirtir. Nitekim modern çağdan ne kadar önce olduğu tartışma konusu olsa da, bu yönlerin aynı anda önemli olduğu bir an olmadığını belirten Calhoun, birçok milliyetçilik kuramcısı gibi dikkatlerimizi Fransız Devrimi'ne yöneltmektedir.

1.1.3. Milliyetçilik Tartışmaları

Milliyetçiliğin ulusun oluşumunda ve ulus-devletin biçimlenmesinde etkin bir role sahip olduğu ve modern dönemlere ait bir olgu olarak değerlendirildiği üzerinde genel mutabakat oluşturulmuş bir durumdur ve zannımca milliyetçiliği tanımlamanın en basit

¹⁴ Çağhan Kızıl, "Ulus Devlet ve Milliyetçilik", Birikim Dergisi, Sayı 4: 7 Eylül 2007, <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=314>.

yollarından biridir. Milliyetçilik kuramının tarihsel olarak gelişim süreci genellikle 1920 sonrasına odaklanmaktadır. Umut Özkırımlı ise milliyetçilik kuramlarına eleştirel bir bakış getirdiği kitabında milliyetçiliğin bir düşünce, bir doktrin olarak ortaya çıktığı on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllara değinerek milliyetçilik kuramının hiçbir düşünce sistemine bağlı olmadan kendiliğinden doğal olarak verili olduğu tezine bir eleştiri getirmektedir. Özkırımlı milliyetçiliği, milliyetçilik düşüncesinin doğduğu on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllar, milliyetçiliğin akademik araştırmalara konu olduğu ilk dönem (1918-1945), milliyetçilik tartışmasının geliştiği ikinci dönem (1945-1990) ve milliyetçilik tartışmasının yeni boyutlara taşındığı üçüncü dönem olarak dört farklı dönemde incelemektedir.¹⁵ Özkırımlı milliyetçilik kuramına daha kapsamlı bir şekilde bakarak milliyetçilik kuramını bir düşünce olarak ortaya çıkışından itibaren ele alarak günümüze kadar geçirdiği farklı süreçlere değinmektedir. Milliyetçilik kavramının ortaya çıkışı elbette çalışmanın bütünlüğünü kavramakta önemli bir yere sahiptir; fakat tek başına yeterli değildir. Milliyetçilik kavramının ulusun oluşumunda etkin role sahip olmasını bilmek kadar bu rolün ne şekilde kullanıldığını bilmek de önemlidir; aksi takdirde milliyetçilik kavramı fazlasıyla yüzeyde bırakılmış olur. Benim bu bölümde kuracağım milliyetçilik çerçevesi büyük oranda milliyetçiliğin toplumsal cinsiyet boyutuyla bağlantılıdır; fakat çalışmanın anlamlı bir bütün olabilmesi için milliyetçilik kuramının ortaya çıkışı ve milliyetçilikle ilgili savlara da yer verilecektir.

Partha Chatterjee “Siyasi Düşünceler Tarihinin Bir Sorunu Olarak Milliyetçilik” isimli makalesine John Plamenatz’ın öne sürdüğü iki tip milliyetçilikten bahsederek başlar; bunlar “Doğu” ve “Batı” tipi milliyetçiliklerdir. Batı tipi milliyetçiliğin Batı Avrupa’da ortaya çıktığını söyledikten sonra bu tip milliyetçiliği tecrübe eden ulusların kendi eksikliklerini giderme konusunda donanımlı olduklarını vurgulamaktadır. Ardından “Doğu” tipi

¹⁵ Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999, s.29.

milliyetçilik tanımına geçen Chatterjee, bu tip milliyetçiliklere ulusu kültürel olarak ‘yeniden donatmak’ fikrinin eşlik ettiğini öne sürdükten sonra ‘Doğu’ tipi milliyetçiliklerin çelişki barındırdığının önemle altını çizmektedir:

“taklit ettiği modellere karşı hem taklitçi hem de düşmancadır... Yabancı kültürler tarafından konan standartların değerini kabul ettiği için taklitçidir. Ama aynı zamanda bir reddetme içerir.”¹⁶

Evrenselci, sivil ve liberal milliyetçilik Batı’ya özgü görülürken, tikelci ve liberal olmayan versiyonu Doğu’ya özgü olarak tanımlayan Hans Kohn ilk milliyetçiliği daha açık ve özgürleştirici olarak tanımlarken, ikincisini zorlayıcı ve bireycilik karşıtı olarak tanımlamaktadır; buradan yola çıkarak da milliyetçiliğin muğlaklığına ve heterojenliğine vurgu yapmaktadır.¹⁷

Doğu ve Batı tipi milliyetçiliklerle ilgili yapılan bu ayırmadan yola çıkarak bu tezde inceleyeceğim Türk milliyetçiliğini Doğu tipi milliyetçilik olarak nitelendirip Doğu tipi milliyetçilik üzerinden devam etmek istiyorum. Chatterjee Doğu tipi milliyetçiliklerin içerisinde çelişkiler barındığını öne sürmekte ve bu çelişkilerin onu belirsiz bir çıkmaza götürdüğünü vurgulamaktadır. Doğu tipi milliyetçiliğin bu açıdan çelişki barındırması onun modernleşme meselesinde düştüğü çıkmazı da gözler önüne sermektedir. Modern olmayı kendisine hedef edinmiş milliyetçi düşünce Batı’nın ‘modern’ değerlerine hem ulaşmaya çalışmış hem de onun hegemonyasına karşı kendi ‘öz kimliğini’ koruma mücadelesine girişmiştir; bu mücadele de onları Batı hegemonyasının boyunduruğuna girmeye mahkûm etmiştir. Modern olmaya kalkışırken kendi iç çelişkileriyle hala hesaplaşmamış olmanın verdiği durum milliyetçiliği içinden çıkılamayacak bir çıkmaza doğru sürüklemektedir.

¹⁶ Partha Chatterjee, “Siyasi Düşünceler Tarihinin Bir Sorunu Olarak Milliyetçilik”; *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*, Çev. Sami Oğuz, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996. s.15.

¹⁷ Hans Kohn, *The idea of nationalism: a study in its origins and background*, Toronto: Collier Books, 1969.

Milliyetçi söylemin modernleşme konusunda düştüğü bu çıkmazı Chatterjee *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası* isimli kitabında şöyle vurgulamaktadır:

“Milliyetçi düşünce, ‘modern’ olmayı kabul etmekle, bu ‘modern’ bilgi çerçevesinin evrensellik iddiasını da kabullenir. Ama bir ulusal kültürün özerk kimliğini de varsayar. Böylece yabancı bir kültürün hem epistemik hem de ahlaki egemenliğini aynı anda hem kabul hem reddeder.”¹⁸

Chatterjee’nin milliyetçi düşünceyle ilgili vurgusu çok önemli bir iddiayı içinde barındırmaktadır; o da milliyetçi düşüncenin yabancı kültürün hem bilgi hem de ahlaki anlamda egemenliğini kabul etmesidir. Milliyetçi düşüncenin kabul ettiği bu egemenliği hemen ardından reddetmesi onu bir çıkmaza sürüklemesinin yanında en büyük iddialarından biri olan ‘öz kimliği’ korumasının da imkânsızlığını gözler önüne sermektedir. Milliyetçi Düşünceyi modern kalkınma tarihinin bir ‘ürünü’ olarak niteleyen Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler (Imagined Communities)* isimli kitabında ulus-devlet oluşumu ve milliyetçiliğin çıkmazlarını detaylı bir incelemeyle gözler önüne sermektedir. Milliyetçiliğin barındırdığı çelişkiyi ve Anderson’ un ifadesiyle milliyetçiliğin kaçınılmazlığını Anderson şöyle izah etmektedir:

“Milliyetçilik modern kalkınma tarihinin patolojisidir; tıpkı bireylerdeki nevroz gibi o da kaçınılmazdır. Köklerini, toplumlar için çocuksuluğun dengi olan ve dünyanın büyük bir kısmına dayatılan çaresizliğin ikilemlerinde bulur ve tıpkı nevroz gibi o da asli bir muğlâklıkla yüklüdür, içinde dementia’ya doğru benzer bir ağırlaşma eğilimi barındırır ve tedavisi büyük ölçüde imkânsızdır.”¹⁹

Milliyetçiliği ruhsal bir hastalık olan nevroza benzeten Anderson, milliyetçiliği modern kalkınma tarihinin bir hastalığı olarak nitelendirmektedir. Nevroz teşhisi konulmuş bir hastanın toplumsal olaylara verdiği tepkiler ve kendi iç dünyasında yaşadığı ruhsal

¹⁸Chatterjee, *A.g.e.*, s. 33.

¹⁹ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, İstanbul, Metis Yayınları, 1993, s.19-20.

bozukluklar göz önüne alınırsa Anderson'un yaptığı teşbihten yola çıkarak milliyetçiliğin de bir toplumu hastalıklı davranışlar sergilemeye götüreceği yorumunu yapmaya imkân vermektedir.

Modern olmayı hem 'muasır medeniyet seviyesine' ulaşmakta anahtar olarak gören hem de her alanda modernleşmeyi ulusun 'öz' kimliğine 'tehdit' olarak algılayan milliyetçi ideoloji modern olma noktasında son derece seçici olmak gerektiği konusuna vurgu yapmaktadır. Milliyetçiliğin seçicilik meselesinin üzerinde bu kadar durmasında Chatterjee'nin ifadesiyle Batı ile Doğu arasındaki 'temel' ayrımın silineceği korkusu yatmaktadır.²⁰ Bu korkunun tetiklediği milliyetçi düşünce kendini yalnız Batı'nın manevi kimliğinden korumakla kalmamış aynı zamanda kendi ideolojisini birçok milliyetçilikten de farklı bir konuma yerleştirmiştir, milliyetçi söylemin bu vurgusunun Chatterjee *Ulus ve Parçaları* kitabında önemle altını çizmektedir:

"Üstelik milliyetçi söylem, yeni ataerkil düzenini hegemonik bir kurgu olarak oluştururken, kendi kültürel özünün sınırlarını onun hem Batı'nınkinden hem de çoğu insanınkinden farklı olduğunu belirterek çizdi."²¹

Chatterjee'nin ifade ettiği milliyetçi söylemin kendinden menkullüğü ve hiçbir milliyetçilikle karşılaştırmaya dahi icazet vermeyen yapısı onu ırkçı söylemlere daha da yakınlaştırmaktadır. Kendini hem Batı'dan hem de çoğu insanınkinden farklı olarak belirtmek ırkçılık söylemini iki defa ardı ardına vurgulamak olarak nitelendirilebilir; zira sadece taklit ettiğini kendinden aşağı kurgulamakla kalmıyor, kendisini de birçok milliyetçiliğin üzerinde bir konuma yerleştirmekten geri durmuyor.

Milliyetçi söylemin Batı'nın maddi Doğu'nun manevi değerlerini alarak oluşturmaya çalıştığı sentezde ne Doğu değerlerini ne de Batı değerlerini tam olarak benimsemek

²⁰ Partha Chatterjee, "Ulus ve Kadınları" *Ulus ve Parçaları* Çev. İsmail Çekem, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 222.

²¹ Chatterjee, *A.g.e.*, s. 137.

düşüncesi egemendi; aksine ikisinin de ‘başarılı’ olduğu belli alanlar olduğu ve milliyetçiliğin bu ‘başarılı’ alanları tespit edip yeni bir sentez yapması gerektiği vurgulanmaktaydı. Bu sentezi başarı ile tamamlayamayan milletlerin ise ‘öz kimliğinin’ milliyetçi düşünceye göre tehlikede olduğunu Yeğenoğlu şu şekilde aktarmaktadır:

“Ancak milliyetçi düşünceye göre, Batı’nın rasyonellik ve teknolojik gelişme ilkeleri sadece maddi dünya ile eklemlenmelidir; kültürün özü temiz ve saf haliyle, yani Batı tarafından bozulmamış haliyle korunmalıdır. Aksi takdirde Doğu’yu Batı’dan üstün ve farklı kılan özellikler ortadan kalkmış olacak ve milletin ‘öz kimliği’ tehlikeye düşecektir.”²²

1.1.4. Milliyetçilikte Oryantalizm İzleri

Milliyetçi düşüncenin seçicilik konusunda çok ısrarcı olması kendi ‘öz kimliğini’ koruma endişesinden kaynaklanmaktaydı. ‘Öz’ olana yapılan atıflar dolayısıyla milliyetçi söylem oryantalist söylemin kavramlarıyla kendine bir alan oluşturabilmektedir. Özcülüğü bir topluluktaki çeşitlilikleri, o topluluğun tanımlayıcı ‘özü’ ve en önemli karakteristik özelliği olan tek bir kıstasa indirgemek olarak tanımlayan Craig Calhoun, akabinde bu ‘öz ’ün doğal olarak verili olduğu düşüncesiyle katmerlendiğini öne sürmektedir.²³ Calhoun’un öz için yaptığı bu tanımın milliyetçiliğin ‘özcülük’ konusunda neden bu kadar ısrarcı olduğu konusunda nispeten yeterli bir çerçeve sunduğunu düşünüyorum. Milliyetçi söylemin özü korumak konusundaki ısrarcılığı kendinden menkul bir alan oluşturmaya yetmedi; aksine Yeğenoğlu’nun da belirttiği gibi oryantalist söylemin Batı ile Doğu arasında oluşturduğu karşıtlık sayesinde ifadeye dökülebildi.²⁴

²² Yeğenoğlu, *A.g.e.* , s. 161.

²³ Calhoun, *A.g.e.* , s. 25.

²⁴ Yeğenoğlu, *A.g.e.* , s. 158.

Milliyetçi söylem kendi ideolojisini yayarken kullandığı dili bizzat oryantalist söylem içinden ödünç almaktadır; fakat bu ödünç almak milliyetçiliğin birebir oryantalizmin kopyası olduğu anlamına gelmemektedir. Milliyetçi ideoloji Batı ile Doğu'nun belli özelliklerini alarak oluşturmaya çalıştığı 'doğru' sentezde seçici davranmaya özen göstermektedir, onun bu seçici tavrı onu sömürgeciliğin birebir kopyası olmadığını göstermekle beraber daha 'iyiliksever' bir proje olduğunu da kanıtlamamaktadır. Etienne Balibar "İrkçilik ve Milliyetçilik" makalesinde ırkçılığın milliyetçiliğe eklemelenirken ondan farklı olmakla beraber onun için nasıl gerekli olduğunu vurguladıktan sonra ırkçılığın milliyetçiliğe bir iç ek olduğunun altını çizmektedir. Milliyetçilik ve ırkçılık arasındaki bağın bir sapma sorunu ya da biçimsel bir benzerlik sorunu değil, bir tarihsel eklemelenme sorunu olduğunu öne süren Balibar, vurgulanması gereken noktanın ırkçılığın özgül farklılığı ve milliyetçiliğe eklemelenirken ondan farklı olmakla beraber onun için nasıl gerekli olduğudur. Milliyetçiliğin tamamen ırkçılıkla eşdeğer tutulmaması gerektiğini söyleyip, milliyetçiliği toplumun 'ulusallaştırılması' için hem gerekli hem de yetersiz olarak tanımlamaktadır.²⁵ Balibar gibi Chatterjee de milliyetçiliği oryantalizme tekabül ettirmek gibi bir yanılsa düşmememiz konusuna dikkat çekmektedir. Balibar Milliyetçiliği ırkçılığın tek nedeni değilse de ortaya çıkışının belirleyici koşulu olarak tasvir etmektedir.²⁶

Chatterjee *tematik ve problematik* isimli makalesinde milliyetçiliğin tematiği ve problematiği ayrımından yola çıkarak milliyetçilik söylemini incelemektedir. Tematiği epistemolojik ve ahlaki olan bir sistem; sorunsalı ise tematiğe atıfla haklaştıırılacak somut iddialar olarak ifade eden Chatterjee, ardından milliyetçi söylemin tematik ve problematiğini izah etmektedir. Chatterjee milliyetçi söylemi oryantalist söylemden farklı kılan sistemi

²⁵ Etienne Balibar, "İrkçilik ve Milliyetçilik"; *İrk Ulus Sınıf*, İstanbul, Metis Yayınları, 1993, s. 73.

²⁶ Balibar, *A.g.e.*, s. 50.

önemle vurgulayarak milliyetçiliği oryantalizmin birebir kopyası olarak düşünmememiz konusuna dikkat çekmektedir:

“Milliyetçi düşüncedeki sorunsalın şarkiyatçılığın sorunsalının tam tamına baş aşağı çevrilmiş hali olduğunu göreceğiz. Yani, milliyetçi düşüncedeki ‘nesne’, hala Şarkiyatçı söylemde çizilen özcü karakteri taşımaya devam eden Şarklıdır. Sadece, bu özne artık pasif değildir, katılımcı olmayan değildir. O, kendi kendisine ‘yapabilecek’ olan bir ‘öznellik’ sahibi olarak görünür.”²⁷

Milliyetçi söylemin sorunsalını oryantalizmin tersine çevrilmesi olarak ifade eden Chatterjee’nin tematik düzeyinde milliyetçi söylemi değerlendirirken üzerinde önemle durduğu nokta da milliyetçiliğin öz yapıyı ısrarla koruma çabası onun Aydınlanma sonrası kurulan ‘nesnelleştirici’ bilgi prosedürlerini benimsemesi ve ‘Doğu-Batı’ arasında yapılan özel ayrımları kabul etmesi anlamına gelmektedir.²⁸

Milliyetçi söylemin ulusların kuruluş süreçlerinde tüm kesimlere ‘aşılınmaya’ başladığına dair genel bir mutabakat oluşturmuştur. Milliyetçilik düşüncesi halkın her kesimine ‘bizi diğerlerinden ayıran en ulvi özelliklerimiz’ diye aktarılmış ve bu düşünce bütün millet tarafından taşınırsa mevcudiyetlerinin ‘yücelik’ kazanacağı vurgulanmıştır, bu vurguların ve bu süreçte yapılan etkileyici konuşmaların, yazılan marşların, şiirlerin milliyetçi ideolojiyi yaymakta çok ciddi etkileri olmuştur. Chatterjee milliyetçiliğin kurulmuş mevcut bir ulus üzerine ortaya çıkan bir ideoloji olmadığını önemle altını çizmektedir:

“Milliyetçilik ulusların öz-bilinçlerinin farkına varışları değildir; o, olmadıkları yerde, milletleri icat eder, -ama üzerinde çalışacağı önceden-mevcut bazı farklılaştırıcı izlere de ihtiyaç duyar...”²⁹

²⁷Partha Chatterjee, “Siyasi Düşünceler Tarihinin Bir Sorunu Olarak Milliyetçilik”; *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*, Çev; Sami Oğuz, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s.78.

²⁸Chatterjee, *A.g.e.*, s.78.

²⁹ Chatterjee, *A.g.e.*, s. 81

Ulus hayal edilmiş bir topluluk olarak tasvir eden Anderson³⁰ ulusçuluğun ulusları meydana çıkardığını söyleyen Ernest Gellner³¹, milliyetçilikler uluslardan doğmaz; aksine “uluslar milliyetçilikten doğar” tezini kendi ifadeleriyle savunmuşlardır ve milliyetçilik kuramının en önemli iddialarından biri olan milliyetçiliğin milletleri doğurduğu fikrinin yayılmasına olanak sağlamışlardır.

1.2.1. Milliyetçilik Söylemi ve Kadın

1.2.2. Milliyetçiliğin Toplumsal Cinsiyet Boyutu

Milliyetçiliklerin doğurduğu uluslar içerisinde, bu çalışmanın kilit noktalarından biri olan, kadının konumu hakkında yapılan araştırmalarda ortaya çıkan genel mutabakat kadınların yardımcı rollere sahip oldukları olmuştur.³² Ulusun inşasında kadın konumunun ileriye yönelik ne şekilde olacağına dair köklü temeller atılmıştır. Sancar, ulusun tarihsel arka planı nedir sorusuna verilen ideolojik yanıtlarda kandaşlığa, kabileye ve ailesel bağlara ve erkekler arası ortaklaşmaya dayalı bir topluluğu kurma-koruma amaçlı dayanışmacı bir oluşuma yapılan atıfların bulunduğunu öne sürmektedir. Milliyetçilik ifadesinin eril değerlere gönderme yaptığını söyleyerek devam eden Sancar, ulusu eril tahayyülün inşası olarak tanımlamaktadır.³³ Eril milliyetçiliğin yayılıp gelişmesini sömürgecilik dönemine odaklayan Sancar, Fransız Devrimi ile ortaya çıkan ulusun temel değerlerinin kadınların ulusal toplumu oluşturan sözleşmeden nasıl dışlandıklarını şöyle izah etmektedir:

³⁰ Anderson, *A.g.e.*, s. 20.

³¹ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, İstanbul, İnsan Yayınları, 1992, s. 105.

³² Bkz. Partha Chatterjee, *Ulus ve Parçaları Çev.* İsmail Çekem, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002. , Nilüfer Göle, *Modern Mahrem; Medeniyet ve Örtünme*, İstanbul: Metis Yayınları, 2010) , (Deniz Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar; Kimlikler ve Toplumsal Değişim*, Çev. Aksu Bora, İstanbul: Metis Yayınları, 1997).

³³ Serpil Sancar, *Türk modernleşmesinin cinsiyeti: erkekler devlet, kadınlar aile kurar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s.54.

“Eril milliyetçilik sömürgecilik ile yayılmış ve gelişmiştir. Sadece Batı’da değil, hem Doğu’da hem Batı’da güçlü kökenleri vardır. Avrupa’da milliyetçiliğin eril kökenleri çok güçlüdür. Fransız Devrimi ulusun temel değerleri olan egalite, liberte, fraternite (eşitlik, özgürlük, dayanışma) ilkelerinden fraternite erkekler arası kardeşliği, eşitliği ve dayanışmayı anlatır. Kadınların ulusal toplumu oluşturan sözleşmeden dışlanması ile kurulan erkekler arası eşitlik, sınıfsal farklara rağmen her erkeğin reislik edeceği bir aile kurma ve yönetme hakkının devlet ve yasa teminatında olması anlamına gelir.”³⁴

Milliyetçilik projesinin erkek egemen bir dille kurulduğu ve bu kuruluş sürecinde kadınların ‘kadın’ olarak kendilerini ifade etmelerine mümkün olmadığı genellikle ulusların ‘bekasını yüceltmek’ için yardımcı roller üstlendikleri Joane Nagel’in argümanında da açıkça görülebilir:

“Bu kadınların yurttaşlar, ulusun mensupları, eylemciler ve liderler olarak devletlerin inşasında ve yıkılmasında rol oynamadıkları anlamına gelmez. Daha çok, bu rolleri belirleyen senaryoların esas olarak erkekler tarafından, erkekler için, erkekler hakkında yazıldıklarını söyleyebiliriz. Kadınların bu senaryolarda oynadıkları roller, tanımı gereği yardımcı rollerdir.”³⁵

Kadınlara bu ‘muazzam toplumsal değişim’ projesi içerisinde yardımcı roller atfedilmesi esasen milliyetçilik siyasetinin Nagel’in ifadesiyle maskülinist bir alan olduğunu göstermektedir.³⁶ Milliyetçi söylem içinde erkeklerin sahip olduğu ehliyet onlara kadınları temsil etmek gibi ‘ulvi’ bir görev yüklemektedir; zira her farklı sesin tek toplumda kendini ifade etmeye çalışması milliyetçi söylemin hiç ‘haz’ etmeyeceği bir toplumsal düzene sebep olacaktı. Bu farklı ses üstelik de kadınlara aitse maskülinist bir alan olan milliyetçilik

³⁴ Sancar, *A.g.e.*, s.55.

³⁵ Joane Nagel, / “Erkeklik ve Milliyetçilik; Ulusun İnşasında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik”, *Vatan Millet Kadınlar* içinde Çev. Aksu Bora der. Ayşe Gül Altınay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 67

³⁶ Nagel, *A.g.e.* s. 68.

tarafından 'itinayla' bertaraf edilmeye mahkûmdur. Milliyetçilik ideolojisini topluma yaymayı kendine 'ilke' edinen yeni ulusun kurucu seçkinlerinin kadınları özgürlük alanının dışına nasıl ittiklerine Chatterjee şu şekilde değinmektedir:

"Milliyetçi özgürleşme yalnızca yeni bir kontrol mekanizması da kurarak özgürlük bahşedebileceği için, ulus için bir kültürel kimlik tanımlayabilmesinin tek yolu bazılarını bu tanımın dışında bırakmasıydı; vatandaşlığın saygınlığını yalnızca bazılarına bahşedebilirdi çünkü ötekilerin her zaman temsil edilmesi gerekiyordu ve onlara kendileri adına konuşma imkânı tanınmazdı."³⁷

Milliyetçi söylemin kadınlara 'bahşettiği' roller yardımcı rollerdi, yardımcı rolü onlara yükleyen erkek egemen milliyetçilik ideolojisi kadınları kendi 'istekleri' doğrultusunda belli kalıplara sokup onları toplum içinde kendilerine göre 'en uygun' alana itmektedirler. Kadınların toplum içinde sahip oldukları roller de Nagel'in ifadesiyle erkeklerin onlara neyi uygun bulduğunu net bir biçimde yansıtmaktadır:

"Kadınlar, milliyetçi kültürde, söylemde ve kolektif eylemde simgesel, kendilerine özgü bir rol oynarlar. Bu rol, erkeklerin kadınlık tanımlarını ve onlara ulus içinde nasıl bir yeri uygun bulduklarını yansıtır."³⁸

Milliyetçi ideolojinin Batı'dan alınacak değerleri kendi süzgecinden geçirmesini milliyetçi söylemde kadının konumu konusunda ipucu verdiğini öne süren Chatterjee milliyetçiliğin kendi ideolojik paradigması doğrultusunda bu yeri saptadığını belirtmektedir.³⁹ Milliyetçiliğin kadınlara toplum içinde 'ayırıldığı' alan son derece ideolojik temelli olup bu yeni alan milliyetçilik söylemleriyle meşrulaştırılmıştır. Böylece de milliyetçilik Chatterjee'nin ifadesiyle kadın sorununu hedeflerine uygun bir biçimde çözmüştür.⁴⁰

³⁷ Partha Chatterjee, Partha Chatterjee, "Kadınlar Ve Ulus" *Ulus ve Parçaları* Çev. İsmail Çekem, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 257.

³⁸ Nagel, *A.g.e.*, s. 81.

³⁹ Partha, Chatterjee, "Kadın Sorununa Milliyetçi Çözüm", *Vatan Millet Kadınlar* içinde der. Ayşegül Altınay, çev; Evrem Tilki, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 107.

⁴⁰ Chatterjee, *A.g.e.*, s. 108.

1.2.3. Maddi-Manevi Dikotomilerinin Yeniden Üretimi

Oryantalizm yazınının Doğu-Batı arasında kurduğu dikotomiler milliyetçilik yazınında da maddi-manevi, iç-dış dikotomileriyle devam etmekteydi. Chatterjee, milliyetçi söylemin kurduğu bu dikotomiler doğrultusunda maddi dünyayı dışarıda bir dünya olarak tanımladığını manevi dünyayı ise içeride olan şeklinde uyarladığını ve manevi dünyamızı koruduğumuz, maddi dünyanın da ihtiyaçlarımızı karşılayacak gereçlerini kendi dünyamıza uyarladığımız zaman sosyal reformların getirdiği çetrefilli sorunların çözüleceğini iddia etmekte ve bu görüşü kendine temel almaktadır.⁴¹ Milliyetçi söylem oluşturduğu bu dikotomileri; maddi manevi ayrımını yalnızca Doğu Batı arasında yapılan ayrım olmaktan çıkarıp, toplumsal düzeyde kadın erkek arasındaki farkı belirlemek için de etkili bir silah olarak kullanmıştır. Doğu-Batı dikotomisi içinde maddi dünya Batı ile eklemlenirken manevi dünya Doğu ile özdeşleştirilmiştir; bunun yanı sıra ulusal çerçevede maddi-manevi ayrımı kadın erkek rollerini belirginleştirmek için tekrar tanımlanmıştır. Ulusal düzeyde tekrar tanımlanan maddi-manevi dikotomisi içinde kadına atfedilen manevi alanken erkeğin alanı maddi alandı. Yerel kültürün maneviyatının korunmasının milliyetçi söylemde kritik bir önem taşıdığını belirten Chatterjee, maddi ve manevi değerlerin üzerinde bu kadar durulmasının sebebini kadınların çok fazla 'Batılılaşmalarından' duyulan endişe olarak nitelendirmekte ve milliyetçilik söyleminin kadının toplumdaki rolünü nasıl kendi ideolojileri doğrultusunda dönüştürdüğünün altını şöyle çizmektedir:

“Ev, ulusal kültürün manevi niteliğini yansıtan temel mekândı ve bunu koruyup zenginleştirme görevi kadınlara düşüyordu. Kadınlar, dışarıdaki hayat koşulları ne şekilde değişirse değişsin, özlerindeki manevi(yani kadınlık) erdemlerini kaybetmemeliydiler; bir başka deyişle özlerinde Batılılaşmamalıydılar.”⁴²

⁴¹ Chatterjee, *A.g.e.* , s. 109.

⁴² Chatterjee, *A.g.e.* , s.115.

Milliyetçi ideolojinin Batılılaşmanın fazlasına duyduğu endişenin altında yine ‘seçiciliğe’ atfettiği vurgu yatmaktaydı; zira kadının tamamen ‘Batılılaşması’ durumunda milliyetçi ideolojinin en önemli anahtarlarından biri olan ‘öz kimlik’ kaybolacak ve Batı’dan ayırıştırarak kurmaya niyetlendikleri ideoloji tamamen Batı’nın hegemonyasına boyun eğmek durumunda kalacaktı. Bu yıkımdan endişe duyanların burada görmezden geldikleri ya da görmemek için direndikleri bir nokta var ki, o da; ne Batı’nın hegemonyası altında ne de ulusun seçkinlerinin söylemlerinde kadın kendine konuşacak bir alan bulmaya muktedir değildi; aksine milliyetçi ideoloji doğrultusunda tanımlanmış ‘yeni kadın’ , yeni bir ataerkil düzene maruz bırakılmıştı.⁴³ Bu yeni ataerkil düzene maruz bırakılan kadın birçok açıdan hemcinslerinden de ayrılmaktaydı, milliyetçi ideolojinin ürünü olan bu kadını Chatterjee milliyetçiliğin kadın sorununa getirdiği çözümde ideolojik gücünü aldığı esas etken olarak gösteriyordu:

“ Milliyetçi ideoloji, bu karşıtlıklar yoluyla yeni kadını, hem alt sınıfın ‘avam’ kadınından hem de sömürgecilerle ilişki içindeki sonradan görme zengin ailelerin Batılılaşmış kadınından kültürel olarak üstün bir statüye koydu.”⁴⁴

Milliyetçiliğin Batı’nın değerlerini hem benimseyip taklit etmeye çalışmasının hem de reddetmesinin içinde barındırdığı çelişkiyi gözler önüne serdiğine bu bölümün başında değinmiştim. Aynı çelişkiyi kadın sorununa getirdiği ‘çözümlerde’ de sürdüren milliyetçi söylem kadını kendi tarafından belirlenen kavramlarla ifade etmeye zorlamaktadır. Kandiyoti bu bağlamda milliyetçi söylemin zorlayarak belli bir kalıba sokmaya çalıştığı kadınların milliyetçilik içindeki paylarının karmaşıklığını şu şekilde vurgulamaktadır:

“ Milliyetçi hareketler bir yandan kadınları ‘ulusal’ aktörler; anneler, eğitimciler, işçiler, hatta savaşçılar olarak toplum hayatına daha fazla katılmaya davet ederler. Öte yandan kültürel olarak kabul edilebilir kadın

⁴³ Chatterjee, *A.g.e.* , s.116.

⁴⁴ Chatterjee, *A.g.e.* , s.116.

davranışlarının sınırlarını tayin eder ve kadınları kendi çıkarlarını milliyetçi söylem tarafından belirlenen terimler çerçevesinde etmeye zorlarlar.”⁴⁵

1.3. Türk Milliyetçiliği

1.3.1. Türk Milliyetçiliğinin Yapısı ve Tarihçesi

Milliyetçiliklerin farklı coğrafyalarda şekillenmeleri her yerde farklı bir yapı kazanmalarının en önemli nedenlerindendir. Kimi zaman yukarıdan aşağıya (Fransız modeli) kimi zaman da aşağıdan yukarıya (Alman modeli) milliyetçilikler farklı toplumlarda milliyetçilik türleri olarak belirmektedir. Milliyetçiliğin her iki durumunun da birçok toplumda beraber tecrübe edildiği iddiası da milliyetçiliğin tek tip bir tanıma sığamama durumun aşikâr bir örneğidir:

“Her durumda milliyetçilik, sınıflararası güç ilişkileri ya da devlet ve toplum ilişkileri içinde, hegemonik yapıyı, egemen ideolojiyi yansıtırken, aynı zamanda o toplum içindeki kültürel ve tarihsel bağlarla, bireyler arasındaki ilişkilerle şekillenen ortak kodlarla, mitler ve duygularla beslenerek evrilen bir ideolojidir. Başka bir ifadeyle, hiçbir ülkede, milliyetçiliğin mutlak olarak birinci veya ikinci yorumunun tek başına geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir.”⁴⁶

Milliyetçiliğin bu yapısı onun hem her toplumda farklı okumalara tabi tutulmasına olanak sağlarken hem de belirli ortak paydaların farklı toplumlarda deneyimlenmesini de sağlamaktadır. Milliyetçiliğin bu yapısından yola çıkarak Türk milliyetçiliğinin dinamiklerini kuruluşundan bugüne toplumun yapısından çözümlenebilir. Türk milliyetçiliği ile ilgili yapılan okumaların Batılılaşma süreciyle olan yakın bağlantısı göz önünde bulundurulmalıdır. Türkiye’de Batılılaşma sürecini Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşünü engellemek için

⁴⁵ Deniz Kandiyoti, “Kimlik Kavramı ve Yetersizlikleri” *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar; Kimlikler ve Toplumsal Değişim*, Metis yayınları, İstanbul, 2010, Çeviren; Aksu Bora, s.169.

⁴⁶ “Milletin Bölünmez Bütünlüğü” *Demokratikleşme Sürecinde Parçalayan Milliyetçilik(ler)*, Yay. Haz. Derya Demirler, Fırat Bozçalı, İstanbul: Tesev Yayınları, 2007, s. 16.

yapılan girişimler içinde bulmaktayız, Tanzimat ve Islahat hareketleri bu süreci tetikleyen ilk faktörlerdendir. O dönemde oluşturulmaya çalışılan ‘Osmanlı yurttaşı’ Cumhuriyet’in kurulmasıyla beraber modern ulusu kurucu bir ideoloji olarak işlev görecektir olan milliyetçilik ile devam etti. Türk milliyetçiliği esas olarak Fransız modeli milliyetçiliği topluma adapte etse de, Alman modelinde olduğu gibi kan bağına ve ırka dayalı bir milliyetçilikle de sürekli bir ilişki içerisinde olmuştur. Ulusun kurgusunda geriye dönük kimlik arayışlarında Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisinin ön planda olması “Türklük” vurgusu hep ön planda tutmayı öngördüğünden Türk milliyetçiliğini tanımlarken hem yukarıdan aşağıya doğru (Fransız) hem de aşağıdan yukarıya doğru (Alman) milliyetçiliklerini referans alarak ilginç bir bileşimi tek bir toplumda belirginleştirdiğini söyleyebiliriz.⁴⁷

Umut Özkırmılı milliyetçilik türleri ile ilgili yaptığı ayrımında etnik ve vatandaşlık temelli vatandaşlık türlerinden bahsetmektedir, etnik temelli milliyetçiliğin kan bağına ve kültürel benzerliği vurgulamasından dolayı dışlayıcı olduğunu öne süren Özkırmılı, vatandaş temelli milliyetçiliği de devletin ve sivil toplumun kamusal kurumlarına ortak bağlılık temelinde tanımlamaktadır. Vatandaş temelli milliyetçilik tanımının hemen ardından da bunun imkânsızlığını vurgulamakta ve bütün milliyetçilerin dışlayıcı olduğunun altını çizmektedir. Vatandaşlık temelli milliyetçiliğin hiçbir yerde olmadığına değinen Özkırmılı, vatandaşlık temelli olarak anılsa dahi birçok milliyetçiliğin kültürel kodlara dayandığını vurgulamakta buna da örnek olarak Alman ve Fransız milliyetçiliklerini göstermektedir.⁴⁸ Özkırmılı’nın vurguladığı ayırmadan yola çıkarak Türk milliyetçiliğinin etnik temelli bir milliyetçilik olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Vatandaşlık meselesi Türk milliyetçiliğinde önemli bir yere sahip olsa da, Türk vatandaşı olabilmenin şartları da Türk milliyetçiliğinin etnik

⁴⁷ “Milletin Bölünmez Bütünlüğü” Demokratikleşme Sürecinde Parçalayan Milliyetçilik(ler), Yay. Haz. Derya Demirler, Fırat Bozçalı, İstanbul: Tesev Yayınları, 2007, s.17.

⁴⁸ Umut Özkırmılı, *Milliyetçilik Üzerine Güncel Tartışmalar Eleştirel Bir Müdahale*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 22-23.

kökene olan vurgusunu kanıtlamaktadır. Türk milliyetçiliğinde yasalara dayalı vatandaşlık anlayışından çok “Türklük” vurgusunu fazlasıyla barındıran etnisiteye dayalı bir vatandaşlık modeli uygulanmaktadır. Cumhuriyet’in kurulmasının ardından kurgulanan vatandaş tipinde Türklüğün fazlasıyla vurgulanması Cumhuriyet’in kurucu seçkinlerinin milliyetçilikle kurdukları bağı net bir şekilde izah etmektedir.

Türk milliyetçiliği Cumhuriyet’in kurulmasının ardından Kemalizmin en önemli ilkelerinden biri haline gelmiştir. 1931 yılında Türk Tarih Tezi’nin ortaya çıkmasıyla beraber Türklüğün, Türkçenin ve Türk halkının nereden geldiğine, dillerinin kökenine, fiziksel özelliklerine ve hâkim oldukları coğrafyalara varıncaya dek birçok tez Atatürk’ün direktifleriyle öne sürülmüş ve bu “Türk Tarih Tezi” adıyla anılmıştır. Türk Tarih Tezi’nin resmi görüş olarak kabul ettiği ırk, etnisite, uzun ve ihtişamlı bir tarihe sahip olmak Türklüğün yapı taşları olarak kabul görmekteydi.⁴⁹ Kemalist milliyetçilik birçok etnik kimliği ve dini içerisinde barındıran Osmanlı İmparatorluğu’nun sona ermesinin ardından Cumhuriyet’in toplumu bir arada tutmayı hedeflediği en önemli tutanak noktası olmuştur. Kemalist Cumhuriyet kurgusunda milliyetçilik en önemli referanslardan biridir; toplumdaki bütün farklılıkları tek bir potada eritmenin milliyetçilikle mümkün olabileceği Cumhuriyet’in kurucularının defalarca vurguladığı en temel ideoloji olarak göze çarpmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nun ardından kurulan Cumhuriyet’in nice farklılığı aynı toplum içerisinde birleştirmesi gerekiyordu; bunun için de Kemalist milliyetçiliğin dışlayıcı değil kapsayıcı bir tavır sergilemesi gerekmektedir. Kemalist milliyetçiliği herkesin Türk kimliği altında toplanması gerektiği konusunda ki vurgusu onun bir yandan kapsayıcı bir yandan da dışlayıcı özelliğini gözler önüne sermektedir.⁵⁰ Türk resmi literatüründe Kemalist milliyetçilik

⁴⁹ Soner Çağatay, *Türkiye’de İslam, Laiklik ve Milliyetçilik Türk Kimdir?* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s.83-84.

⁵⁰ Ayhan Aktar, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uygulanan ‘Türkleştirme’ Politikaları” *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, S.131-132.

“rasyonel, modern, medeni, ilerici, demokratik, birleştirici, onurlandırıcı, insancıl ve barışçıl” olarak nitelendirilmektedir.⁵¹ Bu niteleme Kemalist milliyetçiliğin ayrımcı bir yanı olmadığını hâkim resmi ideoloji tarafından topluma kabul ettirmenin tezahürü olarak değerlendirilebilir.

Buraya kadar milliyetçilikle ilgili çizdiğim çerçevenin ana hatlarından yola çıkarak milliyetçi ideolojinin tek bir tanımı olmadığını söyleyebilirim; zira milliyetçiliği her ulus kendi nezdinde farklı şekillerde deneyimlemiştir. Benim bundan sonra üzerinde duracağım nokta milliyetçiliğin kadın vurgusudur. Milliyetçi söylemde kadın vurgusundan hareketle Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasının ardından yükselen Kemalist milliyetçiliğin kadın konusundaki yaklaşımına değineceğim.

1.4. Türk Modernleşmesi

1.4.1. Türk Modernleşmesinin Kurgulanışı

Kökenleri Tanzimat dönemine dayanan modernleşme girişimleri, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu akabinde Mustafa Kemal’in gerçekleştirdiği inkılâplarla daha da hız kazanmıştır. Bir imparatorluğun ardından kurulacak olan Cumhuriyet Türkiye’inde ‘baştan ayağa’ köklü değişiklikler yapmak gerekiyordu, toplumda uygulanan siyasetin Cumhuriyet ideolojisine uygun hale getirilebilmesi için büyük çaplı bir yenilik gerekmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla beraber, Atatürk Osmanlı medeniyetinden özellikle İslam kültüründen radikal bir kopuş öngören inkılâplarını gerçekleştirmeye başladı. Cumhuriyetin kurucu seçkinlerinin modernlik anlayışı Batı’ya yönelip orada ‘iyi’ ve ‘doğru’ olan ne varsa onları Türk halkına uygulamaktı; bu açıdan bakıldığında Çağlar Keyder’in Türk

⁵¹ Ahmet Yıldız, “Kemalist Milliyetçilik”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*, Cilt 2, Ed. Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 212.

modernleşmesi için en uygun sözcük olarak nitelendirdiği ‘modernleştirmek’ Türk modernleşmesinin kilit kavramı haline gelmektedir:

“‘Modern’ kökünden türetilmiş bütün sözcükler içinde Türkiye’nin deneyimine en uygun düşeni, ‘modernleştirmektir’. Fiilin ardındaki özne modernleştirici elit, bu elitin hedefi ise kendi modernlik anlayışına uygun kurum, inanç ve davranışları seçilmiş nesneye, yani Türkiye halkına kabul ettirmektir.”⁵²

Çağlar Keyder’in “modernleştirmek” fiilini Türkiye’nin modernlik deneyimine en uygun olarak nitelendirmesi Türk halkının kendi modern olmaya karar vermesi gibi bir şeyden bahsedilemeyeceğinden makul bir sözcük olarak değerlendirilebilir. Türk halkı sadece Cumhuriyet’in kurucularının yaptığı inkılâplar ve söylemler doğrultusunda modernlik halini deneyimlemişlerdir ve bu durumda da onların modernleştiğinden değil modernleştirildiğinden bahsetmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Türkiye modernleşme sürecine birçok yenilikle beraber girdiği için farklı tecrübeleri bir arada yaşamıştır. Türkiye’de modernleşme sürecini Batı’dan farklı kaba bir milliyetçiliğin meşruiyetinde ortaya çıktığını vurgulayan Aksoy toplumsal değerlerin yanında bireyi de yeniden şekillendirdiğinin altını çizmektedir.

“Türkiye’de modernleşme süreci, Cumhuriyet seçkinlerinin toplumu, toplumsal değerleri ve bireyi yeniden şekillendirmesi, tanımlaması süreci olmuştur. Batı aydınlanmasının dayandığı rasyonalist ve pozitivist değerler, dinsel ve geleneksel inançların içinde şekillenen cemaat ilişkilerine dayanan millet sistemini dönüştürmüş ve yeni bir vatandaş prototipi ortaya çıkarmıştır. Bu ise Batıdan farklı olarak

⁵² Çağlar Keyder, “1990’lar da Türkiye’de Modernleşmenin Doğrultusu”, *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, der. Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba, çeviren; Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 55.

modernleşmenin, kaba bir milliyetçiliğin meşruiyetinde bir tür medenileşme projesi olarak ortaya çıkmasına yol açmıştır.”⁵³

Türkiye’nin tecrübe ettiği bu medenileşme projesi içerisinde birçok parçayı aynı anda barındırmaktaydı; yalnızca toplumun yüzeysel olarak değişmesi Cumhuriyet seçkinlerinin arzuladığı bir durum değildi. Onlar bireyi ve toplumu değiştirip eski yaşam şeklinden ve vatandaş tipinden tamamen farklılaşmayı önermekteydi. Ama bu medenileşme projesi elbette bir topluma ‘robot’ misali uygulamanın mümkün olmadığı aşikârdı; onların duygularını harekete geçirecek, yapılan değişikliğin ülkenin bekası için son derece elzem olduğunu düşündürecek güçlü bir inanca ihtiyaç vardı, bu da duygulara fazlasıyla atıf yaparak sağlanabilirdi. Bu duyguları harekete geçirebilecek, toplumda bir tutkal görevi üstelenecek olan milliyetçilik ideolojisiydi. Türk modernleşmesinin önemle üzerinde durduğu Batı gibi ‘medeni’ olmak hali milli duyguların tamamen unutulması anlamına gelemezdi, bilhassa Türk modernleşmesi bundan ihtiyatla sakındığının altını defalarca çizmiştir. Türk modernleşmesinin bu açıdan bakıldığında Türk milliyetçiliğiyle iç içe geçmiş bir halde olduğundan bahsedebiliriz; zira modernlik ve ‘öz’e dair milli değerlerin harmanlanması Türk modernleşmesinde öngörülen en temel noktalardan biridir.

Bu bölümde inceleyeceğim Cumhuriyet dönemi reformlarının sıklıkla üzerinde durduğu nokta Batı’nın sahip olduğu bilim ve teknolojiyi ‘öz kimliği’ kaybetmeden Türk halkına uyarlamaktı. Milliyetçi ideoloji ‘öz’ü kaybetme endişesinden dolayı Batı’dan alacakları konusunda son derece ‘seçici’ davranmaya özen göstermişti. Muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak gayesinde olan Mustafa Kemal Atatürk İnebolu’da yaptığı konuşmada Türk halkının her yönüyle medeni olması gerektiğinin önemini şöyle vurguluyordu:

⁵³ Murat Aksoy, *Başörtüsü türban: Batılılaşma-modernleşme, laiklik ve örtünme*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s. 125.

“Medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı aile hayatıyla, yaşam tarzıyla medeni olduğunu göstermek mecburiyetindedir. Velhasıl medeniyim diyen Türkiye’nin hakikaten medeni olan halkı... Dış görünüşüyle dahi medeni ve olgun insanlar olduğunu fiilen göstermeye mecburdur.”⁵⁴

Atatürk’ün Türk halkının medeni olarak nitelendirilebilmesi için değindiği noktalar aile hayatı, dış görünüş gibi unsurlar Türk modernleşmesinin fazlasıyla odaklandığı noktayı anlamakta ciddi bir ipucu vermektedir. Yaşam tarzının, aile hayatının da daha medeni olan Batı’ya göre düzenlenmesi esasen görünüme odaklı Batı’ya yönelmenin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.4.2. Cumhuriyet Dönemi Modernleşme Girişimlerinde Kadın Meselesi

Görünüme bu kadar önem atfeden Türk Modernleşmesi kadını bu konuda elbette unutmaması beklenemezdi. Cumhuriyet’in kurucu seçkinlerinin bu modernleşme girişiminde kadının toplumdaki statüsünün değişmesi gerektiğine dair vurgulara da sıklıkla rastlanmaktaydı; Nilüfer Göle’nin de ifade ettiği gibi kadınlar Cumhuriyet ile birlikte medeniyet değişiminin baş aktörleri yapılmaya çalışılmıştır.⁵⁵ Osmanlıdan Cumhuriyete geçişte toplumda birçok alanda dönüşüm gerçekleşmiştir, bu dönüşümün en sembolik alanı olarak da kadına işaret edilmektedir. Osmanlının geri kalmasında sembol kabul edilen kadın cumhuriyetle birlikte modernleşmenin sembolü yapılmış ve görünürlüğünden sosyal konumuna kadar birçok alanda dönüşüm yaşamıştır.⁵⁶ Kadının Cumhuriyet’in kurulmasının ardından geçirdiği bu statü değişikliğinde kendi kararlarından bahsetmek mümkün değildir;

⁵⁴ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğusu*, çeviren; Boğaç Babür Turna, Ankara, arkadaş yayınevi, 2008, s.361.

⁵⁵ Nilüfer Göle; “Medeniyet Projesi Kemalizm”; *Modern Mahrem; Medeniyet ve Örtünme*, İstanbul, Metis Yayınları, 2010, s. 91.

⁵⁶ Aksoy, *A.g.e.* s.101.

bu statü değişikliğinde Türk milliyetçiliğinin istediği ölçüde olması şartı mevcuttu. Cumhuriyet kurucularının kadın konusunda yapmış oldukları önemli değişikliklerde araçsal bir pragmatizm olduğunu öne süren Aksoy, kadına verilen haklarda ve onun sosyal alanda görünmesinde esas amacın, ekonomik kalkınmaya ve Batı tipi modernleşmeye katkısı olduğunu vurgularken kadının toplumsal algılanmasında ikinci sınıf olmaktan kurtulamadığını öne sürmektedir.⁵⁷ Bu dönemde kadınların eğitilmiş olmasına verilen önemde artış gözlemlenmekle beraber, bu eğitimin haddi zatında ideolojik temelli olduğu ve büyük ölçüde maskülinist bir yapı olan milliyetçilikte kadınlara ‘bahşedilen’ yardımcı rolleri ‘düzgün’ bir biçimde tamamlayabilmelerine yardımcı olarak görüldüğü Ayşe Saktanber’in argümanında şöyle vurgulanmaktadır:

“Her ne kadar kadınların erkeklerle aynı eğitim olanaklarından yararlanıp, onlarla birlikte yükselmeleri öngörülmüşse de, kadınların bireysel gelişimi, ‘ilk terbiye verilen yerin ana kucağı olduğu’ gerekçesiyle münevver analar ve ancak doğru bir eğitimle gerçekleşmesi mümkün görülen tüm bir toplumsal dönüşümün başat aktörleri olan ‘öğretmenler’ olarak görüldükleri oranda önemsenmiştir.”⁵⁸

Cumhuriyet döneminde kadınların meslekleri ve eğitimleri tamamen ideolojik temelli olup, ulus için fayda sağlayacağı koşuluyla kabul görüyordu. Kadınların aldığı eğitim sayesinde ‘iyi bir eş’, ‘iyi bir anne’ ve ‘iyi bir yurttaş’ olmaları beklenmekteydi, Atatürk’ün 1923 tarihinde Büyük Millet Meclisin de yaptığı konuşmada bu beklentinin izlerini görmek mümkün:

⁵⁷ Aksoy, *A.g.e.*, s.105.

⁵⁸ Ayşe, Saktanber, “Kemalist Kadın Hakları Söylemi”, *Kemalizm; Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, cilt 2, der. Ahmet İnel, İstanbul, İletişim yayınları, s. 327.

“Kadınlarımız hatta erkeklerden daha çok münevver, daha çok feyizli, daha fazla bilgili olmağa mecburdurlar. Eğer hakikaten milletin anası olmak istiyorlarsa böyle olmalıdırlar.”⁵⁹

Türkiye batılılaşma girişimlerinde toplumun her kesiminden ‘radikal’ bir değişim beklemesine rağmen, kadınlar bu grupta başroldeydiler; zira erkeklerden sadece örnek olarak Mustafa Kemal Atatürk’ü almaları beklenirken, kadınlardan yalnızca ‘iyi yurttaşlar’ yetiştirmeleri istenmemiş; bunun yanı sıra onlar gibi ‘modern’ olamamış, gelenekte tıkanıp kalmış kadınlara da örnek teşkil etmeleri beklenmiştir.⁶⁰ Kadını batılılaşmanın mihenk taşı olarak niteleyen Göle, Anadolu kadınının hem ‘kurtaran’ hem de ‘kurtarılan’ olarak görüldüğünü şu şekilde izah etmektedir;

“Anadolu kadını hem “kurtaran” hem “kurtarılandır”; Anadolu kadını Cumhuriyet reformlarını “yozlaşmaktan” kurtaracaktır, reformlar da onu İslam dininin taassubundan. Kemalist kadınlar böylelikle Medeniyet ile Millet arasındaki köprüyü kurmaya çalışmaktadırlar.”⁶¹

Kadının ‘kurtuluşu’ Kemalizm düşüncesinde damgasını vurmuş son derece önemli bir söylemdir; zira İslam dinine bağlılıktan dolayı modern hayatın ‘nimetlerinden faydalanamamış olan kadınların kurtulmasını bir toplumun kurtuluşu için en önemli şart olarak belirleyenler Kemalist ideolojinin savucularıdır.⁶²

Kemalist ideolojinin çatısı altında ezilen kadınları ‘kurtarma’ amacı güden Kemalist feminizmden de bahsetmek mümkündür; fakat Kemalizmin yanına eklenen feminizm kavramı onu Kemalist ideolojinin boyunduruğundan kurtarabilmiş değildir. Kemalist feminizmin

⁵⁹ Mustafa Kemal Atatürk, Alıntılıyan; Bernard Caporal, *Kemalizm’de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, Çeviren; Ercan Eyüboğlu, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1982, s. 248.

⁶⁰ Saktanber, *A.g.e.*, s. 327.

⁶¹ Göle, *A.g.e.*, s. 91.

⁶² Ayşe Durakbaşı, Halide Edib Türk modernleşmesi ve feminizm, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s. 119.

kadın vurgusu genellikle İslam karşıtlığıyla kurgulanmıştır. Ulusal ilerlemeden bahsedebilmek için kadının özgürleşmesi gerektiği vurgusu Kemalist feminizmin belkemiğini oluşturmaktadır.⁶³ İslam'dan radikal bir kopuşun öngörüldüğü Kemalist ideoloji de yeni Cumhuriyet'e 'uygun' yeni bir kadın 'icat' etmek fikri öncülük etmiştir. Cumhuriyet'in oluşturmaya çalıştığı bu 'yeni kadın' her ne kadar daha 'özgür', 'modern', 'seküler' olarak kurgulansa da, Müslüman toplumlarda göze çarpan cinsler arası ayrıma karşı çıkmasına rağmen, Kemalizmin kadın hakları açısından düştüğü en büyük zaafın tam da bu noktada başladığını Saktanber şöyle ifade etmektedir:

“...kadınları toplumsal hayatın her alanında faal aktörler olarak görmek isterken, bir yandan da kadınların kendi üzerlerinde, tek tipleştirici korporatist milliyetçilik anlayışıyla beslenen, özünde son derece muhafazakâr ve seçkinçi yeni ahlakçı denetim biçimleri kurmalarına zemin hazırlamıştır.”⁶⁴

Türk modernleşmesinin kadına atfettiği önem Mustafa Kemal'in de söylemlerinde görüldüğü üzere esasen ulusun 'faydası' içindi. Ulusun 'bekasını yüceltmek' adına kadına yüklenen 'görevlerin' son derece ideolojik temelli olduğunu belirtmiştim; bu ideolojik temelli eğitim sürecinde Batılılaşmanın ölçüsü Cumhuriyetin kurucu seçkinleri tarafından koyulmaktadır; zira Batılılaşma konusunda aşırıya kaçıldığı ölçüde millet 'öz'ünü kaybedecektir, özellikle milletin bekasının yegâne koruyucusu olan kadınların aşırı Batılılaşması durumunda milletin bütünlüğü tehlikeye düşecektir. Bu korkunun meydana getirdiği ortamda da Yeğenoğlu'nun ifade ettiği gibi kadın sorunu ortadan silinmiştir;

“‘otantik’ kültürün korunması veya medenileştirme misyonu adına cereyan eden bu mücadelede kadın sorunu ortadan silinmiştir. Sorun

⁶³ Nilüfer Göle, “Modernist kamusal alan ve islami ahlak” *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri: İslam ve kamusal alan üzerine bir atölye çalışması*, İstanbul: Metis Yayınları, 2000, s. 19.

⁶⁴ Saktanber, *A.g.e.*, s. 327-328.

basit bir biçimde bu tür milliyetçiliklerde kadının yer alıp almadığı değil, cinsel farkın ikili bir biçimde silinmiş olmasıdır.”⁶⁵

Kadın sorunu ortadan silinmesine rağmen, milliyetçi söylem hedeflediği modern olma misyonunu tam anlamıyla yerine getiremedi. Nitekim Türk modernleşmesinin öngördüğü kendi maneviyatımızı korurken Batı’nın maddiyatını sahip olmak pek de gerçekleştirilemedi. Cumhuriyet’in kurucuları Batı’dan alınacaklar konusunda son derece ihtiyatlı olmanın önemine vurgu yaparken Şerif Mardin’in tabiriyle bunun bir buzdağının suyun üstüne çıkan ucundan başka bir şey olmadığını kavrayamamışlardı.⁶⁶

Türk modernleşmesinin cinsiyet rejimine baktığımızda aile odaklı bir modernleşme girişiminden rahatlıkla bahsedilebilir; aileyi merkeze koyan Türk modernleşmesi aile odaklı modernleşme aracılığıyla toplumu yönetmeyi sağlayan önemli bir strateji belirlemiştir. Türk modernleşmesinin ardı ardına gelen dönemleri olan Tanzimat ve Meşrutiyet, Milli Mücadele ve Cumhuriyet, tek parti dönemi ve muhafazakâr modernleşme, çok partili siyasal yaşam ve çoğul modernlikler dönemlerinde de aynı modernleşme modelinin farklı aşamaları olarak devamlılığı sağlanmıştır.⁶⁷ Modernleşmenin vurgusu farklı dönemlerde tekrarlanmış fakat aynı modeli tekrar etmenin ötesine geçememiştir.

⁶⁵ Yeğenoğlu, *A.g.e.*, s. 186.

⁶⁶ Şerif Mardin, ”Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerinde Bazı Düşünceler”, *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, der. Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba, çeviren; Nurettin Elhüseyni, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 55, s. 56.

⁶⁷ Sancar, *A.g.e.*, s.306.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Vatandaşlık/Yurttaşlık

2.1.1. Vatandaşlık Kavramının Tarihçesi

Yurttaş *cite*⁶⁸'den türeyen ve XVII. Yüzyıla kadar kentte oturan ile eş anlamlı kullanılan bir kavramdır. Vatandaşlık kavramı antik dünyada insanlar için kolektif bir güvence işlevi gören klasik Roma ve Yunan dünyasındaki şehir devletlerin gelişimine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Klasik Yunan ve Roma toplumlarında hâkim sınıflar, özgür ve hukuken belirlenmiş olmalarına rağmen, geniş ölçüde köle emeğine bağımlı olan kentli vatandaş nüfusundan oluşmaktaydı. Antik çağda vatandaşlık kavramının şehir devletle arasında kurulan organik bağ sabit kalmasına rağmen, vatandaşlık tipolojisi durağan kalmamıştır. Klasik çağda *civitas*'tan türeyen vatandaşlık terimi Roma döneminde *civitas* olarak değişti ve onun ardından bu etimolojik köken nihai olarak Fransızcada *cite*'den, belli haklara sahip bir vatandaş topluluğu anlamına gelen *citoyen* teriminin ortaya çıkmasını sağladı. İngilizcede vatandaşlık fikri ortaçağlardaki *citizen* kavramına denk düşerken, Alman geleneğinde sivil toplum (*die bürgerliche Gesellschaft*) fikrinin gelişmesiyle yakından ilişkili olan vatandaşlık kavramı, sivil toplum yalnızca şehirlilerin yaşadığı yer olarak kabul edildiği için şehirli (*burger*) fikriyle zorunlu olarak bağlantılıydı. Alman geleneğiyle paralellik gösteren Hollanda dilinde de vatandaşlık fikri burjuva toplumunun (*burgermaatschappij*) üyesi olanların faydalanabileceği bir statü olarak kabul edilmekteydi.⁶⁹

Fransız Cumhuriyeti dönemine gelindiğinde ise sözcük dağarcığında değişikliğe gidilmiş ve 1783'te yurttaşlık kavramı türemiştir. Yurttaş kavramının siyasal olarak bir

⁶⁸ Kent, şehir.

⁶⁹ Bryan S. Turner, "Bir Vatandaşlık Kuramının Anahatları", *Vatandaşlığın Dönüşümü*, Haz. Ayşe Kadioğlu, İstanbul: Metis Yayınları, 2005, s.122-127

cite'nin üyesi olmak koşulunu barındırması bu kavramın *cite*'nin ortaya çıkışından önce var olmadığı görüşünü desteklemektedir.⁷⁰

Yurttaşlık kavramı devletin mevcudiyetiyle bir anlam kazandığı için onu birey fikriyle tanımlamak, kavramı tam olarak anlaşılmaktan uzak tutacaktır. Yurttaşlık kavramı bireyin başka bir bireyle veya bir grupta değil, esas olarak devletle tanımlanmakta ve yurttaş kimliğinin de devlet tarafından verilen haklarda, eşit statüde, özerk birer kişi olarak yurttaş bireylerce yerine getirilen görevlerde saklı olduğu vurgulanmaktadır. Yurttaş kimliğinde vurgulanan özerklik, statüde eşitlik ve yönetime katılım kavramları yurttaşlığı teorik açıdan monarşik, feodal ve tiranlık gibi kimlik biçimlerinden farklı kılmaktadır.⁷¹

Yurttaşlık kavramının devlet fikriyle olan bağından dolayı modern ulus devletteki milliyet ile eş anlamlı olan bir yasal statü olarak değerlendirilmekte ve genel hatlarıyla bir ülkede yaşayanların yurttaşlar ve yabancılar olarak nitelendirilmesine olanak sağlamaktadır.⁷² Vatandaşlık kavramı bir ferdin belirli bir devlete ait olduğunu ifade eden bir kavram olarak devletin insanlarını yabancılardan -başka devletlere ait fertlerden- veya hiçbir devlete ait olmayanlardan ayırmaktadır. Fert sahip olduğu bu vatandaşlık statüsü ile yeryüzünde insanların meydana getirdikleri toplumların birinde yerini almakta ve ait olduğu devletin hukuki düzenlemeleri doğrultusunda idare edilmektedir.⁷³ Vatandaşlık kavramının dilimize girmeye başladığı tarih ulus devletin ortaya çıktığı zamana denk getirilmekte ve vatandaşlık Avrupa'da modern ulus-devlet ile birlikte ortaya çıkan siyasi bir söylemin sonucu olarak değerlendirilmektedir.⁷⁴

⁷⁰ Etienne Balibar, *Dersimiz Yurttaşlık*, İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1996, s.109.

⁷¹ Derek Heater, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, Çev. Meral Delikara Üst, Ankara: İmge Kitabevi, 2007, s.10-11.

⁷² Heater, *A.g.e.*, s. 172.

⁷³ Ergin Nomer, *Vatandaşlık Hakları*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995, s.3.

⁷⁴ *Türkiye'de çoğunluk ve azınlık politikaları: AB sürecinde yurttaşlık tartışmaları* / der. Ayhan Kaya, Turgut Tarhanlı, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV), 2006, s. 80.

Ayşe Kadioğlu modern vatandaşlık kavramının kökeninin Fransız Devrimine dayandığını öne sürerek ulus-devlet ve vatandaşlık arasındaki organik bağı yinelemektedir. Kadioğlu, Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan çeşitli milliyetçiliklerle vatandaşlık kavramının geliştiğini vurgulamakta ve modern vatandaş kavramının ortaya çıkışının kırsal alanlardan kentsel merkezlere hareketle yakından ilişkili olduğunu öne sürmektedir.⁷⁵

Vatandaşlık kavramının kökeninden, dilimize yer edişinden ve anlamından kısaca bahsedilerek yapılan bir girişin ardından, bu bölümde vatandaşlık kavramından hareketle siyasal katılım konusuna değinilecektir. Farklı vatandaşlık tipolojilerine de yer verilerek Türkiye özelinde vatandaşlığın ne anlama geldiği, resmi vatandaşlık statüsünün pratik hayatla arasında kurulamayan paralellik sorunsallaştırılacaktır. Bu sorundan hareketle de bir vatandaşlık hakkı olan siyasal katılımın öznesi kadın olunca değişen pratiğin Türk vatandaşlığının kurgusunda olduğu iddia edilecektir. Vatandaşlığın ulus devlete yasal anlamda bağlılığın ötesinde bir takım hakları da kapsadığı göz önünde bulundurularak başörtülü bir kadının siyasal katılımının ulusal ve uluslararası çerçevede ne şekilde değerlendirildiğine değinilecek ve Türkiye’de yaşanan pratiğin alt metninde yasal bir engel olmadığı iddia edilecektir.

2.1.2. Vatandaşlık Nedir?

2.1.3. Farklı Vatandaşlık Tipolojileri

Vatandaşlık bir ulus devlete bağlılığın yasal göstergesidir ve ulus devletin anayasasında önemli bir yer teşkil etmektedir. Ulus devletle aralarındaki bu organik bağdan dolayı, vatandaşlık ulus devletle birlikte tanımlanmaktadır. Modern ulus devleti toprak sınırları belli olan ve bu sınırlar içerisinde meşru yetkilerini kullanan bir oluşum olarak ifade eden Haldun Gülalp, modern devlette vatandaşlığın da toprak üzerindeki egemenlikle

⁷⁵ Ayşe Kadioğlu, “Türkiye’de Vatandaşlığın Anatomisi”, *Vatandaşlığın Dönüşümü*, Haz. Ayşe Kadioğlu, İstanbul: Metis Yayınları, 2005, s. 169.

bağlantılı olduğunu öne sürmektedir. Gülalp, devletin vatandaşlığı tanımlarken kullandığı resmi ilkenin fiili uygulamayla aynı olmadığının altını çizerek birçok durumda resmi vatandaşlık yapılarının ulus-devletlerin hem fiili uygulamalarından hem de ideolojik tutumlarından ayrıldığını öne sürmektedir.⁷⁶ Resmi vatandaşlık ilkeleri ulus-devletlerin anayasasında önemli bir yer teşkil etse de uygulama çoğu zaman o ilkelerle eşleşmemektedir.

Vatandaşlık konusunda yaptığı çalışmalarıyla bilinen İngiliz sosyolog Thomas Humphrey Marshall'ın vatandaşlık kuramının başlangıcı 1949 yılında yazdığı "Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar" makalesinde geliştirilmiştir. Marshall bu başlangıcın ardından *Social Policy* (Sosyal Politika, 1965) isimli çalışmasında sosyal hakların gelişimini ele alarak kuramını bir adım daha ileriye taşımıştır. *The Right to Welfare and Other Essays* (Sosyal Refah Hakkı ve Diğer Denemeler, 1981) isimli çalışmasında kuramının son aşaması olan refah devleti ve modern devlet arasındaki çelişkilerden hareketle kapitalist toplum kuramını geliştiren Marshall temelde sivil, siyasal ve sosyal olmak üzere üç sosyal hak alanına tekabül eden çalışmalar yapmıştır. Vatandaşlık kuramında ileriye dönük çalışmaları etkileyecek önemli bir isim olan Marshall, öne sürdüğü kuramdan dolayı birçok eleştirinin de odağı haline gelmiştir. Marshall'ın geliştirdiği kuram yoğunlukla Britanya'daki devlet sistemine yönelik olduğundan dolayı eleştirilmekte ve vatandaşlığın homojen bir düzenleme kümesi olmadığı konusunun da altı çizilmektedir.⁷⁷

Vatandaşlık devlet fikriyle birlikte anılmasının yanında kent ile de yakından bağlantılıdır. Vatandaşın kentte olan dolayısıyla 'medenileşen' anlamına geldiğini Bryan S. Turner Weber'in Batı rasyonalizminden yola çıkarak şu şekilde izah etmektedir:

⁷⁶ Haldun Gülalp, "Milliyete Karşı Vatandaşlık", *Vatandaşlık ve Etnik Çatışma Ulus-Devletin Sorgulanması*, Haz. Haldun Gülalp, İstanbul: Metis Yayınları, 2007, s. 11-12.

⁷⁷ Bryan S. Turner, "Bir Vatandaşlık Kuramının Anahatları", *Vatandaşlığın Dönüşümü*, Haz. Ayşe Kadioğlu, İstanbul: Metis Yayınları, 2005, s.109-111.

“Vatandaşlık meselesi sonuç olarak Weber’in Batı rasyonalizminin özgün karakterine ilişkin görüşünde önemli bir yer tutuyordu. Bu terimler aynı zamanda medenilik (vatandaşlık) ve medeniyet fikirleriyle de yakından ilişkiliydi. Şehre gitmek için taşımayı terk etmek tipik olarak medenileşme süreciyle ilişkilendiriliyordu; kentli olmak kişiyi “vatandaşlaştırmak” demekti.”⁷⁸

Vatandaşlığın homojen vatandaşlık tipolojilerini içerisinde barındıran evrensel ve tikel bir kuram olmadığı geliştirilen farklı vatandaşlık modellerinden de anlaşılmaktadır. Bryan S. Turner Avrupa’daki farklı vatandaşlık tipolojilerini incelediği makalesinde, iki boyut vatandaşlık modelinden bahseder; bunlardan biri aşağıdan veya yukarıdan gelmesine bağlı olan aktif-pasif zıtlığı, diğeri ise bireyin özel alanı ile aile arasındaki gerilimidir. Turner’ın makalesinde Alman geleneğinde vatandaşlık devletle pasif bir ilişki içinde ifade edilirken devlet eyleminin öncelikli olduğunun altı çizilmektedir. İngiliz geleneğinin ise Britanya tebaası olarak yarattığı Britanya vatandaşı sosyal hakları parlamentoda kral tarafından belirlenen hukuki bir kişilik olarak kabul edilmekte ve Britanya’daki sivil kurumların pasif karakterinin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. İngiliz ve Alman örneklerini örnekledikten sonra Turner, bunların tam aksine olduğunu öne sürdüğü Fransız vatandaşlık anlayışının sosyal sınıflar bakımından katı bir şekilde bölünmüş bir sosyal sistem içindeki saray toplumunun tekeline kırmaya yönelik uzun bir tarihsel mücadelenin sonucu olduğunu ifade etmektedir. Son olarak Amerikan örneğine değinen Turner, Amerikan vatandaşlığının insan hakları ve bağımsız vatandaşların ayrıcalıkları söylemini benimsediğini açıklamaktadır.⁷⁹

Ayşe Kadioğlu, “Türkiye’de Vatandaşlığın Anatomisi” isimli makalesiyle Türk vatandaşlığının ana hatlarını çizmiş ve vatandaşlık kuramına önemli katkılar sağlamıştır.

⁷⁸ Bryan S. Turner *A.g.e.* , s.125.

⁷⁹ Bryan S. Turner, *A.g.e.* , s.132.

Kadioğlu'nun Türkiye'deki vatandaşlık meselesini incelerken altını çizdiği konu, Türkiye'de sosyal, sivil ve siyasal hakların belli mücadeleler sonucunda değil, yukarıdan verilmiş haklar olduğudur. Vatandaşlık kavramına literatürde üç ayrı açıdan yaklaşıldığını öne süren Kadioğlu, bu üç ayrı yaklaşımı Türkiye'deki vatandaşlık durumuyla ilişkilendirerek açıklamaktadır. *Milletini arayan devlet, vazifelerle yüklü cumhuriyetçi vatandaş ve özel alanı ihlal edilmiş edilgin vatandaş* şeklindeki üç farklı yaklaşımla Kadioğlu, Türkiye'deki vatandaşlığın anatomisini ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. *Milletini arayan devlet* başlığıyla öne sürdüğü yaklaşımında Kadioğlu, Fransız ve Alman milliyetçiliklerinin ortaya çıkışını ve farklılıklarını izah etmektedir: Fransız milliyetçiliğini Fransız ulus devletiyle aynı zamanda ortaya çıktığını, Alman milliyetçiliğinin ise Alman ulus devletinden yarım yüzyıl önce gündeme geldiğini vurgulamaktadır. Kadioğlu, bu iki farklı milliyetçiliklere vurgu yaparak Türk milliyetçiliğinin anatomik yapısında hem Fransız hem de Alman milliyetçiliklerinin özelliklerinin barındığını ifade etmekte ve Türk milliyetçiliğinin hem medeniyetçi hem de kültürcü olduğunu vurgulamaktadır. Türk milliyetçiliğinde milletini arayan devlet yaklaşımının hâkim olduğunu öne süren Kadioğlu, Türk milliyetçiliğinde devlet odaklı bir siyasal birlik anlayışının baskın olduğunu vurgulamaktadır. *Vazifelerle yüklü cumhuriyetçi vatandaş* yaklaşımıyla Kadioğlu hak temelli vatandaşlık ile vazifeler dizisi olarak vatandaşlık arasındaki farklara dikkat çekmekte ve Türkiye'de vatandaşlık kavramının, Cumhuriyet'in ilanının ardından cumhuriyetçi geleneğe yakın, "haklardan çok "vazifelere" dayandığının altını çizmektedir. Kadioğlu, *özel alanı ihlal edilmiş edilgin vatandaş* isimli yaklaşımına Bryan Turner'ın etkin-edilgin ve kamusal içinde tanımlanma derecesine göre ortaya attığı modern vatandaşlık kavramını izah ederek başlamaktadır. Dört farklı modern vatandaşlık kavramından söz eden Turner, etkin vatandaşlık kavramını toplumdan ya da aşağıdan gelen mücadele olarak tanımlarken, edilgin vatandaşlık kavramını ise aşağıdan bir mücadele olmaksızın veya mücadeleden önce yukarıdan verilen haklar olarak tanımlamaktadır.

Kadioğlu, Turner'ın vatandaşlık kavramsallaştırmasından yola çıkarak, Türkiye açısından modern vatandaşlık kavramının hem özel alana müdahalenin mevcut olduğu Fransız geleneğiyle, hem de yukarıdan tanımlanan edilgin yapısıyla Alman geleneğiyle benzerlikleri olduğunu ifade etmektedir.⁸⁰

2.1.4. Vatandaş Kimdir?

Kimdir şeklinde sorulan sorulara en basit ve muhtemelen çok sık verilen cevap kişisel özellikleri içermektedir; fakat burada atılan başlığın altında belirli kişisel özelliklere değinmekten ziyade vatandaşlığın özsel bir kimliğinin olmadığı vurgulanacak ve vatandaşlığın boş bir yere işaret ettiği ifade edilecektir.

James Donald “Vatandaş ve Kent Aylağı” isimli makalesinde vatandaşın bir kişi olarak değil, demokratik egemenlik tarafından tanımlanan biçimsel ilişkiler kümesi içinde bir konum olarak anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bunu “ben” kelimesinin benim biricik sözlerimin yanında başka birisi tarafından da doldurulabilecek bir konuma işaret ettiği fikriyle ilişkilendirerek “vatandaş” kelimesinin de boş bir yere işaret ettiğinin önemle altını çizmektedir. “Vatandaş” kelimesinin işaret ettiği boşluğun da herhangi biri tarafından doldurulabileceğini başka bir deyişle o boşluğun içinden konuşulabilmesini Slavoj Žižek’in demokrasinin öznesini Kartezyen özneye⁸¹ denk tutmasıyla açıklamaktadır. James Donald Žižek’in Kartezyen özne ifadesini takip ederek vatandaşlığın özsüz olduğuna vurgu yapar; vatandaşlığın bu kimliksizliğinin ise hak mahrumiyetinin, devlet üyeliğinden dışlanmanın ve

⁸⁰ Ayşe Kadioğlu, “Türkiye’de Vatandaşlığın Anatomisi”, *Vatandaşlığın Dönüşümü*, İstanbul: Metis Yayınları, s. 171-179.

⁸¹ “bir kalıntı olarak boş bir noktadan ya da düşünümsel, refleksif bir kendi kendine göndermeden ibaret olan *cogito*’yu üretmiş Kartezyen radikal şüphe prosedürü ile bütün demokratik beyanların “ırkına, cinsiyetine, dinine, servetine, toplumsal statüsüne bakılmaksın bütün insanlar” şeklindeki mukaddimesi arasında yapısal bir benzeşiklik vardır. Bu “bakılmaksızın”da şiddetli bir soyutlama ediminin işbaşında olduğunu gözden kaçırmamamız gerekir; bu bütün pozitif özelliklerin soyutlanması, bütün tözel, içkin bağların çözülmesi demektir ve saf, tözel olmayan bir öznellik noktası olarak Kartezyen *cogito*’ya tekabül eden bir kendilik üretir (Žižek 2004: 217).

adaletsizliğinin ifade edilmesini mümkün kılacağına altını çizer.⁸² Zizek'ten yola çıkarak James Donald, vatandaş öznenin kimliğini şu şekilde aktarmaktadır:

“Vatandaş-öznenin, Hukuk tarafından üretilen kimlikten başka bir kimliği yoktur. Bu demek değildir ki öznellik sadece Hukukun bir kopyasıdır. Aksine, bireyler Hukukun iktidar oyunu üzerinde pazarlık ettikçe, tayin edilen kimlikler dönüştürülür ve yeniden yaratılır. Fakat *özdeşleşme ihtiyacını* doğuran, bir ilk kimliğin olmayışıdır.”⁸³

James Donald makalesine Etienne Balibar'ın 1789 yılında yayımlanan *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*'ni ele alarak devam etmektedir. Donald, Balibar'ın Beyanname'de vatandaş olarak insan'ın haklarını beyan ettiğini öne sürmekte ve Beyanname'nin hedefinin vatandaşlığın kurulması olduğunu izah etmektedir. Özne olarak vatandaşın kimliğinin ele alındığı makalede, Balibar'ın vatandaş kimdir? sorusuna verdiği cevap şu şekildedir:

“Vatandaş tüm “doğal” haklarının keyfini süren, bireysel insanlığını tamamen gerçekleştiren, diğer her insanla eşit olduğu için özgür olan bir insandır. Bu cevap(ya da bir cevap şeklindeki yeni soru) da olgu sonrasında ifade edilebilir: Vatandaş öznedir, vatandaş daima varsayımsal bir öznedir (hukuki özne, psikolojik özne, aşkın özne)”⁸⁴

Vatandaşın kim olduğunu ve toplum hayatında nasıl bir statüye sahip olduğunu incelediği makalesinde James Donald maske ve canavar metaforlarını da kullanarak vatandaşın kimliğini ayrıntılı şekilde incelemektedir. Aydınlanma sonrası öznellik yapısının vurgulandığı Donald'ın makalesinde vatandaş demokrasinin boş ve eksik öznesi olarak nitelendirilip sivil toplum hayatına nasıl çıktığı sorusuna David Marquand'ın ifadeleri şu şekilde cevap teşkil etmektedir:

“Yurttaş temelli cumhuriyetçiliğin ana mesajı Benliğin ancak özgür bir şehrin kamusal alanında eylemde bulunmakla tam potansiyelini geliştirebileceği ve

⁸² James Donald, “Vatandaş ve Kent Aylağı” , *Vatandaşlığın Dönüşümü*, İstanbul: Metis Yayınları, s. 171-179.

⁸³ James Donald, *A.g.e.* , s. 147.

⁸⁴ Akt. James Donald, *A.g.e.* , s.152.

yükümlülüklerini diğer benliklere yükleyebileceği; siyasetin hem medeni hem medenileştirici bir etkinlik-hatta insanların katılabileceği en medeni ve en medenileştirici etkinlik-olduğudur.”⁸⁵

Vatandaşlığı temelde herkesin toplumun eşit ve özgür bir üyesi olarak muamele görmesi olarak tanımlayan Marshall, konuyu bir adım daha ileriye taşıyarak vatandaşlığın sadece bir takım hak ve sorumluluklar ile tanımlanan bir statüden ibaret olmadığını aynı zamanda bir kimlikte olduğunu altını çizmektedir.⁸⁶ Vatandaşlığın bu şekilde bir kimliğe işaret etmesi, aynı zamanda ortak bir kültürün oluşumuna da olanak sağlamaktadır. Fakat bu ortak kültürün oluşumu toplumun farklı kimlikleri için bir bastırılma ve geriye itilme olarak tecrübe edilebilir. Kültürel çoğulculuk kuramcılarından Iris Marion Young, “farklılaştırılmış vatandaşlık” fikrini öne sürerek farklılıkları aşan evrensel bir vatandaşlık yaratma girişiminin temelde adaletsizlik olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Bazı gruplara ayrıcalık tanındığı ve diğerlerinin bastırıldığı bir toplumda vatandaşlar olarak insanların, genel bir bakış açısı benimsemek için kendi özel ilişkilerini ve deneyimlerini arkalarında bırakmaları konusunda ısrar etmek sadece ayrıcalıkları pekiştirmeye hizmet eder; çünkü ayrıcalıklı olanların bakış açıları ve çıkarları bu birleşmiş kamuya hâkim olur, diğer grupların bakış açılarını ve çıkarlarını marjinalleştirir.”⁸⁷

Vatandaşlık kuramı, toplumdaki her kimliği en geniş anlamıyla kapsayabilmesi için birçok kuramcı tarafından farklı şekilde kavramsallaştırılmıştır. Türkiye’de devlet toplum ilişkileri üzerinde çalışmaları bulunan Fuat Keyman, “Türkiye’de Çokkültürlü Anayasal Vatandaşlık ve Demokratikleşme” isimli makalesinde Türkiye’nin ihtiyacı olan şeyin yeni bir vatandaşlık anlayışı geliştirmek olduğunu altını çizmekte ve bunu “Çokkültürlü anayasal vatandaşlık” şeklinde izah etmektedir. “Çokkültürlü anayasal vatandaşlığı” genel olarak Kürt

⁸⁵ Akt. James Donald, *A.g.e.*, s.161.

⁸⁶ Akt. Will Kymlicka, Wayne Norman, “Vatandaşın Dönüşü: Vatandaşlık Kuramındaki Yeni Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Vatandaşlığın Dönüşümü*, İstanbul: Metis Yayınları, s. 207-208.

⁸⁷ Akt. *A.g.e.* içinde s. 209.

meselesi üzerinden tartışan Keyman, konuyu üç ana madde üzerinde temellendirmektedir.

Keyman'ın "Çokkültürlü anayasal vatandaşlık" çerçevesi şu şekildedir:

" (a) "farklılıklar arası bir arada ve beraber yaşamayı" olanaklı kılacak, (b) farklı kültürel kimliklerin kendi farklılıklarını ifade etmelerini ve korumalarını anayasal güvence altına alacak ve (c) böylece toplumun çoğulcu yapısı içinde ortak ve beraber yaşama olasılığını arttıracak, çokkültürlü anayasal vatandaşlık anlayışı olduğunu düşünüyorum."⁸⁸

Farklı kimliklerin aynı toplumda eşit koşullara sahip olabilmeleri için geliştirilen vatandaşlık kuramları halen tartışılmaya devam etmekte ve bu da henüz vatandaşlık tartışmasının Dünya çapında nihai noktaya ulaşmadığını göstermekte, diğer bir deyişle "vatandaşlık kuramından" ne bekleyebileceğimiz hala belirsizliğini korumaktadır.⁸⁹ "Türkiye'de Uluslar arası Göç ve Vatandaşlık Tartışması: Birey Düzeyinde Analiz" isimli makalesinde Ahmet İçduygu, Uluslar arası göç kavramı üzerinden şekillendirdiği makalesinde birçok insanın ulus-devlet içinde resmi vatandaşlık statüsüne sahip olduğu halde bu statünün getirdiği birçok haktan mahrum durumda olduğunun altını çizmektedir.⁹⁰ Bunun yasal anlamda bir engeli olmamasına rağmen vatandaşlık statüsünün getirdiği bir hak olan başörtülü milletvekilliğiyle de ilişkilendirilebileceğini düşünüyorum.

2.5. Başörtülü Milletvekilliği Talebinin Yasalar ve Haklar Kapsamında Ulusal ve Uluslararası Konjonktürdeki Durumu

2.5.1. Türkiye Cumhuriyeti Yasaları Çerçevesinde Başörtülü Milletvekilliği

Başörtülü milletvekili talebinin 12 yıl arayla iki farklı şekilde gündeme geldiği Türkiye'de bu talep ülkeyi iki farklı kutba bölen tartışmalara yol açmıştır. Çıkan tartışmalarda

⁸⁸ E. Fuat Keyman, "Türkiye'de Çokkültürlü Anayasal Vatandaşlık ve Demokratikleşme", *Vatandaşlığın Dönüşümü*, İstanbul: Metis Yayınları, s.219

⁸⁹ Will Kymlicka, Wayne Norman, *A.g.e.* s.217

⁹⁰ Ahmet İçduygu, "Türkiye'de Uluslararası Göç ve Vatandaşlık Tartışması: Birey Düzeyinde Analiz", *Küreselleşme, Avrupalılaşıma ve Türkiye'de Vatandaşlık*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 232.

şahsi kanaatler doğrultusunda talepler öne sürülmüş ve başörtülü milletvekilliği talebi bu söylemler çerçevesinde kalmanın ötesine pek geçememiştir. Başörtülü milletvekilliği talebinin yasal mevzuatlar kapsamında değerlendirilmesi konuyu şahsi görüşlerin ötesine taşımak ve objektif bir zemine oturtmak için önemli bir adımdır.

Cumhuriyet'in kurulmasıyla beraber toplum hayatında çok radikal değişiklikler kurucu liderler tarafından belirtilmiştir. Türkiye'nin modernleşme girişimlerinde en göze çarpan girişim dış görünüş ile ilgili olmuştur; bunu topluma düzenli bir şekilde uygulayabilmek için de Şapka Devrimi çıkarılmıştır.⁹¹ Şapka Devrimi'nin ardından kadınların kıyafetleriyle ilgili de düzenlemeye gidilmiştir; çarşaf ve peçe kullanan kadınlara herhangi bir yasa bulunmamasına rağmen belirli belediyeler tarafından cezalar uygulanmıştır. Kılık kıyafet konusunda toplumda bir düzen sağlamak için çıkarılan Şapka İnkılâbı 25 Kasım 1925 tarihinde çıkarılmıştır ve Türkiye Büyük Millet Meclis üyeleri dâhil şapka giymek mecburiyetini getirmiştir, Şapka Devrimi'nin hükümleri şöyledir:

“Madde 1. Türkiye Büyük Millet Meclisi azaları ile idarei umumiye ve hususiye ve mahalliyeye ve bilumum müessesata mensup memurin ve müstahdemin Türk milletinin iktisa etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının da umumi serpuşu şapka olup buna münafi bir itiyadın devamını hükümet meneder. Madde 2. İşbu Kanun, tarihi neşrinden itibaren meriyülicradır.

Madde 3. İşbu Kanun, Büyük Millet Meclisi ve İcra Vekilleri Heyeti taraflarından icra olunur.”

Şapka Devrimi Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri ve memurlarına şapka giyme mecburiyeti getirmiştir; fakat kadınların kılık kıyafetiyle ilgili bir hüküm yer vermemiştir.

⁹¹ Şapka ve Kıyafet Devrimi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından, halkın kılık ve kıyafetinin düzenlenerek batı ülkelerindeki normlara uygun hâle getirilmesi için 1925 ve 1934 yıllarında çıkarılan iki kanunla yapılan düzenlemedir.

http://tr.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eapka_ve_K%C4%B1yafet_%C4%B0nk%C4%B1l%C3%A2b%C4%B1

Kadınların kıyafetiyle ilgili bir hüküm barındırmamasının yanı sıra Şapka inkılâbı dahi Büyük Millet Meclis üyeleri tarafından uygulanmamaktadır.⁹²

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1982 Anayasası'nda herkese eşit mesafede olduğunu öngören 10. maddenin hükümleri şöyledir:

“Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. (Ek fıkra: 7.5.2004-5170/1 md.) Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür.”⁹³

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve kıyafet ile ilgili yapılan Şapka Devrimi kadınların kıyafetleriyle ilgili bir hüküm içermezken, Anayasa'nın 10. maddesi herkesin eşit haklara sahip olduğu ilkesinin altını çizmektedir. Başörtülü milletvekilinin temsil yeri Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğundan Meclis İç Tüzüğü'nde bu konunun ne şekilde yer aldığına bakmak da faydalı olacaktır. 1973 tarihli Meclis İç Tüzüğü'nün 56. maddesi Meclis içerisindeki kıyafet ile ilgili düzenlemeleri şöyledir:

“Başkanlık kürsüsünde Başkan, beyaz kelebek kravat ve siyah yelek üstüne siyah fırak giyer. Görevli kâtip üyeler de, koyu renk elbise giyerler. Genel Kurul salonunda yer alan milletvekilleri, bakanlar, Türkiye Büyük Millet Meclisi Teşkilatı memurları ve diğer kamu personeli ceket giymek ve kravat takmak zorundadırlar. Bayanlar tayyör giyerler. Görevlilerin kıyafeti Başkanlık Divanınca tespit edilir.”⁹⁴

Başörtülü milletvekilliğini Türkiye Cumhuriyeti'nin mevcut yasalarında engelleyen bir durum söz konusu değildir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda da, Meclis İç Tüzüğü'nde de bu konuda yasaklayıcı bir yargı yer almamaktadır. Uluslararası boyutta da kadın hakları

⁹² Vakur Alperen, *Başörtüsü Yasağı'nın Hukuki Açıdan Değerlendirilmesi*, İstanbul: İnsan Hak ve Hürriyetleri Vakfı Yayınları, 1997, S. 7-8.

⁹³ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf

⁹⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi İç Tüzüğü, Nisan 2013, <http://www.tbmm.gov.tr/ictuzuk/ictuzuk.htm>

genel çerçevesi içerisinde başörtülü milletvekilliği ile ilgili çıkarılabilecek sonuçlara bakmak da konunun perspektifini genişletmek açısından faydalı olacaktır.

2.5.2. Başörtülü Milletvekilliği Talebinin Uluslararası Haklar Kapsamında Değerlendirilmesi

Kadın hakları uluslararası boyutta insan hakları olarak değerlendirilmekte ve cinsiyete dayalı ayrımcılığın yasaklanması uluslararası hukukta yer almaktadır. Kadın haklarının insan hakları olarak değerlendirilmesi ekonomik, toplumsal, siyasal, kültürel olarak geniş çaplı bir haklar alanını kapsamaktadır. Kadınların siyasi katılım hakkının uluslar arası arenada insan hakları kapsamında değerlendirilmesi önemli yaptırımlara olanak sağlayacak bir durumdur; fakat kadınların siyasi hayatta var olma biçimlerinde dikkat edilmesi ve ihtiyatla kaçınılması gereken bir konu vardır. O da kadınlardan yalnızca “kadın” üzerine konuşmaları yani cinsiyetlerini ön plana alan bir siyaset beklentisidir.⁹⁵

Kadın haklarının savunulmasında 1792’de Mary Wollstonecraft’ın yazdığı *Kadın Haklarının Savunusu (Vindication Of Rights)* kitabı o dönemde türüne hiç rastlanmadığı için büyük bir yankı uyandırmış, kadın haklarının savunulması gerektiğine inandığı halde dile getiremeyenlere de tercüman olmuştur. Wollstonecraft’ın yazdığı bu kitaba 1789 *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi*, Olympe de Gouges’un *Kadın hakları bildirgesi* ve yurttaşın bireysel özgürlüklerini devlet müdahalesine karşı korumak üzere 15 Aralık 1792’de Amerika Birleşik Devletleri’nde kabul edilen *Temel Haklar Yasası (Bill of Rights)* önemli bir esin kaynağı olmuştur. Wollstonecraft kadın hakları savunusunda öncü olarak kabul görmekte ve yazdığı *Kadın Haklarının Savunusu* kitabında, kadınların eğitim hakkının önemine vurgu yaparken, medeni ve siyasal hakların da tanınmasını talep etmekteydi.⁹⁶ Wollstonecraft’ın

⁹⁵ Fatmagül Berktaş, “Kadınlar, Siyaset ve Demokrasi”, *Politikanın Çağrısı*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, S. 128.

⁹⁶ Ney Bensadon, *Başlangıcından Günümüze Kadın Hakları*, Çev. Şirin Tekeli, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s. 18.

yazdığı kitap o dönem⁹⁷ şartları göz önünde alındığında ciddi bir cesaret örneği olarak değerlendirilebilir; kadın haklarının savunulmasının önemle altını çizen Wollstonecraft bu kitabında kadınların daha çok eğitim almaları gerektiğini vurgulamaktadır. O dönemde birçok kadının eğitim hakkından mahrum bırakıldığını göz önünde bulundurursak böyle bir vurgunun ön plana alınması son derece makuldür. Siyasi ve medeni hakları da talep etmektedir; fakat kadınların iyi bir eğitim aldıkları takdirde bu konuda seslerini duyurabilmeleri daha kolay olacağından eğitimi öncelikli hak olarak beyan etmektedir.⁹⁸

Kadın haklarının ABD’de savunulmaya başlandığı tarih 1848 Seneca Falls’da düzenlenen kadın hakları konvansiyonuna denk gelmektedir. 1.kadın hakları konvansiyonu kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olmaları gerektiğini savunuyor ve insan soyunun yönetimi için erkeğin kadının yardımına ve desteğine ihtiyacı olduğunu bu nedenle de kadınlara oy hakkı verilmesi gerektiğini öne sürüyordu.⁹⁹ Seneca Falls’da vurgulanan insan soyunun yönetilebilmesi için erkeğin kadına ihtiyaç duyması kadınların siyasi katılımına çizilebilecek en temel çerçeve olarak ele alınabilir.

CEDAW, Kadınlara karşı her türlü ayrımcılığın önlenmesi sözleşmesi Birleşmiş Milletler tarafından 1979 yılında kabul edilmiş ve 1981 yılında da yürürlüğe girmiştir. Türkiye’de 1985 yılında bu sözleşmeye taraf olan devletlerarasına katılmıştır. CEDAW birçok ülkenin kabul ettiği ve kadınlara karşı ayrımcılık konusuna farklı birçok alanda eğilen bir insan hakları sözleşmesidir. Kadınlara karşı her türlü ayrımcılığın önlenmesi ile ilgili olan uluslar arası bu sözleşmeye taraf olmak içerdiği hükümleri onaylamayı ve de uygulamayı zorunlu hale getirmektedir. Çok geniş kapsamlı olan bu sözleşmenin Siyasal yaşam ve

⁹⁷ Fransız Devrimi döneminde kaleme aldığı kitap 1792’ye kadar üzerine konuşulmuş bir konu olmaktan uzaktı. Kız çocukları eğitim hakkından genelde mahrum bırakılmaktaydı, Mary Wollstonecraft da kız çocukları okula gönderilmediği için okuma yazmayı bir kâhyadan öğrenmiştir. http://en.wikipedia.org/wiki/Mary_Wollstonecraft

http://en.wikipedia.org/wiki/Mary_Wollstonecraft

⁹⁹ Bensadon, *A.g.e.*, s. 25.

kamusal yaşam ile ilgili olan 7. maddesi bu sözleşmeye taraf olan devletlerin kadınlara siyasi katılım konusunda erkeklerle eşit şartlar sağlanması gerektiğini şu şekilde vurgulamaktadır:

“a. Bütün seçimlerde ve halk oylamalarında oy kullanmak ve halk tarafından seçilen organlara seçilebilmek, b. Hükümet politikasının hazırlanmasına ve uygulanmasına katılmak, kamu görevinde bulunabilmek ve hükümetin her kademesinde kamu görevleri ifa etmek, c. Ülkenin kamu ve politik hayatı ile ilgili hükümet dışı kuruluşlara ve derneklere iştirak etmek.”¹⁰⁰

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’nde kadınlara siyasette verilen rollerin önemine de vurgu yapılmaktadır. “Başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyasının basın açıklamasında Nesrin Semiz’in belirttiği gibi kadınlar perde arkasında siyasi partilerin gidişatını etkileyecek çok önemli adımlar atmıştır¹⁰¹; fakat aktif olarak karar aşamasına gelince işin erkekler tarafından halledilmesi yönündeki yanlış kanı “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi”nin başında belirtilmektedir. Kadınların aktif olarak siyasete katılmalarını bir ülkenin refah ve barışıyla ilişkilendirerek, kadınların karar alma süreçlerine katılmalarının elzemliği şu sözlerle vurgulanmaktadır:

“Bir ülkenin tam ve eksiksiz kalkınmasının, dünyada refahın ve barışın elde edilmesinin, kadınların erkeklerle eşit şartlarda her alanda azami katkılarını gerektirdiğine inanarak.”¹⁰²

Uluslar arası platformda geniş bir kapsama sahip olan Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, kadınlara karşı ayrımcılığı önlemeye yönelik farklı birçok madde içermektedir. 7. madde de kadınların siyasi katılım konusunda erkeklerle eşit haklara sahip olması gerektiğini önemle vurgulamaktadır. Kadınlara yönelik yazılı olarak destekleyici birçok düzenleme bulunmasına rağmen uygulanan mevcut siyasetin kadınlara

¹⁰⁰ *Kadın Hakları Uluslararası Hukuk ve Uygulama*, der. Gökçe Ayata, Sevinç Eryılmaz Dilek ve Bertil Emrah Oder, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 363

¹⁰¹ Bkz. s. 17

¹⁰² *Kadın Hakları Uluslararası Hukuk ve Uygulama*, der. Gökçe Ayata, Sevinç Eryılmaz Dilek ve Bertil Emrah Oder, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 364.

karşı ayrımcı yapısı dikkat çekici boyutlardadır.¹⁰³ Şirin Tekeli'nin de *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat* isimli çalışmasında vurguladığı gibi kapitalist toplumlarda kadın ve erkeklerin anayasa ve yasalarca eşit tutuldukları halde siyasal hakların fiilen kullanımında ortaya bazı eşitsizlikler çıkmaktadır.¹⁰⁴

¹⁰³ 1935'ten bugüne 8 bin 794 erkek vekil meclise girerken kadınların sayısı 236'da kaldı. Bkz. 12 Haziran Seçimleri ve Kadınların Temsilîyet Sorunu, 3 Mayıs 2011, İstanbul: BİA Haber Merkezi, <http://www.bianet.org/bianet/siyaset/129724-12-haziran-secimleri-ve-kadinlarin-temsiliyet-sorunu>

¹⁰⁴ Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, İstanbul: Birikim Yayınları, 1982, s. 235

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. Bir Vatandaşlık Hakkı Olarak Siyasal Katılım ve Başörtülü Milletvekili Adaylığı

Türkiye’de başörtülü bir kadının siyasal hak arayışı 1999 yılında Fazilet Partisi’nden milletvekili adayı olan Merve Kavakçı ile başlamıştır. Merve Kavakçı’nın ardından başörtülü bir kadının siyasi katılımının gündeme geldiği diğer bir olay 2011 Haziran genel seçimlerinde oluşturulan “başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyasıdır. “Buluşan Kadınlar Platformu” tarafından başlatılan “başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyası tüm siyasi partilerden seçilebilecek yerlerden başörtülü milletvekili adayı göstermelerini talep etmektedir. Türkiye’de başörtülü kadınların siyasete dâhil olma talepleri 12 yıl arayla 2 farklı siyasi ve toplumsal konjonktürde gerçekleşmiştir.¹⁰⁵ Bu bölüm bu iki farklı sürecin karşılaştırmalı bir analizini içermeyecektir; çalışmanın “saha kısmını” oluşturacak olan 2011 Haziran genel seçimlerinde gündeme gelmiş konulara geçmeden evvel, çalışmanın niteliksel bütünlüğünü sağlayabilmek için Merve Kavakçı’nın 1999 seçimlerinde yaşadığı siyasi katılım sürecine kısaca değinilecektir. Bu bölüm başörtülü aday gösterilmesini destekleyenlerin ve karşı olanların söylemlerini içerecektir; aynı zamanda karşıt söylemlerin soru-cevap veya şahsi değerlendirme niteliğindeki yazılarına da değinilecektir. “Başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyasına verdiği tepkiyle dikkatleri üzerine çeken ve kampanyaya dâhil olan kadınların cevaplarıyla tepkilerini beyan ettiği *Zaman* Gazetesi yazarı Ali Bulaç’ın yazısı ve yazısına yönelik aldığı cevaplar bu bölümün büyük bir kısmını oluşturacaktır. İslamcı muhafazakâr

¹⁰⁵ Merve Kavakçı’nın milletvekili adayı olduğu 1999 yılında Türkiye’de başörtüsü tartışmaları sıklıkla eğitim hakkı çerçevesinde yapılmaktaydı; çünkü başörtülü bir öğrencinin Türkiye’de üniversite eğitimi alabilmesi başörtüsünü açması koşuluna bağlıydı. Merve Kavakçı’nın milletvekili adayı olduğu dönemde iktidarda en önemli vurgularından biri laiklik olan DSP’nin kurduğu azınlık hükümeti vardı. 2011 yılına gelindiğinde ise kamusal alanda başörtüsünün görünürlüğü artmış ve başörtülü öğrencilerin çok büyük bir kısmı üniversite eğitimine devam edebilecek duruma gelmişlerdir. Bunun yanı sıra islami söylemleriyle öne çıkan AKP hükümetinin tek başına iktidarda olması da 2 olayın gerçekleştiği farklı siyasi ve toplumsal durumu betimler niteliktedir.

çizgisiyle ön plana çıkan Ali Bulaç'ın bu konudaki söylemlerine yer verilerek muhafazakâr kalıpların Kemalist ideolojiyle benzer yönlerinin altı çizilecektir. Buradaki amaç, başörtülü aday talebini 2011 Haziran seçim süreci içerisinde destekleyen veya karşı duran yazılar, sarf edilen sözlerden hareketle bu karşıtlığın alt metninin okunmasını sağlamaktır.

3.2.1999 Nisan Genel Seçimleri

3.2.1.Merve Kavakçı'nın Milletvekilliği

Merve Kavakçı 1999 genel seçimlerinde Fazilet Partisi'nden milletvekili adaylığını ilan etmiş ve 27 Nisan 1999 tarihinde milletvekilliği mazbatasını almıştır. Kavakçı'nın 2 Mayıs 1999 günü yemin töreni için Meclis'e başörtüsüyle girmesinin ardından başta dönemin DSP milletvekili ve Başbakan Bülent Ecevit'in konuşması ve Meclis'te 'dışarı' seslerinin yükselmesi ile birlikte yemin törenine katılamadan siyasete veda etmek durumunda bırakılmıştır. Bülent Ecevit'in Merve Kavakçı'nın meclisten çıkarılması gerektiği yönündeki konuşması şöyledir:

“Türkiye’de hanımların giyim kuşamına, başörtüsüne özel yaşamlarında hiç kimse karışmıyor; ancak burası hiç kimsenin özel yaşam mekânı değildir, burası devletin en yüce kurumudur. Burada görev yapanlar devletin kurallarına geleneklerine uymak zorundadırlar, burası devlete meydana okunacak yer değildir, lütfen bu kadına haddini bildiriniz.”¹⁰⁶

Bülent Ecevit'in konuşmasına Meclis'te 'dışarı' seslerinin de eşlik etmesinin ardından Merve Kavakçı milletvekili adaylığını ilan ettiği Fazilet Partisi'nden de hiçbir destek alamayınca ilk siyasi girişim talebi sonuçsuz kalmıştır. Bülent Ecevit'in konuşmasına, mecliste yükselen 'dışarı' seslerine ve Fazilet Partisi'nin de desteğini alamamasına rağmen Merve Kavakçı'nın başörtüsüyle siyasete katılmasını engelleyecek hiçbir hüküm mevcut

¹⁰⁶ Bülent Ecevit, TBMM konuşmasından, 2 Mayıs 1999, <http://videonuz.ensonhaber.com/izle/ecevit-ten-kavakci-ya-bu-hanima-haddini-bildiriniz>

değildir. Siyasetin temsil alanı olan mecliste bulunan Başkan, vekil ve memurların giyim kuşamıyla ilgili düzenleme TBMM İç Tüzüğü'nde belirtilmiştir ve İç Tüzük'te başörtüsüne yönelik doğrudan veya dolaylı olarak hiçbir yargı yer almamaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi İç Tüzüğü'nün 56. maddesinde yer alan kıyafet ile ilgili ifadeler şu şekildedir:

“Başkanlık kürsüsünde Başkan, beyaz kelebek kravat ve siyah yelek üstüne siyah fırak giyer. Görevli kâtip üyeler de, koyu renk elbise giyerler. Genel Kurul salonunda yer alan milletvekilleri, bakanlar, Türkiye Büyük Millet Meclisi Teşkilatı memurları ve diğer kamu personeli ceket giymek ve kravat takmak zorundadırlar. Bayanlar tayyör giyerler. Görevlilerin kıyafeti Başkanlık Divanınca tespit edilir.”¹⁰⁷

Merve Kavakçı yemin töreni için Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gittiğinde yemin sırasına çok az bir zaman kala o dönem Fazilet Partisi Genel Başkanı Recai Kutan'ın odasında Başkanlık Divanı'nın toplandığını ve Genel Kurul'a girilmemesi gerektiğine karar verildiğini öğrenmiştir. Daha sonra Kavakçı'nın Türkiye Cumhuriyeti'nden 'izin almadan' Amerikan vatandaşlığına geçmiş olması ve Anayasa'nın 66. Maddesi uyarınca “vatan hainliği” ile itham edilip Türk vatandaşlığından çıkarılması ile sonuçlanmıştır.¹⁰⁸ Kavakçı'nın Türk vatandaşlığından çıkarılma gerekçesi olarak gösterilen Anayasa'nın 66. Maddesindeki hükümler şöyledir:

“Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür. Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türktür. (Son cümle mülga: 3.10.2001-4709/23 md.) Vatandaşlık, kanunun gösterdiği şartlarla kazanılır ve ancak kanunda belirtilen hallerde kaybedilir. Hiçbir Türk, vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde

¹⁰⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi İç Tüzüğü, Nisan 2013, <http://www.tbmm.gov.tr/ictuzuk/ictuzuk.htm>

¹⁰⁸ Merve Kavakçı, *Başörtüsüz Demokrasi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2003, s. 161.

bulunmadıkça vatandaşlıktan çıkarılamaz. Vatandaşlıktan çıkarma ile ilgili karar ve işlemlere karşı yargı yolu kapatılamaz.”¹⁰⁹

Merve Kavakçı'nın milletvekilliği girişimi Meclis'te yemin edememesinin ardından başarısız olarak sonuçlanmış ve ardından Amerikan vatandaşlığına Türkiye Cumhuriyeti'ne bilgi vermeden geçmiş olması nedeni ile Türk vatandaşlığından çıkarılmıştır.

3.3.2011 Haziran Genel Seçimleri

3.3.1. “Başörtülü aday yoksa oy da yok” Kampanyasının Kapsamı

2011 Haziran genel seçimleri öncesinde “Buluşan Kadınlar Platformu” tarafından oluşturulan “başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyası seçim öncesinde adından sıklıkla bahsedilen, hakkında farklı yorumlar yapılan bir gündem konusu haline gelmiştir.

“Başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyasının basın açıklaması 21 Mart 2011'de Taxim Hill Otel'de yapılmıştır. Kampanya sözcüsü Neslihan Akbulut¹¹⁰ tüm siyasi partilere başörtülü aday göstermeleri konusunda çağrıda bulunmuştur. Akbulut konuşmasında tüm siyasi parti liderlerine isimleriyle hitap ederek şimdiye kadar vermiş oldukları vaatleri yerine getirmenin vakti olduğunu şu şekilde dile getirmiştir:

“Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ı 28 Şubat'ın kalıntısı olan başörtüsü ayrımcılığına karşı çıkmaya ve Ak Parti saflarında siyaset yapmak üzere başvuruda bulunan başörtülü kadın milletvekili aday adaylarına seçilebilecek sıralardan listelerde yer vermeye davet ediyoruz. Her fırsatta meydanlarda başörtüsü sorununu çözeceğini beyan eden Sayın Kemal Kılıçdaroğlu'nu, Sayın Devlet Bahçeli'yi, Sayın Selahattin Demirtaş'ı, Sayın Numan Kurtulmuş'u, Sayın Mustafa Kamalak'ı, Sayın Yalçın Topçu'yu ve tüm siyasi parti liderlerini bu sözlerinin

¹⁰⁹ *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982)* , “dördüncü bölüm, siyasi haklar ve ödevler, 65.madde”
<http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm>

¹¹⁰ Neslihan Akbulut Ayrımcılığa Karşı Kadın Hakları Derneği'nin (AKDER) Genel Sekreterliğini yapmakta olan sosyolog ve yazardır.

taahhüdü olarak parti örgütlerindeki başörtülü milletvekili aday adaylarını listelerinde seçilebilecek sıralardan aday göstermeye çağırıyoruz.”¹¹¹

Taxim Hill Otel’de yapılan basın açıklamasıyla kamuoyuna izah edilen kampanyaya farklı meslek gruplarından birçok kişi destek vermiştir.¹¹² Kampanyaya destek verenlerden olan *Taraf* gazetesi yazarı Hidayet Şefkatli Tuksal’ın başörtülü kadınların mecliste olmaları gerektiğine dair vurgusu şöyledir:

“Hayatla meclis arasında büyük bir uçurum var. Başörtülü kadınlar görünürlük ve hayatın içinde olmak bakımından sokağa çıktığınızda bir sürü yerde rastladığınız kadınlar. Ama meclisin bu kadar steril kalması doğru değil. Bu bir yanılsama yaratıyor. Başörtülü kadınlar üzerindeki görünür ve görünmez baskıların daha derinleşmesine yol açıyor. Başörtülü kadınlar bu yasaklar ve bir yerlere girememelikleri yüzünden kendi mahallelerinde de sıkıntı çeken kadınlar haline geliyorlar. Başörtüsü yasaklarının kesin olarak sona ermesi ve etkilerinin Türkiye’den kalkması ve hatta dünyaya yansması için böyle bir şeye ihtiyacımız var. Onun için başörtülü arkadaşlarımızı mecliste görmek istiyoruz.”¹¹³

Hidayet Şefkatli Tuksal hayat ve meclis arasındaki kopukluğu ifade etmek için uçurum metaforunu seçerek meclisin hayattan kopuk bir alan olarak kurgulanmasının toplumda başörtülü kadınlara karşı baskının artmasına imkân verdiğini vurguluyor.

¹¹¹ Neslihan Akbulut, “Başörtülü Aday yoksa oy da yok”, basın açıklaması: İstanbul, <http://www.bianet.org/bianet/siyaset/129724-12-haziran-secimleri-ve-kadınların-temsiliyet-sorunu>

¹¹² Başörtülü aday yoksa oy da yok kampanyasını görüşleriyle destekleyenler; Doç. Dr. Mualla Kavuncu, Ruşen Çakır (Yazar), Refia Kızıllan – AKDER, Özden Sönmez – İLKDER (İlke İlim Kültür ve Dayanışma Derneği), Recep Kavuş (Uluslararası Af Örgütü), Fadime Özkan (Yazar), Nazlı Ilıcak (Yazar), Cihan Aktaş (Yazar), Hidayet Şefkatli Tuksal (Yazar), İhsan Eliaçık (Yazar), Halime Kökçe (Yazar), Gülden Sönmez (İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı (İHH)), Yıldız Ramazanoğlu (Yazar), Av. Fatma Benli, Ayla Kerimoğlu (Hazar Derneği Başkanı), Hasibe Turan (Asitane Derneği), Üzeyir Yiğit (Mazlumder), Nesrin Semiz (Başkent Kadın Platformu).

¹¹³ Hidayet Şefkatli Tuksal, “başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanya hakkındaki görüşler, <http://basortuluadayyoksaoydayok.wordpress.com/kampanya-hakkindaki-gorusler/>

“Başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyasının tüm siyasi partilere yönelik başlatılan bir kampanya olduğunu Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Dikmen kapısı önünde eylem yapan yaklaşık 20 kadın ellerinde “başörtülü aday yoksa oy da yok” yazılı dövizlerle vurguladılar. 20 kadın adına basın açıklamasını yapan Nesrin Semiz tüm siyasi partilere 12 Haziran seçimlerinde seçilebilir sıralardan başörtülü adaylar göstermeleri çağrısında bulundu. Semiz başörtülü adaylar gösterilmesi gerektiğini Türkiye’nin demokrasi yönünden eksikliğine değinerek şunları vurguladı:

“Çoğulcu, katılımcı demokrasinin gereği olarak, parlamento halkın tümünü yansıtmalı. Kadınların az olduğu bir parlamento eksiktir. Başörtülü kadınlar yoksa milli irade Meclis’te tecelli etmiş olamaz. Şu haliyle siyaset hayatımız ve demokrasimiz yarım. Çünkü toplumun kadın yarısı, karar mekanizmalarında yok.”¹¹⁴

Demokratik bir toplum olabilmenin en önemli adımlarından biri olan siyasal katılım çağdaş, özgürlükçü ve demokratik sistemlerin olmazsa olmaz koşuludur ve diğer özgürlüklerin kullanımı için gerekli bir üst özgürlüktür.¹¹⁵ Nesrin Semiz başörtülü aday gösterilmesine yönelik talebini öne sürerken bunu katılımcı demokrasinin gereği olarak belirtmekte ve mevcut durumda Türkiye’nin demokratik bir toplum olamadığının altını çizmektedir.

“Başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyasını destekleyen isimlerden biri de yazar Yıldız Ramazanoğlu’dur. Ramazanoğlu’nun kampanyayı destekleyen sözleri şöyledir:

“Yaklaşık kırk seneden beri kendini dindar olarak tanımlayan başörtülü kadınların başlarına gelenler fiziki şiddet değildi ama eşit yoğunluklu ve

¹¹⁴ “Kadınlardan Başörtülü Aday Yoksa Oy da Yok Eylemi”, Ankara: Bia Haber Merkezi, 8 Nisan 2011, <http://www.bianet.org/bianet/siyaset/129147-kadinlardan-basortulu-aday-yoksa-oy-da-yok-eylemi>

¹¹⁵ Fatmagül Berktaş, “Kadınlar, siyaset ve demokrasi”, *Politikanın Çağrısı*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.27

yavaşlatılmış ölümle eşdeğer şeylerdi. Bir insanın sadece sokakta gezmesine izin veriyorsanız ve onun dışında eğitim haklarına, çalışma haklarına kendini geliştirmesine seçme ve seçilme hakkına engel oluyorsanız, bu aslında ölüme çok yakın bir şey. Bunun sonlanması için bugün buradayız. Aday olan kadınları kutluyorum ve destekliyorum.”¹¹⁶

Ramazanoğlu başörtülü kadınların uzun yıllar süren bekleyişlerine ve yaşadıkları hak ihlallerine işaret ederek bunun artık son bulması gerektiğini vurgulamaktadır. Ramazanoğlu başörtülü kadınların yıllardır yaşadığı engellemeleri fiziki şiddetin zıddı olarak kurgulamakta; fakat ondan daha ‘masum’ bir şeymiş gibi göstermemekte; aksine ölüme eşitlemektedir.

Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesi Yönetim Kurulu Başkanı Recep Kavuş “başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyasını destekleyen sözlerinde kadının başörtüsü takmasında ya da takmamasında kendi özgür iradesinin ön planda olması gerektiğini vurguluyor:

“Güvenlik veya başka gerekçeler gösterilerek başörtüsünü kamusal alanda engelleyen yasalar nedeni ile Türkiye’de başörtüsü sorun olmaya hala devam ediyor. Temel insan hakları gereği bir kadının başörtüsü takıp takmama konusunda, özgür iradesi dışında hiçbir müdahalenin olmaması gerekir. Kadının giyim tercihinin yasalarla belirlenmesi doğru değildir. Kadınların giyim tercihlerinden dolayı haklarının kısıtlanması ve bu tür gerekçelerden dolayı ayrımcılığa uğramaları kabul edilmez. İfade ve inanç özgürlüğü önündeki engeller biran önce kaldırılmalıdır.”¹¹⁷

Recep Kavuş’un kampanyayı destekleyen sözleri sadece başörtülü aday olması konusuna vurgu yapmakla kalmıyor; aynı zamanda ifade ve inanç özgürlüğünün önündeki bütün engellerin kaldırılması gerektiğini öne sürerek daha kapsamlı bir talepte bulunuyor.

¹¹⁶ Yıldız Ramazanoğlu, “Başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanya hakkındaki görüşler, <http://basortuluadayyoksaoydayok.wordpress.com/kampanya-hakkindaki-gorusler/>

¹¹⁷ Recep Kavuş, “Başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanya hakkındaki görüşler, <http://basortuluadayyoksaoydayok.wordpress.com/kampanya-hakkindaki-gorusler/>

Yazar Cihan Aktaş “Başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyasını Cumhuriyet’in kadın kipinin kırılması gerektiğine dair olan inancından dolayı desteklediğini şu sözlerle beyan etmektedir:

“Türkiye’de başörtülü kadınların temsil sorunu var. Başörtülü kadınların Meclis’te kendilerini doğrudan temsil etmeleri, onların ve Türkiye’nin hayrına olacaktır. Ben makro politikalardan çok mikro politikaların önemli olduğunu ve başörtülü Müslüman kadınların çok geniş bir birikime sahip olduklarını ve bu birikimi Türk toplumuna açmalarının zamanının geldiğini düşünüyorum. Cumhuriyetin kadın kipinin kırılması, ayrımcılıkların sona ermesi ve islami kesimde başörtülü kadınların seslerinin sürekli bastırılmasının önüne geçilmesi gerektiğine inandığım için destekliyorum.”¹¹⁸

“Başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyasına yönelik desteklerin genel çerçevesi Türkiye’nin eşitlikçi bir demokrasiye sahip olmasının önemini vurgulamakta ve başörtülü kadınların bu eşitlikçi demokrasi anlayışı için mecliste temsilinin gerekli olduğunun altını çizmektedir.

3.3.2. “Başörtülü Aday Yoksa Oy da Yok” Kampanyasına Yönelik Eleştiriler

“Başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyası aldığı desteklerin yanında öne sürülen olumsuz eleştirilerle de gündemde fazlasıyla yer tutmuştur. Kampanyanın kamuoyuna tanıtılmasının ardından Başbakan Recep Tayyip Erdoğan “başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyası hakkındaki görüşlerini şu şekilde beyan etmiştir:

“Böyle bir tartışmanın içine çekilmeyiz, bu konuyu pazarlık haline getirilmemeli, bu yakışıksız bir tartışmadır.”¹¹⁹

¹¹⁸ Cihan Aktaş, “Başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanya hakkındaki görüşler <http://basortuluadayyoksaoydayok.wordpress.com/kampanya-hakkindaki-gorusler/>

¹¹⁹ “Başbakan Erdoğan Kampanyayı Eleştirdi” *Platform Haber*, <http://platformhaber.net/?p=9882>

Başbakan Erdoğan, “başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyasının şartlı sloganına eleştiri yöneltirken başörtülü aday konusuyla ilgili kampanya sürecinde başka bir beyanda bulunmamıştır.

Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç’ın başörtülü aday konusunda sorulan soruları parti odaklı değerlendirip bununla ilgili endişelerinin olduğunu öne sürdü:

“Türkiye’nin geldiği noktada artık başörtülü bir hanımefendi de siyaset yaparken milletvekili de olmalı mı, yemini yapmalı ve fiilen de milletvekilliğine görev olarak devam etmeli mi dersiniz şahsi kanaatimi söylüyorum; evet, bu mutlaka olmalı. Ama parti olarak böyle bir aday şimdi gösterilmeli mi, çünkü aday gösterirseniz seçilecektir ve parlamentoya girecektir bu konuda hemen ‘evet’ diyemiyorum. Bazı kaygılarım, endişelerim var.”¹²⁰

Bülent Arınç başörtülü milletvekili olmasına dair şahsi kanaatinin olumlu yönde olduğunu belirtirken; bunun parti için nasıl bir sonuç doğuracağını bilemediği için bu konuya ‘evet’ diyemediğini vurgulamakta; bu söylemiyle partinin menfaatini şahsi görüşlerinin önüne geçirmektedir.

“Başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyasıyla ilgili yazdığı yazıyla dikkatleri en fazla üzerine çeken ve kampanyaya destek verenlerden tepki alan isim *Zaman* Gazetesi yazarı Ali Bulaç olmuştur. Ali Bulaç’ın “başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyasıyla ilgili yazdığı ilk¹²¹ yazısı şöyledir:

“Başörtülü aday yoksa oy da yok!” Kişisel olarak bu platforma pek sıcak bakmadığım gibi, bana 'işin içine iyi saatte olsunlar' karışmış gibi de geliyor,

¹²⁰ Bülent Arınç, “Başörtülü aday konusunda kaygılarım var”, 2 Mart, 2011.

<http://www.aksam.com.tr/siyaset/basortulu-aday-konusunda-kaygilarim-var--23440h/haber-23440>

¹²¹ Ali Bulaç ilk olarak 2 Nisan 2011 tarihinde *Zaman* Gazetesi’nde yazdığı “başörtülü aday” yazısından 2 yıl sonra 14 Ocak 2013 tarihinde “başörtülü aday yoksa oy da yok” başlığıyla bir yazı daha kaleme almıştır.

sebebini anlatmaya çalışacağım. Önce genel bir gözlemimi aktarmayı gerekli görüyorum: Başından beri başörtüsü davasını canla başla savunan önemli sayıda insan, iki sebepten dolayı son yıllarda bu mücadeleden soğumuş bulunuyor: İlki, başörtüsü mağdurları olarak öne çıkan "bazı bayanlar", bunu bir ticaret ve statü aracı haline getirdiler, adeta başörtüsü mağduriyetini birtakım yerlere gelmenin, mesela yerel ve merkezî iktidardan iş koparmanın, çeşitli kurum ve kuruluşlarda mevki kapmanın vasıtası olarak kullandılar, bu alanda hayli de mesafe aldılar. İkincisi, zaman içinde bu dinî vecibeyi savunmak her inanmış erkek ve kadın üzerinde bir görev iken, yine aynı sözcüler ve onların 'başkaları'yla bir araya geldikleri kişiler, resmî, yarı resmî veya tamamen sivil oluşum ve platformlar, başörtüsünü dinî muhtevâsından kopardılar, içini boşalttılar, feminizmden mülhem basit kadın hakları seviyesine, kişisel tercih ve bireysel özgürlüklere indirgediler; başörtüsü üzerinden 'birbirlerinin velisi' (yardımcısı, dostu, koruyucusu, destekçisi, kardeşi ve savunucusu) olan erkeklerle kadınların arasına cinsiyetçilikte, yani kadın ırkçılığında ifadesini bulan ayrışmalara, kutuplaşma ve rekabetlere dönüştürdüler. Başörtülü kadınlar ve kızlar büyük acılar yaşıyor, ezici çoğunluğu yoksul, bir kısmı asgari geçim derdinde, doğru dürüst iş bulamıyorlar, araştırmalara konu olduğu üzere, iş bulabildikleri yerlerde de yarım ücret alıyorlar, kötü şartlarda çalışmak zorunda kalıyorlar. Başörtüsünü araçsallaştıranlar ise para, şöhret ve statü kazandıkça cemaati, sıradan Müslüman halkı, içinden çıktıkları ve nimetinden istifade ettikleri çevreleri, mahallelerini küçük görmeye, onların mütevazı, dindarâne hayat tarzlarına ve masum taleplerine tepeden bakmaya başladılar. Yetkin birer fakih edasıyla dinin asli referanslarını keyfî okuma ve yorumlara tabi tuttular veya ikincil referans çerçevesi durumuna düşürdüler. Dinî hayatın ve tesettürün anlamını yitirdikleri gibi dinin dilini de bir kenara bıraktılar. Gelelim ikinci noktaya! Soru şu: 12 Haziran 2011 seçimleri öncesinde "başörtülü aday" konusunun gündeme gelmiş olmasında 'iyi saatte olsunlar'ın payı var mı? Elbette bu platform içinde yer alanların tamamına yakını iyi niyetli insanlar ve artık başörtülülerin de diğerleri gibi siyasi haklarını kullanmaları mücadelesini veriyorlar. Bu hanımları istisna ediyorum. Ama içlerinde öyleleri var ki, başından beri ilişki ve sıkı dostluk içinde oldukları bazıları, kendilerine İslamî çevreleri ve İslamî hareketleri içeriden çökertmek, zihinsel haritayı

değiştirmeyi görev yapmışlardır. Birer 'beyaz casus' gibi beşinci kol faaliyeti yürüten bu kimseler devşirme ve zihin haritasını değiştirme işinde bir miktar başarılı da oldular. Bunların bazıları son olaylar dolayısıyla deşifre oldular. Daha birkaç sene önce başörtüsü konusu neredeyse AK Parti'yi kapattırıyordu. Para cezasıyla kurtuldu. Bana öyle geliyor ki 'iyi saatte olsunlar' bu sefer iyi niyetli bayanlar üzerinden AK Parti'ye yeni bir tuzak kuruyorlar. Ne değişti ki, AK Parti yeni bir kapatma davasıyla karşı karşıya gelmesin! Bana sorarsanız bu seçimde de başörtülü milletvekili olmayıversin, seçimden sonra yeni ve sivil bir anayasa çıksın, herkesle beraber başörtülüler de rahatlasın.”¹²²

Ali Bulaç “başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyasına sıcak bakmadığını ve bunun iki nedenden dolayı olduğunu belirtiyor. Bulaç öne sürdüğü nedenlerden birinde bazı başörtülü kadınların başörtüsü mücadelesini bir statü aracı haline getirerek bunda istedikleri başarıyı da elde ettiklerini ifade ediyor. Onun ardından “başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyasına sıcak bakmamasının sebebini ‘iyi saatte olsunlar’ın ‘iyi’ niyetli bayanlar üzerinden AK Parti'ye yönelik bir tuzak oluşturmaya çalıştıklarını öne sürerek açıklıyor. Bulaç yazısının genelinde “başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyasını başlatan hanımlara hiçbir kaynak göstermeden, farazi ithamlarda bulunuyor. Öne sürdüğü değerlendirmelerden sonra da AK Parti’nin kapatılma tehlikesiyle karşı karşıya gelmesinden duyduğu endişeyi belirtip, başörtülü hanımlara ‘biraz’ daha beklemelerini söylüyor. Daha birkaç yıl önce başörtüsü yüzünden kapatma davası açılan Ak Parti için hazin sonuçların tekrar gündeme gelebileceği endişesiyle kampanyayı son derece sert bir dille eleştirmenin yanında kampanya dâhilindeki kişilere de ağır ithamlarda bulunmaktan geri kalmıyor.

Ali Bulaç yazısında Ak Parti’nin kapatılma ihtimalinden dolayı duyduğu endişeyi dile getirmesine rağmen “başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyasının doğrudan AK Parti'yi hedef almadığı yapılan basın açıklamasıyla ve “başörtülü aday yoksa oy da yok”

¹²² Ali Bulaç, “Başörtülü Aday”, *Zaman*, 2 Nisan 2011, http://www.zaman.com.tr/full-name/basortulu-aday_1116144.html

kampanyasına dâhil kişilerin söylemleriyle de vurgulanmıştır. Bu kampanyanın tüm siyasi partilere yönelik olduğu 21 Mart 2011’de Taxim Hill Otel’de yapılan basın açıklamasında öne sürülmüştür.¹²³ “Başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyasının tüm siyasi partileri hedef aldığını AK Parti’ye yönelik bir söylem içermediğini CNN Türk kanalında Cüneyt Özdemir’in *beşNbirK* programına katılan Habertürk Gazetesi Yazarı Nihal Bengisu Karaca’da dile getirdi:

“Başörtülü aday yoksa oy da yok” bilerek böyle sert bir slogan seçildi, bunun muhatabı Ak Partiymiş gibi algılanıyor ama bunun muhatabı bütün partiler, bunun anlamı şu; bu mevzunun artık ertelenecek bir yanı kalmadı, çoktan çözülmüş olmalıydı. Dün derin devletle hesaplaşma, bugün askeri vesayetle yüzleşme, öbür gün sivil askeri bürokrasinin devlet içine uzanmış tekinsiz yapılanmalarının tasfiyesi, kesinlikle küçümsemiyorum bunları söylerken, bunlar önemli adımlardır, yapılması gereken geçilmesi gereken evrelerdir; ama ne zaman sorusu da bu kadınlar için artık aciliyet kazanmış bir sorundur. Bu sloganın seçilmesinin nedeni de bu aciliyetin tonlamasını hissettirmektir. Yoksa bizim insanları oy hakkını kullanmaktan men edici bir gücümüz yok.”

124

Nihal Bengisu Karaca’nın vurguladığı gibi “başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyası sadece AK Parti’yi hedef almamakta; tüm siyasi partileri kendilerine muhatap seçmektedir.

“Başörtülü aday” isimli yazısıyla “başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyasını başlatan kadınlara kaynak göstermeksizin ‘beyaz casus’, ‘iyi saatte olsunlar’ gibi ithamlarda bulunması kampanyanın sözcüleri tarafından Bulaç’a açık davet gönderilmesine sebep olmuştur. “Başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanya sözcüleri Bulaç’ı bu ithamlara nereden vardığını açıklamaya davet etmiştir:

¹²³ Bkz. S.4

¹²⁴ Cüneyt Özdemir, *beşNbirK*, CNN TÜRK, 24 Mart 2011, <http://videonuz.ensonhaber.com/izle/nihal-bengisu-basortulu-aday-yoksa-oy-da-yok>

“Töhmət altında bıraktığı insanlar hangi derin güçler tarafından, nerede, nasıl kullanılmış, böyle bir bağlantı kendileri ile nasıl kurulmuştur? Kendisini bu iddialara adres olan bilgi kaynaklarını ve aldığı bilginin mahiyetini açıklamaya davet ediyoruz. Aksi halde bizlerin ve kamuoyunun gözünde bir müfteri olarak kalacaktır.”¹²⁵

“Başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyasını başlatan kadınların birilerinin ‘kötü’ amaçlarına alet olduklarını, AK Parti’yi çökertmek niyetinde olanların maşası olduklarını öne süren Bulaç’a, kampanya sözcüleri tarafından gönderilen açık davete Bulaç tarafından ne bir cevap gelmiş ne de öne sürdüğü bilgilerin kaynakları bildirilmiştir. “Başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyasına yönelik şahsi değerlendirmelerini cevap hakkı doğmasına karşın yanıtsız bırakan Bulaç hem kamuoyuna hem de zan altında bıraktığı kampanyaya dâhilindeki bütün kadınlara karşı iddialarını kanıtlama yoluna gitmeyerek yaptığı değerlendirmelerin nitelikli bir veri olmasını sağlayamamıştır. Ali Bulaç bu konuyla ilgili bilgilerin kaynaklarını veremeyeceğini dile getirirken de kampanyanın içinde bulunan kişilerle ilgili yeni ama kaynaksız veriler sunmaya şu şekilde devam etmiştir:

“Yazdıklarım sezgisel kestirimlere değil, sağlam kaynaklara dayanıyordu. Kampanyanın en gerideki halkasında "Ergenekon'un bu camia içinde rahat hareket edebilen maskeli elemanları" vardı. Elbette bilgi kaynağımı söylemem, mesleğimizde kaynağını ifşa eden, ahlaki bir kuralı çiğner. Şu kadarını söyleyebilirim. Bugün "saldırı ve terör fırtınası" estiren PKK'yı kimler tolere edip barış ve çözüm sürecini baltalıyorsa, o kampanyanın içinde de aynı familyadan elemanlar vardı.”¹²⁶

¹²⁵ “Başörtülü Aday Yoksa Oy da Yok” Ali Bulaç’a Açık Davet

<http://basortuluadayyoksaoydayok.wordpress.com/ali-bulaca-acik-davet/>

¹²⁶ Ali Bulaç, "Meclis'te Başörtüsü", *Zaman*, 20 Ekim 2011, http://www.zaman.com.tr/ali_bulac/mecliste-basortusu_1192686.html

Bulaç kampanyaya dâhil olan kişilerle ilgili yeni saptamalar yaparken yazdığı yazılardan dolayı “başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyasını destekleyen kadınlardan aldığı tepkilere de şu sözlerle cevap vermektedir:

“4 ve 9 Nisan tarihli yazılarımda derdimi, iyi niyetimi anlatmaya çalıştım. Ama "hak arayışını feminist şirretliğe ve hukuk ihlali"ne çeviren 'bacılar' hızlarını alamayıp mütecaviz saldırılarına devam ettiler. İş, konferans vereceğim salona fiili saldırılara veya sokakta karşıma geçip "Hocam, artık bizi tahakküm altına alamazsınız, biz evden dışarı çıktık, her yerde var olacağız" deme noktasına vardırıldı. Artık bunları muhatap almıyorum, hakkımı da helal etmiyorum.”¹²⁷

Bulaç'ın “başörtülü aday” yazısını hedef alarak köşesinde oluşan dindar erkek tipinin tanımını yapan *Habertürk* Gazetesi yazarı Nihal Bengisu Karaca, Ali Bulaç'ı da içine alan bu kesimin başörtülü kadınları konumlandırış biçimlerini Batılı modernist düşünceyle bağlantı kurarak İslamcı aydın oryantalizmi nitelemesiyle ifade etmektedir:

“Bu esef veren bakış açısı, yakın zamanlara kadar sadece kendisini Kemalist ve laik çizgi üzerinde konumlandırmış olan, başörtülü kadınları “çağdışı” gören kesimin militanlarında görülüyordu. Ne zaman ki, muhafazakâr demokratlar baskıcı rejime karşı demokratikleşmeyi savunarak belirli bir başarı kazandılar, yeni statülerini koruma çabası içine girdiler, başörtülü kadınlara karşı mesafe alma gereği duyanların da sayısı arttı, niteliği değişti. “Batılı modernist” kalıplardan devşirdikleri “ideal”ler tarikiyle başörtülü kadınları aşağı bir varlık düzeyi olarak konumlandıran bir dindar erkek tipi ortaya çıktı.”¹²⁸

Karaca ortaya çıkan yeni dindar erkek tipini başörtülü kadınları çağdışı, cahil olarak kurgulayan Kemalist söylemle eşitlemekte ve bunun sebebini baskıcı rejime karşı

¹²⁷ Bulaç, *A.g.e.*

¹²⁸ Nihal Bengisu Karaca, “İslamcı Aydın Oryantalizmi“, *Haber Türk*, 3 Nisan 2011, <http://www.haberturk.com/yazarlar/nihal-bengisu-karaca/616840-islamci-aydin-oryantalizmi>

demokratikleşmeyi savunarak sahip oldukları konumları koruma çabasında yattığını öne sürmektedir.

“Başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyasının destekçisi ve aynı zamanda sözcüsü olan *Yeni Şafak* Gazetesi yazarı Hilal Kaplan da Ali Bulaç’ı yazdığı “başörtülü aday” yazısından dolayı eleştirmektedir. Kaplan muhafazakâr kesimden gelen tepkinin Kemalist söylemle olan yakınlığını şu şekilde belirtmektedir:

“Eskiden Kemalistler "Tehlikenin farkında mısınız?" diye başörtülü kadınları işaret edip korku yayarlardı; bugünse Kemalistlerden bayrağı devralan bazı 'muhafazakâr' yazarlar "Tehlikenin farkında mısınız?" diye başörtülü vekil isteyen kadınları işaret edip halkı yayıyorlar.”¹²⁹

Kaplan ifadelerinde AK Parti’nin kapatılması yönündeki korkuları veya yeni anayasanın beklenmesi gerektiği yönündeki ‘uyarıları’ işaret ederek, başörtülü milletvekili olmanın artık beklenecek bir durum olmaktan uzak olduğunu, hatta mevcut durumda bizzat gerekli olduğunu öne sürmektedir:

“Herhangi bir yasal engel olmamasına rağmen başörtülü vekilin giremediği bir meclisin kamudakiler dâhil tüm yasakları kaldıracak türden bir anayasa yapmasını beklemek hayaldir. Başörtülü vekil, her şey bir yana, en çok bu sebeple gereklidir.”¹³⁰

“Başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyası aldığı desteklerin yanı sıra Türkiye’de mevcut başka ‘sorunlar’ için neden böyle keskin olmadıklarına dair sorularla da karşılaşmışlardır. Gazeteci Levent Gültekin’in “Başörtülü aday yoksa oy da yok, öyle mi?” başlıklı yazısı “başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyasını hedef alarak başörtülü

¹²⁹ Hilal Kaplan, "Siyasette her şey olabilir", *Yeni Şafak*, 6 Nisan 2011, <http://yenisafak.com.tr/yazarlar/HilalKaplan/8220siyasette-her-sey-olabilir8221/26825>

¹³⁰ Hilal Kaplan, "Siyasette her şey olabilir", *Yeni Şafak*, 6 Nisan 2011, <http://yenisafak.com.tr/yazarlar/HilalKaplan/8220siyasette-her-sey-olabilir8221/26825>

kadınların neden diğer hak ve özgürlükler konusunda da bu şekilde seslerini yükseltmediklerini sorgulamaktadır:

“Mesela “Şehirlerimizi modern gecekonduya çevirmeye son vermeyecekse AK Parti’ye oy yok” diyebiliyorlar mı? AK Parti’li büyükşehir belediye başkanı İstanbul’un silueti bozdu. “Bu sorun çözülmezse ya da İstanbul’u modern bir köye dönüştüren Kadir Topbaş belediye başkanı olursa artık oy yok” diyebiliyorlar mı? “Uludere’de 35 gencecik çocuk öldürüldü. Bu mesele çözülmeğe kadar AK Parti’ye oy yok” diyebiliyorlar mı?”¹³¹

Gültekin Türkiye’nin mevcut sorunlarına işaret ederek başörtülü kadınları bu konularda da hassas olmaya davet etmektedir; fakat başörtülü kadınların buradaki talebi bireysel hak ve özgürlüklerin kazanılmasına yöneliktir.

Kendilerini bir birey olarak devlet karşısında tanımlama çabasında olan başörtülü kadınlara başka hak ve özgürlükler veya sorunlar konusunda da bu şekilde hassas davranıp davranamayacakları şeklinde yöneltilen sorulara 2011 Haziran Genel Seçimlerinde Ankara 2. Bölge Bağımsız Milletvekili Adayı olan Aynur Bayram Ali yanıt vermektedir. Başörtülü kadınların Meclis’te temsil edilmesi gerektiğini vurguladığı gazeteci Hatice Kübra ile yaptığı röportajda başörtülü kadınların devlet karşısında yıllardır verdiği mücadelenin birey olarak devlet karşısında tanınma mücadelesi olduğunu altını çizmektedir:

“Biz başörtülüler daha devlet karşısında varlığımızı gösteremedik. Bu aslında bir var olma mücadelesiydi. Biz önce bir varlığımızı kabul ettirelim. Birey hak ve özgürlüğümüzü hukuki zemine oturmamışken başka hakları savunmayı nasıl kalkabilirim? Bizim başörtüsü özgürlüğünü ön planda tutmamız başka özgürlüklere duyarsız olduğumuz anlamına gelmesin.”¹³²

¹³¹ Levent Gültekin, , "Başörtülü aday yoksa oy da yok öyle mi?", 16 Ocak 2013, <http://www.gazeteciler.com/levent-gultekin/basortulu-aday-yoksa-oy-da-yok-oy-le-mi-912y.html>

¹³² "Türbanlı Vekil Adayı Ateş Püskürdü", Röportaj: Hatice Kübra, 28 Ocak 2013, <http://www.internethaber.com/turbanli-vekil-adayi-ates-puskurdu-498428h.htm>

“Başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyası 2011 genel seçimlerinde en çok tepkiyi muhafazakâr¹³³ erkeklerden¹³⁴ aldı. Bunların en başında da *Zaman* Gazetesi yazarı Ali Bulaç gelmektedir. Başörtülü kadınların hak mücadelesinde onların destekçisi olan erkekler, konu siyasete gelince başörtülü kadınlara karşı bir tavır almaktan geri durmadılar.

Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği (KADER) Başkanı Çiğdem Aydın, "türbanlı erkeklerin" kadınların siyasete girmesine sıcak bakmadığı görüşünü kadınların değişen rollerinin erkeklerde rahatsızlık meydana getirdiği düşüncesiyle dile getiriyor. Muhafazakâr erkeklerin büyük çoğunluğunun kadınların ikincil konumlarından yana olduklarını, onların evde oturup çocuk bakarak erkeklerin hizmetinde olmaları yönündeki isteklerini kadınların değişen taleplerine vurgu yaparak açıklıyor:

“Kadınlar artık hayatı takip ediyorlar, toplumu takip ediyorlar ve artık ev kadınlığı rolü yetersiz olabiliyor. Dolayısıyla artık kadınların toplumdaki rolü, erkeklerin istediği gibi olmayacak.”¹³⁵

Aydın kadınların siyasete girmelerine en çok karşı gelen grubun ise başörtülü kadınların eşleri olduğunu dile getiriyor. KONDA¹³⁶’ya yaptırdıkları araştırma sonucuna göre, kadının siyasete katılmasını destekler misiniz sorusuna her beş kişiden dördünün evet dediğini aktaran Aydın, Hayır diyenlerin oranlarının ise ezici bir çoğunluğunun eşi başörtülü erkekler olduğunu öne sürüyor. Başörtülü kadınların siyasete katılıma desteklerinin % 77 olduğunu vurgulayan Aydın, muhafazakâr olanların kadınlar değil erkekler olduğunu öne sürerken,

¹³³ Muhafazakârlığı en geniş anlamıyla bildiğimiz dünyanın bildiğimiz biçimde devam etmesini sağlamak olarak tasvir eden Murat Belge’nin tanımıyla kullanıyorum. Bkz. Murat Belge, “Muhafazakârlık Üzerine”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık*, Cilt 5, Ed. Ahmet Çiğdem, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, S.100

¹³⁴ Bunun için Bkz. (Mehmet Kamış, 6 Nisan 2011, Başörtülü vekil meselesi zamansız bir tartışmadır, *Zaman*) (Ahmet Taşgetiren, 6 Nisan 2011, Başörtülü aday, *Bugün*), (Ali Bulaç, 2 Nisan 2011, Başörtülü aday, *Zaman*)

¹³⁵ Ekin Karaca, "Türbanlı Erkekler" Başörtülü Kadınları Mecliste İstemiyor, 7 Nisan 2011, <http://www.bianet.org/bianet/siyaset/129126-turbanli-erkekler-basortulu-kadinlari-mecliste-istemiyor>

¹³⁶ KONDA, kamuoyu araştırma ve anket düzenleme şirkettir.

başörtülü kadınların siyasete katılımına hayır diyen muhafazakâr erkekleri “türbanlı erkekler” olarak tanımlamaktadır.¹³⁷

Sosyalist Feminist Kolektiften¹³⁸ Filiz Karakuş kadınların temsil hakkının çeşitli gerekçelerle engellendiğini öne sürerken, başörtülü kadınların meclise girmelerini engelleyen en önemli faktörün muhafazakâr erkek egemen siyaset olduğu yönündeki sözlerine şöyle devam etti:

“Bir kadın başörtüsü takıyor diye milletvekili olmasının önünde engel olmamalı. Kadınların başörtüsü taktığı için kamusal alandan dışlanması patriarkal bir baskı olduğunu düşünüyorum. Bu güne kadar muhafazakâr erkekler başörtü meselesini siyaset olarak savundular. Başörtülü kadınların meclise girmeleri muhafazakâr erkeklerin önünü kesen bir şey. Muhafazakâr, erkek egemen siyaset, başörtüsünü bir koz olarak kullanıyor. Bunu bir pazarlık unsuru olarak öne sürüyor. Belli ki, başörtüsü konusunda koz oynama işi sona ermiş değil, başka pazarlıklar gündeme geliyor. Başörtüsü konusunda samimi olsalar, kendi siyasetlerinin bir parçası olsa, bugüne kadar 40 kere gündeme getirirlerdi.¹³⁹

Başörtülü milletvekili istiyoruz inisiyatifinden Nesrin Semiz, kadınların siyasi arenada daha aktif rollere sahip olabilmeleri için bir de imza kampanyası başlattıklarını ve tüm siyasi partilerin bu konuyu dikkate almalarını vurgulamaktadır. Semiz, kadınların siyasi arenada çok güzel işler yaptıklarını, çok iyi dinamiklerle çalıştıklarını öne sürerken, adaylık sürecine gelindiği zaman yapılan bütün çalışmalardan erkeklerin faydalandığını söylerken, bu durumun artık değiştiğini ve kadınların siyasette artık sadece perde arkasında değil aktif olarak da bulunmayı talep ettiklerini şu sözlerle vurguluyor:

¹³⁷Ekin Karaca, *A.g.e.*

¹³⁸ 2008 Haziranı’nda bir araya gelen ve sosyalist feminist bir oluşum konusunu tartışmaya başlayan feminist bir yapılanmadır.

¹³⁹ Ekin Karaca, *A.g.e.* içinde “Erkek Egemen Siyaset, Başörtüsünü Koz Olarak Kullanıyor”

"Başörtülü kadınlar siyasi arenada çok güzel dinamiklerle çalışır, adaylık sürecinde 'Buyurun beyler, çalışmalarımızın kaymağını siz yiyin' diyerek gönüllü şekilde saflarını terk ederlerdi. Artık bu durum değişiyor. Taleplerimiz net. Daha önce demokratikleşme yolunda gerekli adımların atılması için kayıtsız şartsız destek verdiğimiz hükümete şartlarımızı belirtiyor, "Başörtülü aday yoksa oy da yok" diyoruz."¹⁴⁰

KONDA'nın araştırması ve "başörtülü aday yoksa oy da yok" inisiyatifindeki kadınların söylemlerinden hareketle başörtülü kadınların mecliste bulunmalarından en çok rahatsızlık duyanların başörtüsünü çağdışı olarak niteleyen laiklerin değil başörtüsü özgürlüğünü sıklıkla dile getiren muhafazakâr kesimin olduğunu söyleyebiliriz.

Zaman Gazetesi yazarı Mehmet Kamış "başörtülü aday yoksa oy da yok" tartışmasını eleştirirken zamansız bir tartışma olduğunu şu sözlerle belirtmektedir:

"Her geçen gün seçimlere yaklaştığımız bu günlerde bazen son derece anlamsız tartışmaların içinde buluyoruz kendimizi. Doğrusunu isterseniz 275 kadın milletvekili tartışmasını da, başörtülü aday yoksa oy da yok kampanyasını da bu bağlamda değerlendiriyorum. Bence anlamsız ve zamansız bir tartışma bu. Başta başörtüsü olmak üzere Türkiye'de bütün sorunların kaynağı olan askerî vesayet sistemini ortadan kaldırma imkânı varken, bunu yine başörtüsünü gerekçe göstererek bertaraf etme gayretlerini anlamak bir hayli zor. Burada bu işe kalkışanların iyi niyetini tabî ki sorgulamıyorum ama hayırlara sebep olacak bir girişim gibi gelmiyor bana. Ayrıca başkanlık tartışması ve bu çerçevede tarafların söyledikleri sözleri de çok zamansız buluyorum. Türkiye'nin hâlâ büyük ve bence son derece önemli bir sivilleşme problemi var. Allah muhafaza, her şey yine eskiye dönme riski taşıyor."¹⁴¹

¹⁴⁰ Burçin Belge, "Kadınlar Artık Kararlı: Başörtülü Aday Yoksa Oy Da Yok" 23 Mart 2011,

<http://www.bianet.org/bianet/siyaset/128808-kadinlar-artik-kararli-basortulu-aday-yoksa-oy-da-yok>

¹⁴¹ Mehmet Kamış, "başörtülü vekil meselesi zamansız bir tartışmadır", *Zaman*, 6 Nisan 2011,

http://www.zaman.com.tr/mehmet-kamis/basortulu-vekil-meselesi-zamansiz-bir-tartismadir_1117813.html

Kamış'ın başörtülü vekil meselesini zamansız olarak nitelediği köşe yazısında AK Parti'nin akıbetinden duyduğu endişenin izleri görülmektedir.

“Başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyasına yönelttiği eleştirilerle gündemde en fazla yer alan isim gazeteci Ali Bulaç olmuştur. 2011 Haziran genel seçimlerinde başörtülü vekil için biraz daha beklemek gerektiği vurgusunu ön planda tutan Bulaç'ın tavrının aradan geçen iki yıl sonra değiştiğine şahit olmaktayız. Ali Bulaç'ın “başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyası tekrar başlatılırsa destek vereceğini söylediği sözlerine şöyle devam etmektedir:

“AK Parti artık bu sorunu kökten çözmek zorunda. Şu veya bu sebepten çözmeyecek olursa, geçen dönemde “Başörtülü aday yoksa oy da yok!” kampanyasını başlatanlar önümüzdeki seçimlerde kampanyalarını başlatsınlar. Ben istemeden bazılarının kalbini kırdıysam haklarını helal etmelerini dilerim. Bana da hak ihlaline varan üslupla hakaret edenlere haklarımı helal ediyor ve şunu taahhüt ediyorum: Kampanyayı başlatırlarsa ilk destekçisi ben olacağım.”¹⁴²

Ali Bulaç “başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyasına vereceği desteği AK Parti'yi hedef alarak belirtmekte ve bu konunun artık çözülmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Bulaç başörtülü kadınların siyasi katılım mücadelesini destekleyeceğini öne sürdüğü yazısına kadınların ‘asli’ görevlerinin annelik olduğuna dair vurgusuyla devam etmektedir:

“Bence prensip olarak –dinî öğretinin tamamından ve beşeriyetin her bölgesinde ve din havzasında gözlenen örfünden anladığım kadarıyla- kadının birinci görevi annelik ve ev hanımlığıdır. Zaruret varsa iş piyasasında öncelikle onun emeğini hak edecek kadar ücretle istihdam edilmesi gerekir. Liberal kapitalist piyasa ise kadını farklı çerçevede evin dışına çıkmaya zorluyor;

¹⁴² Ali Bulaç, "Başörtülü Aday Yoksa Oy da Yok!", *Zaman*, 14 Ocak 2013, http://www.zaman.com.tr/ali-bulac/basortulu-aday-yoksa-oy-da-yok_2040305.html

anneliği ve ev hanımlığını itibarsızlaştırıyor; pozitif ayrımcılıkla kadın yuva kurmuyor; erkekler bu şekilde kışkırtılmış kadınlarla evlenmek istemiyor; sonuçta olan yine kadına oluyor. Birkaç tanesinin iyi durumuna karşılık yüz binlercesi iş-aş peşinde koşturuyor, yalnızlık içinde hayatını sürdürüyor, bir süre sonra saçını başını yoluyor ama iş işten geçiyor. Erkeğin fitrî rolünü kaybetmesi onu kadına karşı acımasız şiddete, vahşi cinayetlere sürüklüyor, sonunda kadın devlete sığınıp kendini devletleştiriyor. Şimdi devlet her eve polis tayin edecek hale geldi. Bu çıkar yol değil ama ailede meydana getirdiği tahribattan iktidarı uyandıracak sesler maalesef kısık. Madem bizim kadınlar da bu modern tecrübeyi yaşamakta çok kararlı, yemekte oldukları “acı meyve”nin sonucunu beklemekten başka çare yok.”¹⁴³

Ali Bulaç’ın “başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyasının üzerinden iki yıl geçtikten sonra kampanyayla ilgili söyleminin değişmesi, kadının konumu hakkında düşündükleriyle ilgili bir değişime denk gelmemektedir. Aksine kadının ‘asli’ görevinin annelik olduğunu vurgulayarak hafızasındaki kadın kurgusunu tekrar etmektedir. Bulaç’ın burada “başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyasına verdiği destek Türkiye’nin demokratik bir görüntüye kavuşması gerektiği düşüncesiyle bağlantılıdır. Bulaç’ın bu değişen tavrı Türk modernleşmesinin kadınları siyasi hayata ‘dâhil’ etme süreçleriyle paralel bir okumaya olanak sağlamaktadır. Türk modernleşmesinin kadınların temsili konusundaki tavrını Serpil Sancar şöyle betimlemektedir:

“Türk modernleşmesinin bir özelliği, siyasal güç ve temsil yetkisi veren “seçilmiş vekil” olmak kadınlara gerektiğinde elde edilebilen bir şey değil; büyük liderler kadınların temsili ‘gerektiğinde’ göreve bir kadın atayarak’ sorunu çözüyorlar.”¹⁴⁴

¹⁴³ Ali Bulaç, 14 Ocak 2013, *Zaman*.

¹⁴⁴ Serpil Sancar, *Türk modernleşmesinin cinsiyeti: erkekler devlet, kadınlar aile kurar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s.283

Sancar kadınların siyasete katılma biçimlerini kendi istekleri doğrultusunda uygulanan bir politika olmaktan ziyade böyle bir ‘ihtiyacın’ hissedilmesi anında gerçekleşen bir durum olduğunu öne sürmektedir. Sancar’ın Türk modernleşmesinin özelliği vurgusundan hareketle Bulaç’ın başörtülü kadınların kamusal hayata katılmalarını vurguladığı 1999 yılında yazdığı yazısına da değinmek istiyorum. Bulaç başörtülü kadınların kamusal alanda var olmalarını demokrasinin gereği olarak şu şekilde belirtmektedir:

“Başörtüsü hükmünün özel ve kamusal hayatla ilgisine gelince, hemen söylemek gerekir ki, başörtüsü özel hayatla ilgili değil, doğrudan toplumsal ve kamusal hayatla ilgilidir. Çünkü zaten özel hayatın en mahrem alanı olan evde ve aile içinde kadınların başlarını örtmeleri gerekmez; başörtüsü sokağa, insan ilişkilerinin (kadın-erkek) karşılıklı sürdüğü sosyal ve kamusal hayata çıkmak istediğinde dinin bir “çıkış vizesi” hükmündedir. Din kadına diyor ki, “evden dışarı çıkıp beşeri-sosyal (iktisadi, ticari, kültürel, siyasi, mesleki) hayata katılabilirsin; ama özel-mahrem alandan çıktığın anda başını örtmek zorundasın.” Kısaca dinini ciddiye alan bir kadın, başını örtmedikçe sosyal ve kamusal hayata çıkamaz. Bu durumda başörtüsünü özel hayatla ilişkilendirip kamusal hayatı kadına kapatmak ve kadını kamusal haklarından mahrum etmek, bu yöndeki dini hükmü illetleri ve maksatları açısından tersine çevirmek; dine müdahale etmek; dini reforma tabi tutmak ve dolayısıyla din ve vicdan hürriyetini de kısıtlamaktır. Bu en başta demokrasiye ve laikliğe aykırıdır.”¹⁴⁵

Ali Bulaç’ın “başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyasına yönelik tutumu değişmesine rağmen ne Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda ne de Türkiye Büyük Millet Meclisi İç Tüzüğü’nde hiçbir değişiklik meydana gelmemiştir. Bulaç’ın bu değişen tutumunun sebebini soran Hilal Kaplan, mevcut düzende önemli bir değişiklik olmadığının da altını önemle çizmektedir:

¹⁴⁵ Akt. Çağla Kubilay, *İslamcı Söylemde Kamusal Alan ve Türban Tartışmaları*, içinde Ali Bulaç, “Başörtüsü ve özel-kamusal hayat”, *Zaman*, 6 Mayıs 1999, İstanbul: Libra Yayıncılık, 2010, s.139

“Yargının Ak Parti'ye müdahalesi bağlamında Haziran 2011'de iktidarın elinde olmayıp da bugün olan ne vardır? Zira 2010 referandumundan itibaren yargı yapısına ilişkin yapılmış önemli bir değişiklik yok. O argümanı o gün geçerli idiyse, bugün neden geçerli değildir? Üstelik Bulaç'ın rahatlamaya vesile olacağını söylediği yeni anayasa daha yapılmamışken, önünde üç zorlu seçim olan bir ülke ortamında ve Erdoğan'ın Cumhurbaşkanlığı tehlikeye girdiği takdirde, bırakın başörtüsü yasağının kalkmasını, eski yasakların bile geri dönebileceği bir iklime savrulma ihtimalimiz varken, bu telaş nedendir? Bulaç'ın yaptığı gibi topu 'iyi saatte olsunlar'a atmadan, doğrudan kendisine sorayım istedim.”¹⁴⁶

Bulaç başörtülü aday konusunda ilk yazdığı yazısında da son destek verdiği yazısında da Ak Parti hükümetini merkeze koyarak değerlendirme yoluna girişmiştir. Onun için kadınların belli sosyal hakları elde etmesi eğer AK Parti için sorun olmayacaksa ‘desteklenebilir’ bir durumdur; son yazısında bahsettiği destek de Ak Parti’nin bu konu üzerinde daha fazla düşünmesini sağlamak için AK Parti’ye yapılan bir ‘uyarı’ niteliğindedir. Bulaç’ın 1999 yılında başörtülü kadınların kamusal hayata katılmalarını desteklediği yazısıyla 2011 seçimlerindeki başörtülü aday konusundaki yazılarının paralel okuması muhafazakâr kesimin kadının toplumsal hayatta var olma biçimleriyle ilgili görüşlerini açığa kavuşturmaktadır. Kadınları ülkenin demokratik bir ‘görüntüye’ sahip olabilmesi için belli zamanlarda sahneye çıkması gereken figürler olarak görüldüğü toplumsal yapının değiştiği zamanlarda ortaya çıkan söylem farklılıklarından okumak mümkündür.

Başörtülü aday gösterilmesine hukuki yönden hiçbir engel olmamasına rağmen siyasi partilerin hiçbirinin bu 2011 Haziran genel seçimlerinde bu cesareti gösteremediğine şahit olduk. Mevcut durumun hukuki düzenlemeyle değil zihinsel tabularla ilgili olduğunu Ali Bulaç’ın değişen tavrı üzerinden de okumak mümkündür. Zihinlerdeki tabuları yıkmamanın yasa

¹⁴⁶ Hilal Kaplan, “Neden Şimdi, Ali Bulaç?” *Yeni Şafak*, 16 Ocak 2013, <http://yenisafak.com.tr/yazarlar/HilalKaplan/neden-simdi-ali-bulac/35868>

değiştirmekten daha zor olduğunu belirten “başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyasından Nesrin Semiz’in ifadelerine şu şekilde yer verilmiştir:

“Başörtülü kadınların milletvekilliğini engelleyen hiçbir hukuki mevzuat ve düzenleme bulunmadığı halde zihinsel bariyerlerin aşılamadığını vurgulayan Semiz’e göre, hukuki engellerin kaldırılması daha kolay olurdu ama zihinlerdeki korku vehmiyle oluşan engellerin aşılması daha zor.”¹⁴⁷

3.3.3. BDP ve Başörtüsü

BDP’nin¹⁴⁸ başörtülü milletvekili ile ilgili çok fazla söylemi bulunmamaktadır; ancak “başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanyasının gündemde olduğu dönemde sergiledikleri tutum bu konuyla ilgili görüşlerini beyan eder niteliktedir. Akademisyen ve *Taraf* Gazetesi Yazarı Ayhan Aktar BDP’nin “başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanya sürecinde sergilediği tutuma değinerek şunları yazmıştır:

“O günlerde BDP grubu olanları sadece seyretti. Eğer bu tartışma sırasında BDP’li kadın milletvekilleri başlarını örtüp genel kurula girselerdi, AKP’nin önünde iki seçenek vardı. Ya genel kurula “başörtüsü ile girilmez” diyerek BDP’li kadın milletvekillerini dışarı attıracaklardı. Veya hiç ses çıkarmayıp TBMM’de başörtüsünün varlığını kabulleneceklerdi. İki durumda da, BDP seçimlerden daha kazançlı çıkardı. Birinci durumda AKP’nin riyakâr ve yasakçı tavrını sergilemiş, ikinci durumda da milyonlarca başörtülü kadına siyasetin yolunu açmış olacaktı. O zaman fırsatı kaçırdılar. Ama aynı gol pası, tekrar BDP’nin önüne geldi. Yarın BDP’nin kadın milletvekilleri başlarını bağlayıp genel kurula girseler, yine kazançlı çıkarlar. Türkiye partisi olmak yolunda adım atarlar. Bunu yapabilirler mi? Bence yapamazlar! Neden mi? Efendim, BDP’liler okumuş Kürt çocuklarıdır. TC’nin Kemalist ve laikperest

¹⁴⁷ Nesrin Semiz, "Kadınlar Artık Kararlı: Başörtülü Aday Yoksa Oy Da Yok", <http://www.bianet.org/bianet/siyaset/128808-kadinlar-artik-kararli-basortulu-aday-yoksa-oy-da-yok>

¹⁴⁸ 2008 yılında Barış ve Demokrasi Partisi adıyla kurulan siyasi bir partidir.

tornasından geçmişlerdir. Zihniyet bakımından Türkleşmişlerdir. Geçici olarak bile başlarını örtemezler.”¹⁴⁹

Ayhan Aktar’ın 17 Ekim 2011 tarihinde kaleme aldığı BDP ve Başörtüsü isimli yazısı BDP’nin Kemalist zihniyete olan yakınlığını gözler önüne sermekte ve BDP’nin zihniyet açısından tıpkı laik Türkler gibi düşündüğünü bu düşüncenin de onları geçici olarak dahi olsa başörtüsü takarak meclise girmelerine engel olduğunu vurgulamaktadır.

Kürt Politikacı ve Emek, Özgürlük ve Demokrasi Bloğu adayı Leyla Zana’nın 30 Mayıs 2011’de *IMC* televizyonunda katıldığı bir programda başörtüsü ile ilgili yaptığı açıklamalar şöyledir:

“Acaba bu sefer de türbanı mı takıp gitsem. Ecelime mi susadım, hayır. Bu başbakan çok umut verdi ama üniversiteden pek çok genç kızın hayatını kararttı. Eğitim alıyorlar. Beynini değiştiremediğin insanın örtüsünü değiştirmişsin ne olur. Biz her şeyi total aldığımız için bir türlü değiştiremiyoruz. Kürtlerde de Türklerde de ara formül yok. Bırakın eğitimi bitirsin, ondan sonra tartışılın. Öyle bir şey yapsam ama bana kalmaz. Birileri bu görevi yerine getirmeli. Bir hakkın gaspı varsa o hak verilmeli.”¹⁵⁰

Leyla Zana kadın özgürlüğü kurgusunun aynı Kemalizm’de olduğu gibi örtünün çıkarılmasında yattığına dair inancını ‘bırakın eğitimi alsınlar, ondan sonra tartışılın’ cümlesinde vurgulamaktadır. Gazeteci Hilal Kaplan Leyla Zana’nın söylemini ‘aydın Türk kadını’ ile ‘aydın Kürt kadını’ arasında kurduğu paralel bir okumayla netleştirmektedir:

“Kemalizm’in başörtülülere dışlayan "aydın Türk kadını" imgesini yüceleştirmesine benzer olarak Kürt hareketinin de "aydın Kürt kadını"

¹⁴⁹ Ayhan Aktar, BDP ve Başörtüsü, *Taraf*, 17 Ekim 2011, <http://www.haksozhaber.net/bdp-ve-basortusu-22947yy.htm>

¹⁵⁰ Leyla Zana, *IMC TV*, 30 Mayıs 2011, <http://siyaset.milliyet.com.tr/-meclis-e-turban-takip-gidebilirim-/siyaset/siyasetdetay/01.06.2011/1397279/default.htm>

imgesinde başörtülü temsiline yer yoktur. Tabanının çoğunluğunu oluşturan başörtülü kadınlardan birisini bile aday gösteremeyişleri de bundandır.”¹⁵¹

BDP’nin başörtüsü söylemlerini Kemalist zihniyetin kalıplarını kullanarak öne sürdüğüne şahit olmaktadır. Barış ve Demokrasi ilkesiyle yola çıkmış siyasi bir partinin “başörtülü aday yoksa oy da yok” gibi bir kampanyanın gündemde olduğu bir dönemde sessizliğini korumasını kadınların büyük çoğunluğunun başörtülü olduğu Türkiye’de başörtüsünü kullanarak elde ettiği siyasi statüyü bir güven ortamı oluşturarak sağlamlaştırmaya çalışmak olarak okuyabiliriz. Nitekim BDP Diyarbakır Milletvekili Altan Tan’ın 28 Şubat dönemindeki davaların düşmesi ile okullarda ve kamusal alanda başörtüsünün serbest bırakılması için iki kanun teklifi vermesi başörtüsü sorunun büyük oranda çözüme ulaştığı bir dönemde başörtüsü kozuna tutunarak siyasi statüyü güçlendirme çabası olarak değerlendirilebilir.¹⁵²

Altan Tan’ın teklifini bu bağlamda değerlendirmeye olanak sağlayan en önemli faktör BDP’nin “başörtülü aday yoksa oy da yok” döneminde sergilediği tutumdur. Tıpkı Kemalistlerin başörtüsü konusundaki keskin tavırlarının uyguladığı siyasette aşikâr olsa da seçim kampanyaları sürecinde veya muhalif parti konumunda başörtüsünü bir koz olarak kullanmalarına benzemektedir.¹⁵³

¹⁵¹ Hilal Kaplan, BDP ve başörtüsü, *Yeni Şafak*, 5 Haziran 2011,

<http://yenisafak.com.tr/yazarlar/HilalKaplan/bdp-ve-basortusu/27674>

¹⁵² BDP’den başörtüsü teklifi, 9 Ocak 2013, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25412636/>

¹⁵³ Kemal Kılıçdaroğlu, "Türban ve Kürt Sorununu Biz Çözeriz", *Radikal*, 1 Temmuz 2010, http://www.radikal.com.tr/politika/turban_ve_kurt_sorununu_biz_cozeriz-1005558

3.3.4. Siyasette Kadına Karşı Ayrımcılığın Temelleri ve Başörtülü Milletvekilliği

1935'te seçilme hakkını elde eden kadınların erkeklere oranla Meclis'te çok az temsil edilmeleri kadınlara karşı siyasi katılım konusunda uygulanan ayrımcılığın en bariz örneğidir. 1935'ten bu yana kadınların Meclis'te temsil hakkından mahrum bırakılmaları başörtüsüyle ilişkilendirilebilecek bir durum değildir; zira başörtülü kadınların siyasi katılım talepleri 1990'lar öncesinde pek öne çıkan bir durum değildi.¹⁵⁴ 1999'da Merve Kavakçı ile başlayan başörtülü kadınların siyasi hak talebinin gündeme gelmesi, başörtülü kadınların Cumhuriyet'te kurgulanan 'yeni kadın' imajı sebebiyle 1935'te elde ettikleri seçilme haklarının kullanılamadığını gözler önüne sermektedir. Başörtülü kadınların Meclis'te temsil hakkından mahrum bırakılması Cumhuriyet'e tekabül ettirebileceğimiz bir sürecin tezahürü olarak değerlendirilebilir, Sibel Eraslan da başörtüsü konusunu Türk toplumunda yaşanan değişim sürecine bağlayarak şu şekilde izah ediyor:

“Yeni ve politik gibi görünen tesettür mevzuunun belki de Cumhuriyet dönemiyle hatta Tanzimat'la normatif güç kazanan değişim süreciyle alakalı ve akran olduğunu düşünüyorum.”¹⁵⁵

Siyasi katılım talebi bir hak ve özgürlük talebidir, başörtülü kadınlara yönelik engelleyici hiçbir yasa veya düzenleme mevcut değildir. Peki, buna rağmen başörtülü kadınların siyasetten yıllardır uzak tutulmasını nasıl açıklayabiliriz? Hukuki yönden hiçbir engel olmaması başörtülü kadınların Meclis'te temsil edilememe gerçeğinin zihinsel tabularla açıklanmasına olanak sağlamaktadır.

Başörtülü kadınlar bir takım mücadeleler ile meclise girmeye çalışmaktadırlar, bunun toplumun belleğine kazınan yılların birikimiyle yakından ilişkisi vardır. Yıllar önce toplumu

¹⁵⁴ Başörtülü kadınların siyasi hak talebinde bulunmaya başlamalarının 1990'ların sonlarında gündeme gelmesi Türkiye'de başörtülü eğitim hakkının hala elde edilememiş olmasının büyük payı vardır.

¹⁵⁵ Sibel Eraslan, *Dünü Bugünü ve Yarınıyla Başörtüsü*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2005, S.293.

modernleştirme misyonuyla yola çıkanlar, modernleşmeyi batılı hayat tarzının kabulü şeklinde algıladılar, bu durumda da başörtüsü modern hayat tarzının devamlılığı açısından bir tehdit oluşturmaktaydı.¹⁵⁶ Bu tehdit algısının atıldığı temeller ise modern hayat tarzının kaçınılmaz kurtarıcımız olarak görülmeye başlandığı Cumhuriyet dönemine işaret etmektedir. Hukuki açıdan baktığımızda kadınların Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girmelerini engelleyecek ulusal ya da uluslararası hiçbir engel bulunmamaktadır; fakat Cumhuriyet'in kurucu liderleri tarafından kurgulanan kadın ev veya manevi alan ile sınırlandırıldığı için kadınların 'erkek alanı' olan Meclis'e girmeleri Cumhuriyet ideolojisiyle örtüşmemektedir. Kadına büyük 'önem' atfeden Cumhuriyet ideolojisi, kadınların kıyafet itibarıyla de Batı'ya uygun giyinmeleri gerektiğini; aksi takdirde 'medeni' bir toplum görüntüsüne kavuşulamayacağını iddia etmişlerdir.

Milliyetçilik projesinin erkek egemen bir dille kurulduğu ve bu kuruluş sürecinde kadınların 'kadın' olarak kendilerini ifade etmelerinin mümkün olmadığı genellikle ulusların 'bekasını yüceltmek' için yardımcı roller üstlendikleri Türk milliyetçiliğinin yapı taşlarını oluşturan söylemlerdir. Milliyetçi projenin kadına atfettiği bu yardımcı rolden dolayı kadınlar milliyetçi ideoloji ile kurulan ulus-devlet içerisinde kendilerini kendi ifadeleriyle temsil etmek gibi bir hakka sahip değillerdir. Milliyetçi söylem içinde erkeklerin sahip olduğu ehliyet onlara kadınları temsil etmek gibi 'ulvi' bir görev yüklemektedir; zira her farklı sesin tek toplumda kendini ifade etmeye çalışması milliyetçi söylemin hiç 'haz' etmeyeceği bir toplumsal düzene sebep olacaktı. Bu farklı ses üstelik de kadınlara aitse maskülinist bir alan olan milliyetçilik tarafından 'itinayla' bertaraf edilmeye mahkûmdur.

Ataerkil bir yapıya sahip milliyetçilikte aile çok büyük öneme sahiptir. Ataerkil aile düzeni içerisinde kadının ailedeki rolü önemlidir; evi yönetmek çekip çevirmek onun işidir;

¹⁵⁶ Nazife Şişman, *Sınırsız Dünyanın Yeni Sınırı Başörtüsü*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s. 35.

bu açıdan bakıldığında da kadının görev dağılımı yapılırken kadına bireysel olarak kendini temsil edebileceği kamusal alanda istediği gibi yer alma imkânı sağlanmamıştır. Bu rol dağılımı da elbette siyasal yaşamda da kendini göstermekte ve kadınların oy vermesi siyasal yaşama katılım açısından ataerkil düzene sahip bir toplumda yeterli görülmektedir.

Dünya geneline baktığımızda da demokrasi ve sosyal eşitlik açısından oldukça ileri gitmiş olan ülkelere bile siyasal yaşamda ve daha sıklıkla da karar süreçlerinde kadınların eşit olarak temsil edilmediği aşikâr bir durumdur.¹⁵⁷ Türkiye Cumhuriyeti kurulurken de demokrasi ve sosyal haklara söylemsel olarak belli zamanlarda vurgular yapılsa da bu uygulamada geçerli olan bir durum değildi. Kadınların yeni kurulan Cumhuriyet'te bireysel olarak tanınmaları gibi bir şeyden bahsetmek mümkün değildi. Cumhuriyetin kurucularının kadınlardan belli beklentiler vardı; yeni toplumsal proje içerisinde kadınların 'görevi' özel alandan destek vermektir; kadınların haklardan evvel görevler bağlamında yeniden ele alınarak tasarlanması gerektiği inancı vardı.¹⁵⁸ Bu görevler çerçevesinde tasarlanmış 'yeni kadının' siyaset sahnesine çıkıp kendisini temsil etmek gibi bir 'cesaret' göstermesi Cumhuriyetçi ideolojinin mevcut taşıyıcıları tarafından 'kabul edilebilir' bir şekilde karşılanmamıştır.

Kadınların kamusal alanın dışına itilmelerinde kullanılan en işlevsel gerekçe ataerkil ideolojinin doğa-kültür ayrımında yattığını vurgulayan Fatmagül Berktay, kadın ve erkeklerin görev tanımlarını ataerkil ideoloji çerçevesinde izah etmektedir:

"Kadınların kamusal alanın dışına itilmelerinin ve siyasete katılmalarının önlenmesinde kullanılan en işlevsel meşrulaştırıcı gerekçe, ataerkil ideolojinin doğa-kültür ayrımına dayanarak kadınları-

¹⁵⁷ Meryem Koray, *Günümüzdeki Yaklaşımlar Işığında Kadın ve Siyaset*, İstanbul: TÜSES: Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, 1991. S. 81

¹⁵⁸ Füsun Üstel, *Makbul vatandaşın peşinde: II. Meşrutiyet'ten bugüne Türkiye'de vatandaş eğitimi*, İstanbul: İletişim, 2004. S.114

doğurma özelliklerinden dolayı- doğa ile özdeşleştirmesi, buna karşılık, erkeklerin, uygarlığı ve kültürü temsil ettiğinin kabulüydü. Böylece, erkeklerin işi kültür ve uygarlık yaratmak, kamusal alanda otorite kullanmak ve yönetmek, yani siyaset yapmak; kadınlarınki ise ev ve aile içinde kalıp çocuk doğurmak olarak belirleniyordu.”¹⁵⁹

Berktaş’ın da önemle altını çizdiği gibi ataerkil ideolojinin yaptığı ayrımlar sayesinde kadınların siyasete katılmamaları doğal bir süreç olarak işlemekteydi. Ataerkil ideoloji kadınları siyasetten dışlamayı, onların görevlerini baştan ‘tayin’ ederek sağlıyordu. Baştan belirlenmiş görevlerden aldıkları güçle kadınların bu doğal süreci yaşarken ‘yeni’ bir hak talebinde bulunmaları onları ataerkil ideolojinin müzmin savunucuları tarafından dile getirilen ‘beyaz casus’, ‘düzen bozan’, ‘haddini bilmeyen’ şeklinde ki ithamlara maruz bırakıyordu. Ataerkil düzenin kadına yüklediği misyon dolayısıyla toplumun karar alma süreçlerinde kadınların çok fazla söz sahibi olmadığını görmekteyiz. Şirin Tekeli bu durumun başka yoksunlukları da beraberinde getireceğini şu şekilde izah etmektedir:

“Kadınlar eğer siyasal düzeyin kendine özgü hiyerarşisi içerisinde daha çok karar alan değil hakkında karar alınanlar ise, ya da kadınların daha çok, yönetici değil, yönetilen olma durumları ağır basıyorsa bu, toplum yaşantısının başka düzeylerinde de kendini göstermek durumunda olan bir tabiiyet ilişkisinin var olması demektir.”¹⁶⁰

Kadınların siyasal yaşamdan uzak tutulması toplum yaşamındaki birçok kadın erkek ilişkilerinin şekillenmesinde de etkili bir durumdur. Bundan dolayı siyasi alandan uzak tutulmaları kadınların toplumsal hayatta yer alma biçimlerinin sadece bir bölümü olarak değerlendirilebilir.

¹⁵⁹ Berktaş, *A.g.e.* s. 121.

¹⁶⁰ Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, İstanbul: Birikim Yayınları, 1982, s. 21.

Sonuç:

Siyasi katılım ve başörtülü milletvekili adaylığını konu alan bu çalışmada başlangıç noktası ulus devlet yapısı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ideolojisi olarak belirlendi. Başörtülü milletvekilliği talebi Türkiye gündeminde yeni tartışılan bir konu olsa da, bu tezde başörtülü milletvekilliğini engelleyen nedenlerin Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde yattığı vurgulandı. Bu tezin amacı, Türkiye'nin ulus-devlet yapısından ve Türk milliyetçiliğinin kadın vurgusundan hareketle başörtülü milletvekilliği talebini tarihsel süreçle ilişkilendirerek daha sağlam bir zemine oturtmaktır. Bu tezde iki farklı başörtülü milletvekilliği talebine de yer verilmiştir; fakat genel itibarıyla 2011 genel seçimlerinde gündeme gelen "başörtülü aday yoksa oy da yok" kampanyası üzerinde durulmuştur. "Başörtülü aday yoksa oy da yok" kampanyasıyla ilgili gündeme gelen farklı değerlendirilmelere yer verilerek başörtülü vekil talebinin Türkiye gündeminde ne şekilde yer aldığı gösterilmek istenmiştir. "Başörtülü aday yoksa oy da yok" kampanyası en basit tabirle ülkeyi ikiye bölen bir gündem konusu haline gelmiştir. Kampanyaya destek verenler genel hatlarıyla bunun demokratik eşitlik için zorunlu bir hareket olduğunu ve artık ertelenmemesi gerektiğini vurgulamışlardır. Kampanyayı eleştirenlerin ise genel çerçevesini AK Parti'nin geleceğine yönelik tedirginlikleri ve kadınlarla ilgili kurguladıkları yaşam düzeni oluşturmaktadır. Kampanyaya yönelik eleştiriler genellikle muhafazakâr kesimden gelmiştir ve AK Parti'ye yönelik tedirginliklerin yanında muhafazakâr kesimin başörtülü kadınların siyasal hayatta var oluş biçimlerine bakış açılarını da göstermiştir. Muhafazakârlığı en geniş anlamıyla bildiğimiz dünyanın bildiğimiz biçimde devam etmesini sağlamak olarak tasvir eden Murat Belge'den¹⁶¹ hareketle, muhafazakâr kesimin yeni gündeme gelen başörtülü milletvekilliğine karşı duruşları Kemalist milliyetçilikle pek çok açıdan paralellik göstermektedir. Bu çalışmanın amacı da bu

¹⁶¹ Murat Belge, "Muhafazakârlık Üzerine", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık*, Cilt 5, Ed. Ahmet Çiğdem, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, S.100.

paralelliği netleştirecek bir okumaya olanak sağlamaktır. Muhafazakâr İslamcılık ile Kemalizm arasında Tanzimat dönemi ile başlayan hegemonik mücadelenin en görünür düzeyinde kadınlar yer almış, toplumsal yapının değişiminde en önemli unsurun kadının değişiminde yattığı inancı vurgulanmıştır.¹⁶²

Cumhuriyet'in kuruluşuyla beraber gelenekten keskin bir kopuşu öngören Cumhuriyet'in kurucu liderleri gözlerini Batı'ya sabitlemiş ve orada manevi değerlerimizi kaybetmeden medeniyetimizi yüceltebilecek ne varsa alınması gerektiğini vurgulamışlardır. Böyle bir ayırımın yapılmasıyla beraber zaten Batı'nın kültürel, iktisadi-siyasal sömürsünün kucağına düşmüşlerdir.¹⁶³ Batı'ya odaklanan bu düşünce milliyetçilik vurgusunu da yapmaktadır; bu milliyetçi vurgu içerisinde de kadına kendi söylemiyle çok 'yüce' görevler düşmektedir. Milliyetçi söylemin ülkenin bekası için kadından beklediği çok fazla şey vardı; bunlardan birisi Doğu'nun maneviyatını içinde korurken, Batı'nın 'gelişmişliğini', 'medeniliğini' alabilmektir. Bu şekilde baktığımız zaman milliyetçi söylemin oryantalizmden çok da farklı bir şey söylemediğinin aşikâr olduğunu görebiliyoruz; onun yaptığı sadece öznenin yerini değiştirmekti, Chatterjee'nin ifadesiyle bu oryantalizmin tersine çevrilmiş haliydi.¹⁶⁴ Milliyetçi söylem içerisinde kadına yapılan vurgu bu tezin en önemli iddiasını içinde barındırmaktadır. Kadına atfedilen özel alandan destek vermesi yönündeki söylem de esasen politik anlamda bir düşüncenin tezahürüdür. Siyaset ve toplumsal cinsiyet teorisi Profesörü Anne Phillips demokrasinin başka her yerde olduğu kadar hanede de önemli olduğunu vurgulamakta ve kişisel olanın politik olduğunun da altını çizmektedir. Evdeki demokrasinin dışarıdaki demokrasi için bir önkoşul olduğunu belirten Phillips daha katılımcı

¹⁶² Çağla Kubilay, *A.g.e.* s, 49

¹⁶³ Aytunç Altındal, *Türkiye'de kadın*, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınları, 1991. s.119

¹⁶⁴ Partha Chatterjee, "Siyasi Düşünceler Tarihinin Bir Sorunu Olarak Milliyetçilik"; *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*, Çev; Sami Oğuz, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s.78

ve eşitlikçi bir demokrasiye geçebilmenin özel alanda önemli değişikliklere bağlı olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁵ Phillips'in özel yaşamla kamusal alanı ilişkilendirerek çizdiği bu çerçeveden hareketle bu çalışmada kadınlara Cumhuriyet'in kuruluşuyla beraber yüklenen görevlerin onları siyasi katılım hakkından mahrum bıraktığını vurgulamak istedim. Başörtülü milletvekilliğinin hukuki açıdan değerlendirilmesine de yer vererek esasen bu konunun temellerinin cinsler arasında yapılan toplumsal görev dağılımında yattığının hukuki anlamda hiçbir gerekçeyle bağdaşmadığının altını çizmek istedim.

Kadınların siyasal yaşama katılmaları yasal düzeyde 1934'te yerel, 1935'te ise ulusal seçimlerle mümkün olmuştur; fakat aradan uzun yıllar geçmesine rağmen kadınlar siyasette yeterli derecede temsil hakkına erişememişlerdir. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadının konumunda yaşanan değişiklik esaretten modern görüntüye ve sonra da vatandaşlık statüsüne doğru bir seyir izlemiştir; fakat bu süreç içerisinde birey olarak kadına rastlamak mümkün değildir. Türkiye bağlamında bu süreci kadının esaretten kurtulma biçimi şeklinde değerlendirebiliriz, bu doğrultuda Türk kadını henüz birey olamamışken kendini vatandaş olarak nitelemeye başlamıştır.¹⁶⁶

Başörtüsünün kamusal alanda yer alışının modern hayat tarzının devamlılığı açısından bir tehdit oluşturacağı iddiasının arkasında modernleşmeyi batılı hayat tarzının kabulü şeklinde kabul etmenin önemli bir etkisi vardır. Osmanlı ile başlayan modernleşme girişimleri Cumhuriyet ile birlikte kültürel olarak da batıya benzemek gerektiği konusuna yöneldi ve kadın bedenine modernleşmenin mihenk taşı olarak simgesellik atfedildi. Batılı hayat tarzını benimseyen Cumhuriyet modernleşmesinde kadının örtüsü kültürel farkın göstergesi olarak

¹⁶⁵ Anne Phillips, *Demokrasinin Cinsiyeti*, İstanbul: Metis Yayınları, 2012, s. 125.

¹⁶⁶ Ayşe Kadioğlu, "Cumhuriyet Kadını: Esaretten Vatandaşlığa" *Cumhuriyet iradesi demokrasi muhakemesi: Türkiye 'de demokratik açılım arayışları*, İstanbul: Metis Yayınları, 1999, s. 122.

çizildi. ¹⁶⁷ Bu anlamda kadınlarla ilgili mevzular kültürel çatışma alanlarının kayda değer bir bölümünü oluşturmaktadır; fakat burada kadınların simgeselliklerinden ziyade farklılığın tanımlanma tarzı önem arz etmektedir. Çok kültürlülük üzerine birçok çalışma yapmış olan siyaset teorisyeni Bhikhu Parekh çatışma alanlarının belirlenişinde norm bir de normdan sapma olarak görülen ‘kültürel’ eğilimlere işaret ederken norm olana evrensellik, farklı olana da kültürellik vasfı yüklendiğini vurgulamaktadır. ¹⁶⁸ Bu durumda Cumhuriyet ideolojisinde norm örtünmemek, kültürel farklılık ise örtünmek olarak karşımıza çıkmaktadır. Tam da bu noktada post kolonyal eleştirinin söylediği gibi ötekini farklı, tikel ve normdan sapma olarak işaretlemek dışlamanın ve iktidarın bir sonucu olarak belirlemektedir. Sosyal Bilimler Profesörü John Scott karşıtlığın bir tarafına tikellik statüsünü yüklemenin sadece farklı olanı dışlamak olarak anlaşılamayacağını aynı zamanda bu dışlamayı mümkün kılan şeyin farkın tikellik olarak konumlanmış olmasında yattığını vurgulamaktadır. ¹⁶⁹

Türk modernleşmesi diğer Müslüman ülkelerle karşılaştırıldığında kadınları vatandaş olarak tanımlayabilmiş en radikal örnek olarak değerlendirilmektedir; fakat siyasi katılım anlamında 1935’te kazanılan hak için dahi 2011 senesine gelip mücadele etmek başörtülü kadınların normdan sapma olarak toplumsal hafızaya yerleşmesinden kaynaklanmaktadır.

Önümüzdeki seçimlerde birçok siyasi partinin başörtülü milletvekili adayı göstermesi neredeyse kesinlik kazanmış bir mevzudur. ¹⁷⁰ İç Tüzük’te veya Anayasa’da hiçbir değişiklik yapılmamasına rağmen yeni dönemde başörtülü milletvekillerinin TBMM’nin koltuklarında

¹⁶⁷ Nazife Şişman, *Sınırsız Dünyanın Yeni Sınırı Başörtüsü*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s.35

¹⁶⁸ Akt. Nazife Şişman, *A.g.e.* içinde, s. 91

¹⁶⁹ Akt. Nazife Şişman, *A.g.e.* içinde, s. 92

¹⁷⁰ Ömer Şahin, ‘Yeni dönemde başörtülü milletvekilleri geliyor’, 13 Nisan 2013

<http://www.radikal.com.tr/radikal.aspx?atype=radikalyazar&articleid=1129324&categoryid=78>

oturacağı beyan edilmiştir. Nitekim bu konudaki ilk atılım 31 Ekim 2013 günü AKP'li 4 kadın milletvekilinin meclise başörtüleriyle girmeleri ile gerçekleşmiştir. AKP'li 4 kadın milletvekilinin meclise başörtüleriyle girmesine en dikkat çekici tepki ise CHP'li milletvekili Şafak Pavey'den gelmiştir. Pavey başörtülü kadınların meclise girmelerini eleştirirken şu ifadeleri kullanmıştır:

“Türbanlı kadın vekillerden beklentim büyük; Mesela, ülkemin neden, kadın hakları konusunda dünyanın yüz yirincisi olduğunu anlatmalarını bekliyorum. Neden, 57 İslam ülkesindeki toplam kadın hakları ortalamasının, tek başına Birleşmiş Milletlerde bile yer alamayan Tayvan seviyesine erişemediğini açıklamalarını bekliyorum. Bundan böyle; mini etek giydiği için işten atılan, sol kulağı küpeli olduğu için dövülen, dekoltesi bakanın hoşuna gitmediği için linç edilen, oruç tutmadığı için öldürülen, Hristiyan olduğunu gizlemek için isimlerini değiştirenlerin güvenlikleri, herkesten çok bu kadın vekillere emanettir. Artık, türbanı bir insan hakları ihlalinin, bir insan hakları kazanımına dönüştürmek, onların sorumluluğudur. İnanç özgürlüğünün en büyük güvencesi, geleceğimizi dini rehberlikle kontrol etmek değil, kusursuz bir sekülerizmdir.”¹⁷¹

Pavey'in konuşmasının genel tonu bu minvalde devam etmiş ve başörtülü vekillerin meclise girerek yıllardır mahrum bırakıldıkları hak üzerinden onlara türlü 'sorumluluklar' yüklemiştir. Pavey'in konuşmasının ardından bir yazı kaleme alan Sinan Dirlik, Pavey'in konuşmasını 'etkili fakat seçilmiş zehirli cümlelerle' dolu bir konuşma olarak şöyle değerlendirmektedir:

“Modern bir kadın olarak çağdaşlıkla başörtüsünü Afganistan ve İran'da takmaya “mecbur bırakılmaktan” mutsuz olduğu anlaşılan Pavey, Türkiye'de başörtüsünü çıkarmaya “mecbur bırakılan” kadınların da mutsuz olabileceğine ihtimal vermediği anlaşılan konuşmasında “türban ve özgürlük ilişkisinin bıçak

¹⁷¹ Şafak Pavey, 31 Ekim 2013, “Kibirden küfelik olmuşsanız, size benzemeyenin çılgınlığını nasıl duyacaksınız?”, *BİRGÜN*

<http://birgun.net/haber/safak-pavey-kibirden-kufelik-olmussaniz-size-benzemeyenin-cigligini-nasil-duyacaksınız-6111.html>

sırtı olduğuna” vurgu yapıyor. Öyle bir vurgu ki bu, başörtüsünü gönüllü takan kadınların bir özgürlüğü kullandığını, başörtüsü takmaya zorlanan kadınlar açısından ise bir özgürlük ihlali doğduğunu anlıyoruz Pavey’in sözlerinden. Haksız da değil Pavey, ancak başörtüsü takmaya karar veren “modern, kentli aile kızlarının” karşılaştıkları tepkiler, dışlanma ve aşağılanmalardan söz etmiyor. Başörtüsü takarak inancına uygun yaşamayı seçen kadınların eğitim ve çalışma haklarının ellerinden alınmasına hiç değinmiyor. Özgürce karar verilen ile toplumsal baskı ile mecburen uyulan arasındaki “bıçak sırtı ilişkinin” otoriteler arası değişkenliğinden hiç söz etmiyor. Baskıyı yapanlar “mutaassıp aileler” olunca Pavey açısından sorun doğuyor fakat otorite “devlet” kimliğiyle ortaya çıktığında bu, bir problem teşkil etmiyor. Ya da daha doğrusu, “devlet” Pavey’in hoşlandığı türden “laik” yüzüyle başörtüsü açmaya zorladığında sorun olmuyor da, “İslamcı” yüzüyle başörtüsü takmaya zorladığında Pavey’in mutsuzluğu başlıyor... Başörtülü kadınların Etiler’de yaşadıkları ile başı açık kadınların Çarşamba’da yaşadıkları arasında “kendinden menkul” bir terazi taşıyor Pavey. Birini öbürünün karşısına koyuyor. Oysa Pavey de biliyor ki bu coğrafyada siyaset ve ahlak kuralları hep kadın bedeni üzerinde işliyor. Pervin Buldan ya da Ruhsar Demirel kadar “kadın” olamıyor Pavey. “Kadınların ne giyeceğine, ne yapacağına erkekler karar vermesin” demek yerine kadınların giyim kuşamına karışan devletin ve ailenin “kimliğine” bakmayı tercih ediyor. Eğer bu “kimlik” Pavey’in standartlarına uygunsa “iyi”, değilse “kötü” oluyor kadın bedenine yönelik müdahale...

Kadınlar başörtüleriyle meclise girdikleri halde tam anlamıyla zihinsel bariyerlerin aşılmadığına şahit olmaktayız; nitekim bunun mümkün olamayacağının da bilincinde olmak gerekmektedir. Başörtüsü engelleri tahminimce kısa bir süre içerisinde tamamen ortadan kalkacaktır. Kadınlar siyasette, eğitimde, kamusal alanın her kademesinde başörtüleriyle görev yapmaya muktedir hale geleceklerdir; fakat kadınların kimlikleriyle ve ‘asli’ görevleriyle ilgili hala birilerinin kendi bakış açılarına göre yol göstermeleri zihinlerdeki kadın imgesini yıkmak için daha çok mücadele edilmesi gerektiğinin kanıtıdır. Çalışmamı daha bitirmeden böyle bir gelişmenin olması son derece sevindirici bir haber olmakla beraber

tezimi kanıtlamaya da yardımcı bir harekettir. Bütün çalışma boyunca çizdiğim çerçevenin içerisinde anlatmaya çalıştığım uygulanan politikanın yasal bir düzenlemeyle ilgili olmadığıdır. Başörtülü milletvekillerinin siyasi platforma aktif olarak katılmaları son derece önemli bir konu olmakla beraber dikkat edilmesi gereken bazı handikaplar da içermektedir. Bunlardan birisi siyasi katılım hakkını 78 yıl sonra elde eden başörtülü kadınlar Meclis'e girdikten sonra da erkek egemen dilin hâkimiyetinde kalıp orada sadece başörtülü oldukları için kalmaları; ikincisi ise başörtülü kadınlardan Meclis'te sadece başörtülü kadınların ya da sadece kadınların sorunlarına yönelik çalışma yapmaları yönündeki beklentidir. Başörtülü kadınlardan sadece başörtüsü konusunda çalışma beklentileri bir başka sorunun da kapılarını aralamaktadır. Kadınlar seçilmiş meclislerde erkeklerle eşit bir şekilde temsil hakkına sahip olmalıdırlar; fakat kadınların mecliste eşit temsil için verdikleri mücadele, kadınların kadınları temsil etmesi ya da kadınlara ait olan bir bakış açısını ifade etmesi anlayışına bağlandığı zaman zayıflayabilir.¹⁷² Kadınların siyasette sayıca artmaları siyasal iktidar ve güce yakınlaşmamaları anlamına gelmediği gerçeği göz önünde bulundurularak buradaki asıl amacın niteliksel bir temsil olduğu ve siyasal katılımın asıl anlamının onun istemlerinin temsil edilmesi ve yaşama geçirilmesiyle ilgili olduğu vurgulanmalıdır.¹⁷³

Kadınların hukuki gerekçeler olmamasına rağmen uygulanan siyasetle evin içine hapsedilmesi birçok 'asli' hakkından mahrum bırakılması zihinlerdeki kadın imajına dayanmaktadır. Bu zihinsel algıların tamamen ortadan kaldırılabilmesi için kadınlara siyasi katılımın, eğitim hakkının bir lütufmuşçasına verilmediği, demokratik hayatın gereği olarak kadın ve erkeklerin eşit haklara sahip olduğu ve bunun uygulanan siyasetle de perçinlenmesi gerektiği vurgulanmalıdır.

¹⁷² Anne Phillips, *Demokrasinin Cinsiyeti*, İstanbul: Metis Yayınları, 2012, s.9

¹⁷³ Meryem Koray, "Türkiye'nin Siyasetinde ve Geleceğinde 'Kadın Damgası' Olabilir mi?" *Kadınlar Olmadan Asla*, Der; Zeynep Göğüş, İstanbul: Sabah Kitapları Türkiye'den, 1998, s.21

KAYNAKLAR

Ahmed, Leila, *Women and Gender in Islam*, Connecticut: Yale University, 1992.

Aksoy, Murat , *Başörtüsü türban: Batılılaşma-modernleşme, laiklik ve örtünme*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.

Aktar, Ayhan, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

Alperen, Vakur, *Başörtüsü Yasağı'nın Hukuki Açıdan Değerlendirilmesi*, İstanbul: İnsan Hak ve Hürriyetleri Vakfı Yayınları, 1997.

Altındal , Aytunç, *Türkiye'de kadın*, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınları, 1991.

Anderson , Benedict, *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, İstanbul: Metis Yayınları, 1993

Ayata ,Gökçiçek, Dilek , Sevinç Eryılmaz , Emrah, Bertil Oder , *Kadın Hakları Uluslararası Hukuk ve Uygulama* , İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Balibar , Etienne , *Dersimiz Yurttaşlık*, İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1996.

Belge, Murat, *Linç Kültürünün Tarihsel Kökeni : Milliyetçilik*, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006.

Belge , Murat, “Muhafazakârlık Üzerine”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık*, Cilt 5, (ed. Ahmet Çiğdem) , İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Bensadon , Ney, *Başlangıcından Günümüze Kadın Hakları*, (çev. Şirin Tekeli), İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Berktaş , Fatmagül, *Politikanın Çağrısı*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Bostancı , M.Naci, *Bir Kolektif Bilinç Olarak Milliyetçilik*, İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2009.

Bozçalı, Fırat ve Demirler, Derya, *Milletin Bölünmez Bütünlüğü" Demokratikleşme Sürecinde Parçalayan Milliyetçilik(ler)*, İstanbul: Tesev Yayınları, 2007.

Calhoun , Craig, *Milliyetçilik*, (çev. Bilgen Sütçüoğlu) , İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2007.

Caporal, Bernard *Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, Çeviren; Ercan Eyüboğlu, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1982.

Chatterjee, Partha, *Mağdurların Siyaseti*, (çev. Veysel Fırat Bozçalı), İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

----- *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*, (çev. Sami Oğuz), İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

----- *Ulus ve Parçaları* (çev. İsmail Çekem) İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

Çağatay , Soner, *Türkiye'de İslam, Laiklik ve Milliyetçilik Türk Kimdir?* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.

Davis-Yuval Nira, *Cinsiyet ve Millet*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Durakbaşı , Ayşe, *Halide Edib Türk modernleşmesi ve feminizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

Gellner , Ernest, *Uluslar ve Ulusçuluk*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1992.

Eraslan , Sibel, *Dünü Bugünü ve Yarınıyla Başörtüsü*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2005.

Göle , Nilüfer, *İslam ve kamusal alan üzerine bir atölye çalışması*, İstanbul: Metis Yayınları, 2000.

----- *Modern Mahrem; Medeniyet ve Örtünme*, İstanbul, Metis Yayınları, 2010.

Gülalp, Haldun, "Milliyete Karşı Vatandaşlık" , *Vatandaşlık ve Etnik Çatışma Ulus-Devletin Sorgulanması*, Haz. Haldun Gülalp, İstanbul: Metis Yayınları, 2007.

Heater, Derek, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, (çev. Meral Delikara Üst) , Ankara: İmge Kitabevi, 2007.

İçduygu, Ahmet, *Küreselleşme, Avrupalılaşma ve Türkiye'de Vatandaşlık*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,

Jaffrelot, Christophe, *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek Kuramlar ve Uygulamalar*, Yay. Haz. Alain Dieckhoff, Christophe Jaffrelot, (çev. Devrim Çetinkasap) , İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Kadioğlu, Ayşe, *Cumhuriyet iradesi demokrasi muhakemesi: Türkiye'de demokratik açılım arayışları*, İstanbul: Metis Yayınları, 1999.

----- *Vatandaşlığın Dönüşümü*, İstanbul: Metis Yayınları, 2005.

Kandiyoti, Deniz, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar , Kimlikler ve Toplumsal Değişim*, (Çev. Aksu Bora), İstanbul: Metis yayınları, 2010.

Kavakçı, Merve Safa , *Başörtüsüz demokrasi*, İstanbul : Timaş Yayınları, 2003.

Kaya, Ayhan , Tarhanlı,Turgut, *Türkiye'de çoğunluk ve azınlık politikaları: AB sürecinde yurttaşlık tartışmaları*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV), 2006.

Keyder, Çağlar, *Türkiye 'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, (ed. Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba), (çev. Nurettin Elhüseyni), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

Kohn, Hans, *The idea of nationalism: a study in its origins and background*, Toronto: Collier Books, 1969.

Koray, Meryem, *Günümüzdeki Yaklaşımlar Işığında Kadın ve Siyaset*, İstanbul: TÜSES: Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, 1991.

Koray, Meryem, *Kadınlar Olmadan Asla*, Der; Zeynep Göğüş, İstanbul: Sabah Kitapları Türkiye'den, 1998.

Kubilay, Çağla, *İslamcı Söylemde Kamusal Alan ve Türban Tartışmaları*, İstanbul: Libra Yayınları, 2010.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye 'nin Doğusu*, çev. ; Boğaç Babür Turna, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2008.

Mardin, Şerif ,” Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerinde Bazı Düşünceler”, *Türkiye 'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, (ed. Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba), (çev. Nurettin Elhüseyni) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

Mies, Maria, Thomsen-Bennholdt, Veronika, Von Werlhof, Claudia, *Som Sömürge: Kadınlar*, (Çev. Yıldız Temurtürkan), İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Müller, Jan-Werner, *Anayasal Yurtseverlik*, (Çeviren: A. Emre Zeybekoğlu) Ankara: Dost Kitabevi, 2012.

Nagel, Joane, “Erkeklik ve Milliyetçilik; Ulusun İnşasında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik”, *Vatan Millet Kadınlar* içinde (çeviren: Aksu Bora) (ed. Ayşe Gül Altınay) İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.

- Nomer, Ergin, *Vatandaşlık Hakları*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995
- Özkırımlı, Umut, *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999.
- Phillips , Anne, *Demokrasinin Cinsiyeti*, İstanbul: Metis Yayınları, 2012.
- Sancar, Serpil, *Türk modernleşmesinin cinsiyeti: erkekler devlet, kadınlar aile kurar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Saktanber , Ayşe, “Kemalist Kadın Hakları Söylemi”, *Kemalizm; Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* içinde, cilt 2, (ed. Ahmet İnsel) , İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Scott, Joan Wallach, *Örtünmenin Siyaseti*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2012.
- Şahin, Köksal, *Küreselleşme Tartışmaları Işığında Ulus Devlet*, İstanbul: İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.
- Şişman, Nazife, *Sınırsız Dünyanın Yeni Sınırı Başörtüsü*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Tekeli, Şirin, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, İstanbul: Birikim Yayınları, 1982.
- Tekeli, Şirin, *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, (ed. Şirin Tekeli) İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Üstel, Füsun, *Makbul vatandaşın peşinde: II. Meşrutiyet’ten bugüne Türkiye’de vatandaş eğitimi*, İstanbul: İletişim, 2004.
- Yeğenoğlu, Meyda, *Sömürgeci Fantaziler Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark*, İstanbul: Metis Yayınları, 2003.
- Yıldız, Ahmet, “Kemalist Milliyetçilik” , *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*, Cilt 2, (ed. Ahmet İnsel) , İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Akbulut, Neslihan, "Başörtülü Aday yoksa oy da yok", basın açıklaması: İstanbul, <http://www.bianet.org/bianet/siyaset/129724-12-haziran-secimleri-ve-kadinlarin-temsiliyet-sorunu>, son erişim 10 Nisan 2014

Aktar , Ayhan, "BDP ve Başörtüsü", Taraf, 17 Ekim 2011, <http://www.haksozhaber.net/bdp-ve-basortusu-22947yy.htm>, son erişim 17 Nisan 2014

Aktaş, Cihan, "Başörtülü aday yoksa oy da yok" kampanya hakkındaki görüşler <http://basortuluadayyoksaoydayok.wordpress.com/kampanya-hakkindaki-gorusler/>, son erişim 15 Nisan 2014

Arınç, Bülent , "Başörtülü aday konusunda kaygılarım var", 2 Mart 2011, http://www.aksam.com.tr/siyaset/basortulu-aday-konusunda-kaygilarim-var--23440h/habe_23440, son erişim 10 Nisan 2014

Bulaç , Ali , "Başörtülü Aday Yoksa Oy da Yok!" , Zaman, 14 Ocak 2013, http://www.zaman.com.tr/ali-bulac/basortulu-aday-yoksa-oy-da-yok_2040305.html, son erişim 17 Nisan 2014

Bulaç , Ali, "Başörtülü Aday", Zaman, 2 Nisan 2011, http://www.zaman.com.tr/full-name/basortulu-aday_1116144.html, son erişim 17 Nisan 2014

Bulaç , Ali, "Meclis'te Başörtüsü", Zaman, 20 Ekim 2011, http://www.zaman.com.tr/ali_bulac/mecliste-basortusu_1192686.html, son erişim 24 Nisan 2014

Ecevit, Bülent, TBMM konuşmasından, 2 Mayıs 1999, http://videonuz.ensonhaber.com/izle/ecevit-ten-kavakci-ya-bu-hanima-haddin_bildiriniz, son erişim 1 Mayıs 2014

- Gültekin , Levent, "Başörtülü aday yoksa oy da yok öyle mi?" , 16 Ocak 2013, <http://www.gazeteciler.com/levant-gultekin/basortulu-aday-yoksa-oy-da-yok-oy-le-mi-912y.html>, son erişim 24 Nisan 2014
- Kaplan , Hilal, "BDP ve başörtüsü", Yeni Şafak, 5 Haziran 2011, http://yenisafak.com.tr/yazarlar/HilalKaplan/bdp-ve_basortusu/27674, son erişim 24 Nisan 2014
- Kaplan, Hilal, "Neden Şimdi, Ali Bulaç?", Yeni Şafak, 16 Ocak 2013, <http://yenisafak.com.tr/yazarlar/HilalKaplan/neden-simdi-ali-bulac/35868>, son erişim 24 Nisan 2014
- Kaplan , Hilal, "Siyasette her şey olabilir", Yeni Şafak , 6 Nisan 2011, <http://yenisafak.com.tr/yazarlar/HilalKaplan/8220siyasette-her-sey-olabilir8221/26825>, son erişim 27 Nisan 2014
- Karaca , Nihal Bengisu, "İslamcı Aydın Oryantalizmi", Haber Türk , 3 Nisan 2011, <http://www.haberturk.com/yazarlar/nihal-bengisu-karaca/616840-islamci-aydin-oryantalizmi>, son erişim 26 Nisan 2014
- Karaca , Ekin, "Türbanlı Erkekler Başörtülü Kadınları Mecliste İstemiyor", 7 Nisan 2011, <http://www.bianet.org/bianet/siyaset/129126-turbanli-erkekler-basortulu-kadinlari-mecliste-istemiyor>, son erişim 26 Nisan 2014
- Kavuş , Recep, "Başörtülü aday yoksa oy da yok" kampanya hakkındaki görüşler, <http://basortuluadayyoksaoydayok.wordpress.com/kampanya-hakkindaki-gorusler/>, son erişim 17 Nisan 2014
- Kızıl , Çağhan, "Ulus Devlet ve Milliyetçilik", Birikim Dergisi, Sayı 4: 7 Eylül 2007, <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=314>, son erişim 10 Nisan 2014

Kür, Pınar , Aykırı Sorular, CNN TÜRK , 8 Nisan 2014, <http://tv.cnnturk.com/video/2014/04/09/programlar/aykiri-sorular/pinar-kur-enver-ayseverin-sorularini-yanitladi-aykiri-sorular-08-04-2014/2014-04-08T2045>, son erişim 1 Mayıs 2014

Özdemir, Cüneyt, beşNbirK, CNN TÜRK, 24 Mart 2011

<http://videonuz.ensonhaber.com/izle/nihal-bengisu-basortulu-aday-yoksa-oy-da-yok>, son erişim 24 Nisan 2014

Pavey , Şafak, “Kibirden küfelik olmuşsanız, size benzemeyenin çılgılığını nasıl duyacaksınız?”, Birgün, 31 Ekim 2013,

<http://birgun.net/haber/safak-pavey-kibirden-kufelik-olmussaniz-size-benzemeyenin-cigliğini-nasil-duyacaksınız-6111.html>, son erişim 1 Mayıs 2014

Ramazanoğlu , Yıldız, “Başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanya hakkındaki görüşler, <http://basortuluadayyoksaoydayok.wordpress.com/kampanya-hakkındaki-gorusler/> son erişim 17 Nisan 2014

Şahin , Ömer, "Yeni dönemde başörtülü milletvekilleri geliyor", Radikal, 13 Nisan 2013, <http://www.yazaroku.com/guncel/omer-sahin/13-04-2013/yeni-donemde-basortulu-milletvekilleri-geliyorsharpdxsharpdx/559394.aspx>, son erişim 17 Nisan 2014

Tuksal, Şefkatli Hidayet, “başörtülü aday yoksa oy da yok” kampanya hakkındaki görüşler, <http://basortuluadayyoksaoydayok.wordpress.com/kampanya-hakkındaki-gorusler/>, son erişim 25 Nisan 2014

Zana , Leyla, IMC TV, 30 Mayıs 2011, <http://siyaset.milliyet.com.tr/-meclis-e-turban-takip-gidebilirim/siyaset/siyasetdetay/01.06.2011/1397279/default.htm>, son erişim 2 Mayıs 2014

“Başbakan Erdoğan Kampanyayı Eleştirdi” , Platform Haber, <http://platformhaber.net/?p=9882>, son erişim 25 Nisan 2014

"BDP'den başörtüsü teklifi", 9 Ocak 2013, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25412636/>, son erişim 27 Nisan 2014

"Kadınlardan Başörtülü Aday Yoksa Oy da Yok Eylemi", Ankara: Bia Haber Merkezi, 8 Nisan 2011, <http://www.bianet.org/bianet/siyaset/129147-kadinlardan-basortulu-aday-yoksa-oy-da-yok-eylemi>

"Kadınlar Artık Kararlı: "Başörtülü Aday Yoksa Oy Da Yok" 23 Mart 2011, <http://www.bianet.org/bianet/siyaset/128808-kadinlar-artik-kararli-basortulu-aday-yoksa-oy-da-yok>, son erişim 15 Nisan 2014

"Türbanlı Vekil Adayı Ateş Püskürdü" , Röportaj: Hatice Kübra, 28 Ocak 2013, <http://www.internethaber.com/turbanli-vekil-adayi-ates-puskurdu-498428h.htm>, son erişim 26 Nisan 2014

"Türkiye Büyük Millet Meclisi İç Tüzüğü", Nisan 2013, <http://www.tbmm.gov.tr/ictuzuk/ictuzuk.htm>, son erişim 17 Nisan 2014

"Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982)" , <http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm>, son erişim 17 Nisan 2014

